

GÜNSEL

İçindekiler:

“GÜNSEL”NİN OQUYICILARINA MURACAAT!	2
Hasan Sabri Ayvazov	
<i>Edebiy, ilmiy tile doğru!</i>	2
Hasan Sabri Ayvazov	
<i>Annecigim, neredesin?! Kel!</i>	5
Osman Murasov	
<i>Şair İsmetiy ve “Özü Vaqiası Destanı” eseri</i>	11
Peyğamberler qıssaları	
<i>Qaabil ve Habil qıssası</i>	14
<i>Şis aleyhisselâm qıssası</i>	16
<i>İdris qıssası</i>	17
<i>Harut ve Marut qıssası</i>	18
Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha	20
“Günsel” Ensiklopedyası	
<i>Mevlâna Qırımiy Seyyid Ahmed bin Abdullah</i>	30
<i>Hâfızüddîn Muhammed el-Bezzâziy</i>	33
Evliya Çelebi	
<i>Seyahatname</i>	35
<i>Eski taht merkezi, yani Eski Qırım qalesi</i>	36
İsmail OTAR	
<i>Çibörek</i>	42
Folklorımızın incileri	47
Qırımtatarca’nın Tercümeli İmlâ Qılavuzı	49

Art qapaqnıñ iç sahifesinde: *Bağçasaraydaki Han Sarayınıñ mezarlığında Qırım Hanı “Qattı” II Selim Geraynıñ (ö. 1748) qabriniñ körünişi ve baştaşı ile sanduqasınıñ üzerindeki kitabelerniñ metinleri.*

Eki aylıq edebiy-ilmiy-içtimaiy dergi.

Noyabr - Dekabr 1999

Sahibi: Lütfi Osman.

Yazı heyeti: İsmail Kerim, Kemal Qoñurat, Nariman Abdülvahap.

Ressamlar: Alim Hüseyinov ve Zarema Trasinova.

Asıl nüshasını hazırlağan: Lenor Osmanov.

Dergi Qırımtatar Milliy Meclisiniñ matbaasında basıldı.

Tel/fax: (06554) 47491, 47501, 42572

E-mail: rcf@crimea.com

Dergide basılğan materyallar Qırım Devlet Sanayı ve Pedagogika İnstitutı
Qırımtatar Tili ve Edebiyatı Kafedrası tarafından baqılıp tasdiqlandı.

Dergi T.C. “Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri” Genel Başkanı muhterem
Dr. Ahmed İhsan Kırımlı tarafından kösterilgen maliye yardımı ile neşir etile.
Aziz Hocamızğa samimiy teşekkürlerimizni bildiremiz.

“GÜNSEL”NİN OQUYICILARINA MURACAAT!

Qıymetli zenaatdaşlarımız, hocalarımız. Degerli ve çox sayğılı şair ve yazıcılarımız, tilimizni candan sevgen ve onun kelecini qayğırğan ziyalılarımız!

“Günsel” (“Küneş Seli”) dergisinin sahifelerinde yazımızın latin elifbesine keçirilmesi munasebeti ile imlâmız, yani yazı qaidelerimiz boyunca ğayet ciddi munaqaşalar keçirilmekte. Hatta dergimizde buña bağışlanğan ayrı bir bölüm açılmışdır. Tilimizniñ canlanması ve ilerilemesinde imlâ prinsipleriniñ büyük ehemmiyeti olğanından, işbu munaqaşalarda iştirak etmeñizni rica etemiz. Zanimızca, bugün bu mesele ile bağı her bir fikiriñ, her bir noqta-i-nazarıñ ayrıca bir qıymeti bardır. Aziz oquyıcı ve mütehasıslarımız, “Günsel”niñ sahifeleri herkes için açıqtır. Sizden, seslenmeleriniñ istep, mühim körgeñiz mevzular boyunca ciddi maqaleler bekleyimiz. Allah-u-Tealâ işiñizni oñundan ketirsin!

Muharririyet

EDEBİY, İLMİY TİLE DOĞRU!

Hasan Sabri Ayvazov

Milliy erbablarımızniñ hayati ve faaliyeti ile yaqından tanış olur ekenimiz, közüme ögünde bir çox degerli simalar, maneviy ve ruhiy yükseklikler canlanmaqta. Bir qaç sene evvel neşir etilgen “Eki asır arasında” adlı buklette XIX asırniñ soñu ve XX asırniñ başında faaliyet köstergen 21 müellifniñ yaratıcılığı ve tercime-i-hallarına dair malumat berilgen edi. Bularniñ hepsi bediy icatnen, bediy söznen oğraşmaqta ğayrı, til ve imlâ qaidelerimiz hususunda çeşitli özgün fikirler yürütken ediler. Mezkür fikirlerniñ çeşitliliğine baqmadan, müelliflerniñ işbu yazılarında tuvğan tillerine qayğı ve qasevetleri açıq körünmektedir. Dergimizniñ bu sanında H. S. Ayvazovniñ “Edebiy, ilmiy tile doğru!” parçasını basarken, ileride de bu ve diger müelliflerniñ tilimiz hususunda fikirlerini neşir etmekni düşüñemiz. Aslında “Günsel”niñ heyeti bir sıra eski yazıcılarımızniñ maqalelerinden tertip etilgen latin harfleri ile kitapçeler çıqarmaqni közde tutmaqta.

Uzun mesafeler qısaldığı, tarihin qaranlıq noqtalarınıñ tenvir idildiği, halli qabil degil zan idilen bir çox “tılsımların” çekildiği, keçilmez bellenen “Qaf dağları”nıñ (efsaneviy, üstü keçilmez derecede yüksek bir dağ – İ. K.) çekildiği, yedi qat yerlerin esfel-i-safiliyin (eñ aşağılarınıñ – İ. K.) qadar enildiği, yedi qat köklerde arş ve kürsiye (Allahnıñ tahtı, eñ yüksek kök – İ. K.) doğru seyahatlar yapıldığı, her türlü küçlüklerin qolaylaştığı, pek çok işlerin makinalaştırıldığı bir medeniy ve tehnikiy asırda dillerin, yazıların da eski muamma süretinde (anlaşılmaz, qarışık halda – İ. K.) qalmayacağı, bunların da asırımızın medeniyet ve tehnikasıyla mütenasip (uyğun – İ. K.) bir şekle qoyulacağı şüpheşiz idi.

İşte, bu maqsadla idi ki, tilimizin sadeleştirilmesi, demokratlaşması için 1905 senesi inqılâbından soñra, bilhassa bu soñ yedi yıl zarfında, til, şive, imlâ ve yazımız büyük deñişmeler, şiddetli buhranlar (krizisler – İ. K.), dalğalı aqıntılar, müthiş anarşiler keçirmiş ve halâ keçirmekte bulunmaqta. Arabın muğlaq (anlaşılmaz – İ. K.) kelimeleri, acemin (farsiceniñ – İ. K.) dört-beş qatlı izafetleri ile küçleştirilmiş, zıncırlandırılmış eski til, yeñi sade ve avam tabaqaları tarafından qolay öğrenilir, qolay yazılır, qolay oqunır, qolay anlaşılır bir til halına qoyulmaq istenildi. Osmanlı, Azerbaycan, Qazan, Türkistan, Qırım ve Qırımın türlü mahalliy şiveleriyle qarıştırılaraq avropalıların “vinegret” dedikleri salatına beñzeyen, türk-tatar tiliniñ sarf-u-nahiv (grammatika ve sintaksis – İ. K.) qaidelerine ve ahenk qanunlarına hiç de uymayan bir şekle ketirildi. Eski dile, eski şiveye, eski üslup ve ifadeye, eski

edebiyata qarşı mubareze (cenk, qavğa – İ. K.) açıldı. Demokratik bir til meydana ketirmek için aristokratik tile “ilân-i-harp” (cenk ilânı – İ. K.) idildi. Eski muharrir, edip ve şairler, til ve şiveleri, üslup ve ifadələri tenqit, hatta taqbih olundu (begenilmedi, çirkin körüldü – İ. K.), eli qalem tutan arqadaşlardan her biri tərəfindən kendi keyfince bir şive, bir üslup, bir ifadə, bir imlâ kullanıldı. Her yazı yazmaya başlayanlar tərəfindən yeñi-yeñi luğatlar, türlü-türlü ıstılahlar (terminlər – İ. K.) yaratılmaya, bunların tilimizdə yer tutmalarına çalışıldı...

Böyle kelişigüzəl icat idilən söz və ıstılahların tilimizdə kendilerine bir mevqi bulup-bulamayacaqları, tam huquqlı kelime və ıstılahlar sırasına keçip-keçmeyecekleri iyi düşünilmedi. Gazeta və mecmualardaki maqaleler, risale və kitaplar yerli-yersiz “bildirüv”, bilüv”, “kezüv”, “ketüv”, “kelüv”, “yarıqlandırıv”, “olmayuv”, “almayuv” kelimeleri... kibi “tatarlaştıruv”larla toldurıldı!...

Tilimizden arabiy, farsiy kelimeler çıxarıldı, farsiy qaidesi üzerine yapılan terkipler terk idildi. Tilimizden çıxarılan ilmiy-fenniy, siyasiy, iqtisadiy, maliy ilâ-âhir (ve digərleri – İ. K.) ıstılahların yerləri boş qaldırıldı!... İmlâmızın da sadələştiriləsi düşünildi. Bu meseleniñ islâhına (reformasına – İ. K.) kirışir-kirışmez yazı imlâmızdaki küçlükler de bütün qolaysızlığıyla, bütün sıvrılığıyla (keskinligi ile – İ. K.) meydana çıqtı.

Elifbamızın islâhı və sadələştiriləsi için oqumaq və yazmaqta “küçlük” verən bir çox harfler “mürteci” (reaksyon – İ. K.), “muhafazakâr” (konservativ – İ. K.) tanılaraq idamlarına (öldürmelerine – İ. K.) hüküm idilmekle elifbamızdan çıxarıldılar. Faqat bunların da yerləri boş qaldırıldı. Bu süretle tilimiz, yazımız, imlâmız sürünmeler, sendelemeler (şaşırmalar – İ. K.), santramalar, anarşiler içinde qalmıştı.

Biz bütün bu mubarezelere, anarşilere, tilimizin keçirdiği furtunalara, inqilâplara baqaraq, müteessir olmaqla (tesirlenmekle – İ. K.) beraber, aynı zamanda seviniyor ve bunların hepsini pek tabiy buluyordıq. Çünkü edebiy, ilmiy ve medeniy bir yola kirecek bir milletin iptida (ilk-evelâ – İ. K.) tiliniñ edebiyleşmesi ihtiyacı baş kösterir ve bu ihtiyac neticesinde til, şive, imlâ, yazı, söz və ıstılah munazaraları (davaları – İ. K.), mucadeleleri (kürüşleri – İ. K.) doğar. Bu munazara-munaqaşalar devam ittikçe tilin türlü buhranlar,

sendelemeler keçirmesi de tabiy bir haldır.

Adını hatırlamayadığım türk lisaniyetçilerinden biriniñ: “Diller deñize beñzerler, dalğalanmazlarsa – sasır” doğru teşbihince (beñzetmesi ile – İ. K.) tilimizin dalğalanması, buhranlar, anarşiler keçirmesi lâzım, hatta elzem (çok lâzım – İ. K.) idi. İşte bunun için idi ki, tilimiz soñ seneler içinde dalğalandı, quturdu, qaynadı, köpürdü, bulandı, til deñizinde lisaniy seyahatlar icra idildi. İlmey, edebiy tetqiqler, tetebbular (araştırmalar – İ. K.) yapıldı, luğatlar, ıstılahlar aranıldı. Hangi til, hangi şive, hangi üslubın işimize daha ziyade yarayacağı yarışları açıldı. Bir çox çarpışmalardan, qızıqlı mubarezelerden, munaqaşalardan soñra, dönedolaşa kâh sağğa, kâh solğa, kâh ileri, kâh kerigidile-gidile, nihayet, “ğarp türkçesi” denilen açıq, sade, zarif ve güzel türkçe lisanında demir atmaq qanaatı hasıl oldu!... Çünkü tilin yalnız tahsil, küreş, münevverler ve alimler için degil – her oqumaq-yazmaq bilen halqlar için de hizmet ide bilecek bir hala ketirilmesi ne derece lâzımse, kullanılacaq til ve şiveniñ de yalnız maneler, çınlar, destanlar, manzumeler, hikâye ve masallar yazmaq için degil, medeniy, ilmiy, fenniy sahalarda yazılacaq kitaplara, maqalelere ve saireye hizmet ide bilmesi lüzümü da taqdir ve tayin idildi.

Bu süretle tilimizin dalğalanması kaç sene evvelki şiddetini ğayıp etmiş ise de, bütün-bütüne sakinleşip bulanıqlıqtan tamamıyla arınmamıştır. Faqat tilimizin nasıl da olsa, edebiyleşmek, ilmiyleşmek sağlam ve doğru yoluna kirdiği de inkâr idilemez. Buña misal istenilirse, matbuatımızın, risale (broşüra – İ. K.) ve kitaplarımızın bir sene evvelki til ve şiveler ile bugünkü til ve şiveleri arasındaki büyük farkı köstere biliriz. Mahalliy şivede yazılan şiir ve manzumelerle, bazı hikâyeler müstesna (istisna – İ. K.) olmak üzere, gazeta ve mecmualarımızda basılan ilmiy, siyasiy, içtimaiy ve tarihiy ilâ-âhir maqalelerin tilleri şive ve üslupçe tamamıyla ğarp türkçesinde degil ise de, oña doğru gidildiğini pek açıq köstermektedir.

Bu temayül (tarafdarlıq, egilim – İ. K.), bu istiqamet mektep kitaplarında da, ara-sıra çıkan digər kitap ve risalelerde de körülmektedir ki, bunu alğışlamamaq mümkün degildir. Çünkü bizim için, biz cenüp ve şarq türkləri için, bundan başqa selâmet ve necat (qurtuluş – İ. K.) yolu yoqtur. Bu edebiy-ilmiy til yolunda bize rehberlik, qılavuzlıq idecek “İleri” ile “Oquv İşleri” mecmuaları olur

fikir ve qanaatındayız. Faqat “Oquv İşleri”niñ (sebebini bilmeyurız) sekiz ayda bir kere çıqması, kendisine yazılan ilmiy-edebiy maqalelerin vaqıtında neşir olunmaması yahut hiç de neşir idilmemesi bir dereceye qadar kendisinden beklenilen hizmetin icrasına mani olduğundan, işin ağırlığı ve büyük qısmı henüz ikinci yaşına kirmekte olan “İleri”ye düşüyur. “İleri” kendisine isabet iden işin ağırlığına rağmen bir yıllıq ömürinde edebiy, ilmiy til meselesinde muayyen ve qatıy bir istiqamet aldığı kibi, imlâ meselesinde de ciddiy adımlar atmış ve bu iki meselede yolunu şaşırmışlara doğru yolu

köstermeye muvaffaq olmuştır. İyün başında çıqacaq nüshasıyle ikinci yaşına ayaq basan “İleri”niñ kelescek seneki hesabında daha büyük muvaffaqiyetler kösterecegine inanıyurız. Şive ve tilce “İleri”den ayrılmayan “Yeñi Dünya” dahi edebiy-ilmiy tile doğru istiqamet aldığı, bugünkü til ve üslubinden aňlaşılmaqdadır. “Yaş Quvvet”in de bunları taqlide başladığı şayan-ı memnuniyettir.

Haydınız, edebiy, ilmiy tile doğru!

(“YEÑİ DÜNYA” gazetası 1927, mayıs 29)

Hasan Sabri Ayvazov

H.S.Ayvazov. 16.03.1895, İstanbul.

Haz.: İsmail Hasan oğlu Kerim

Hasan Sabri Ayvazov... Bu mübarek ad anılırken, közüme öğünde Qırım milliy edebiyat ve publitsistikasınıñ eñ qıymetli, eñ mahir icatkârlarından biriniñ siması canlanmaqdadır. Ulu İsmail Gasprinskiyniñ devrinde ösüp yetişken Hasan Sabri Ayvazov öz zamanınıñ, milliy tarihimizniñ ayrıca bir renessansınıñ til ve bediy medeniyet cihetinden eñ quvvetli noqtalarını içine sindirip, olarnı kendi alevli qalbiniñ menşurından keçire ve kerçek söz ustası sıfatında mahirane işley, cülâlay, süsley ve ğayet canlı levhalar yarata. Ayvazovniñ icadı bu küngece ayrı şekilde öğrenilmese de, soñ vaqıtlarda bulunğan tek-tük bediy parçalarından, onuñ bediy sözümüzniñ tekrarlanmaz ustası, büyük istidatqa malik icatkâr olğanı açıq-aydın körünmektedir.

Hasan Sabri Ayvazov 1878 senesi Yalta bölgesiniñ Alupka köyünde doğdu. İlk tahsilini köy mektebinde aldı. Yerli medresede oqudı. 1897–1904 seneleri köy mekteplerinde ocalıq yaptı. Soñra İstanbulğa ketip, hususiy dersler ile bilgisini arttırdı. 1905–1906 seneleri Bakuda çıqqan “Hayat”, 1906–1908 seneleri Qarasuvbazarda “Vetan hadimi” adlı gazetlerde muharrirlik yaptı. 1909 senesi çarlıq hakimiyetine qarşı hareketleri için Qırımdan kenar etildi. Aynı senesinden başlap Moskva universitetiniñ şarq tilleri şubesinde ders berdi.

1913 senesi Bağçasarayda İ. Gasprinskiyniñ yanında “Terciman”nıñ neşrinde iştirak etti ve İsmailbeyniñ vefatından soñ, baş muharrir

vazifesinde bulundu.

Siyasiy meselelerde faal iştirak etip 1917–1918 seneleri Aqmescitte “Millet” adlı gazetini bastırdı. Aynı devirde belli bir müddet devamında qırımtatar milliy parlamentosının reisi vazifesinde bulundu.

1920 senelerinin ikinci yarısında Qırım Yeñi Elifbe Kömitiesinde çalıştı. “Közaydın” jürnalını çıkardı.

1938 senesi GPU tarafından “milletçilik”te qabahatlanıp qurşun cezasına mahkûm olundu.

H. S. Ayvazov siyasiy ve edebiy faaliyetini 1890 seneleri başladı. İlk yazıları Türkiyedeki “Müvazine” ve “Türk” gazetlerinde basıldı. Onlarnen ve yüzlernen siyasiy maqaleleri “Hayat”, “Vetan Hadimi”, “Millet”, “Yeñi Dünya” gazetlerinde ve “Oquv İşleri”, “İleri” kibi dergilerde neşir olundu.

H. S. Ayvazov “Neden bu hala qaldıq?” (1907), “Halaskâr bomba”, “Esaret qurbanları”, “Annecigim, nerdesiñ?! Kel!” (1927) kibi pyesa ve hikâyelerinin müellifidir. Edebiyat tarihimizde onun bir çok bediy tercimleri de bellidir.

Müellifnin lisanıyetimiz ve edebiyatımız ile bağı bir çok ilmiy maqaleleri bugünde de öz ehemmiyetini saqlamaqtalar.

H. S. Ayvazovnın aşağıda berilgen “Annecigim, nerdesiñ?! Kel!” hikâyesi 1927 senesi yazılıp, bazı “qoyulaştırma” ve romantizm unsurları ile aşılanğanına baqmadan, 1921–1922 senelerinde Qırımda olup keçken açlıqnın real fakt ve hadiseleri üzerinde qurulğandır. Piç bala, yani nikâhsız cinsiy munasebetten doğğan bala, “oğursızlık ketire” diye, paynözü, kimsesiz qalğan Şadiyecikni evlerine, azbarlarına qoymağanlarından ğayrı, yañğız qalğan ğarip balanın emeginden faydalanmağa baqalar, onun, kendisini açlıqtan qurtarmaq içün, çiçek satıp qazanğan kapiklerini bile vicdansızca tutup alğanlar da buluna.

Ayvazovnın keskin ve ötkür qalemi cemaatnın uyumuş añ ve fikirini uyanmasına, buzlamış qalbini iritmesine doğrultılğandır. Aslında cemiyetnin “sağlığı ve sağlamlığı” çaresiz insanğa, yetim balağa munasebetinden körüne ki, hikâyede cami azbarındaki musalla taşı üzerine qaldırılğan mini-mini yavrunın anası hadden tış horluq ve qalp iñiltileri içinde çırpınırken, günâhsız Şadiyecik de açıldığı hayatını musalla taşında başlap, cemiyetnin kiyikçesine ananeleri, mutaassipliği ve suvuqalplılığı neticesinde aynı taş üzerinde, açılmağa yetiştirmegen gönce bir gül eken, ecel yastığına yatqandır. . .

Mezkûr hikâye cenkten soñ birinci defa 1995 senesi tarafımızdan hazırlanğan “Qırımtatar edebiyatı” kitabında yañıdan matbaa yüzünü körgen edi. Bugünkü neşrinde aynı metin ile faydalanıldı.

H. S. Ayvazov

ANNECİGİM, NERDESİÑ?! KEL!

Müthiş açlıq devrinde anasız-babasız, kimsesiz, bağımsız qalmış bir çok çocuqlarle beraber Şadiyecik de “Çocuqları himaye cemiyeti” tarafından Aqmescit “Çocuq ocağı”na (rusça “detdom” – İ. K.) ketirilmişti. . .

Aramızdan biñlerce qurban alan açlıq şiddetini ğayıp etmeye başlayınca, Çocuq ocağındaki balalardan bazılarının anası, bazılarının babası yahut qardaşı ve hemşiresi, bazısının da aqrabası kelerek, onları birer–ekişer alıp kötürüyurlardı. Bu süretle bir–eki ay içinde çocuqların hepsi dağılmış, bunların yerine diger faqır çocuqları yerleştirilmişti. Faqat güzel Şadiyecigi ise sorayan, arayan olmamıştı.

Çocuq ocağı müdiresi Şadiyecigin nereli ve kimlerin qızı olduğunu sordu. Lâkin Şadiyecigin gül goncesini aındıran küçük ağzı kilitli emiş kibi, açılmayurdu. Müdireniñ sualine iri mavi ve cazibeli közlerinden aqıttığı köz yaşlarle cevap vermişti. . .

Aradan bir sene daha keçti. Yeñi kelen çocuqlar da dağılmıştı. Çocuq ocağında Şadiyecikten başqa kimse qalmadığından Çocuq ocağınıñ qapatılması

hususında emir kelmışti. Müdire Şadiyecikten nereli, ana ve babasının kimler olduğunu bir kere daha sordu. Şadiyecik bu defa dahi közlerinden aqıttığı elmaz daneleri kibi, köz yaşlarıle cevap vermek istemişti. Faqat müdireniñ kösterdiği ısrar ve verdiği izaat üzerine ağlayaraq: “Ne annem var, ne babam. Adlarını da bilmiyurım, yetimim... kimseçigim yoqtur... Yalınız doğduğu yerimi biliyurım,” – diye köynün adını da söyledi.

Çocuq ocağı çamaşırlarını yıqayan çamaşırcı qadınlardan biri Şadiyecigin kimsesiz olduğunu ve artıq on yaşını toldurmuş bulunduğından işe yarayacağını aıladı. Onu müdirenden istedi. Müdire Şadiyecigi çamaşırcıya teslim etmek istemiyurdu, faqat kendisi başqa uzaq bir şehire könderildigidinden onu vermeye muvafaqat etti (uyğun kördü – İ. K.). Ve çamaşırcıdan Şadiyecigi ıncıtmamasını rica eyledi. Şadiyecigi quçağına alaraq, beş daqiqa qadar öpüp–ohşadıqtan soñra: “Haydı, Şadiyecigim, ağlama. Bu qadınle beraber kit. O seni baqar, onun yanında qal. Men Qırıma kelirsem, seni kendi yanıma alırım,” –

dedi. Tekrar onu öperek, ekisini de közleri yaşlı olduğu halda vedalaştılar, bir-birinden ayrılıştılar.

Çamaşırcı kadın Şadiyecigi alıp kötürdi. Şehir kenarında, Qaya-Başı civarında, tar bir soqaqta, divarları qızıl balçıqla sıvalmış eski, çökük pencere çerçiveleri tahta ve teneke parçalarıyla qapatılmış bir evin ögünde turdular. Eve kirmeden soqağın çöle çıkan ucunda quyu bulunduğunu ve suyu oradan aldığını çamaşırcı kadın Şadiyecige köstermişti. Eve kirdikten sonra, çamaşırcı Şadiyecigi qarşısında oturttı. Oña geyet sert ve qaba bir dil ile accı-accı nasihatlar, ögütler verdi. Odun, kömür, suv ketirmek, ateş yaqmaq, ütü hazırlamaq, kendisiyle beraber çamaşır yiqamaq, eve kelip-kitenler, evde olan işler haqqında hiç kimseye söylememek... kibi vazifeleri yapmaya borclu olduğunu, bunlardan birini ihmal eterse, köpekler kibi evinden quvacağını aňlattı. Şadiyecik bütün bunları diňleyur ve derenden köküs keçiriyurdu. Çamaşırcı Şadiyecigin titredigini körünce: “Başı kesilmiş tavuq kibi, qarşımda qaltırayıp oturma! Söylediklerimi aňladınmı?!” – diye onun başını tutup silkti. Lanpayı yaqaraq, Şadiyecigi kirli ve ıslaq çamaşırların bulunduğı qaranlıq, rutubetli bir odaya kirdirdi. Odanın kenarında, divar altında, yarı ıslaq, yarı çürük toban ile tolu eski kirli bir minderin Şadiyeye yataq olacağını köstererek: “Aqız, işte, burada yatırsın, bu seniñ yatağındır. Haydı, yat! Sabah erken qalqıp suv ketirirsın!” – dedi. Lanpayı alıp kötürdi.

Zavallı Şadiyecik qaranlıqlar içinde qaldı. Gizli-gizli ağlayaraq, dünyada bütün varlığı üstündeki elbisesinden ibaret olan rubasını, ayaqqaplarını çıqarmaqsızın yattı. Kirli-paslı yırtıq yorğan parçasını başına çekti. Ağladı, ağladı...

Biraz sonra yorğanını başından çekti, etrafına baqındı. Faqat qaranlıqtan hiç bir şey körünmiyurdu. Qorqular, titremeler içinde qaldı. Közlerini yumdu. Kene ağladı... Sabaya çıqarsam, buradan qaçarım!” – diyurdu. Yorğanını tekrar başına çekti. Saatlerce qorqular, titremeler içinde çırpındıqtan sonra, kendisine bayğınlıq kelip, uyudu...

Uyqusında bulutlar içinde beyaz elbiseleriyle uçan, hafif ve titrek yanaqlarını kendisine doğru uzatan ve validelerden başqa hiç kimsede körölmek ihtimalı olmayan lâtif tebessümlü validesini körüyurdu. Onun quçağına atılmaq, onun sevgisi, ohşayışı ve şefqatının lezzetini tatmaq isterken, merhametsiz qattı bir qol omuzcığına toqunaraq bütün vücudunu sarstı. Uyandığı zaman, çirkin, ıgrench bir öksürük ve hiddetle qarışıq qaba bir ses: “Haramzade! Qalq, ölüm uyqusınamı yattın?! Çabik ol, çıqacaq közlerini aç, patlayacaq başınıñ qaldır! Kit, quyudan suv ketir!” – dedi. Şadiyecik bu şiddetli, suvuq emre itaat etti. Qalqtı. Faqat odası kene mezar kibi qaranlıq edi.

Çünkü içine ziya kirecek penceresi yoq idi. Elleriyle yatağın etrafını aradı. Süyreklen-süyreklen qapuyı bulup çıqtı. Kendisine verilen uzun bir ağaç ile eki qoğayı (qopqalarını – İ. K.) aldı. Halâ soñuna qadar körmeye muvaffaq olamadığı ruyasının hatırasıyle mütehassis olan (duygulanğan – İ. K.) mamur közleri, köz yaşları ile tolu bulunduğı halda soqağa çıqtı. Çamaşırcının keçen aqşam kendisine kösterdiği quyuya doğru yürüdi.

Seher bulutları kök qubbesini tezyin idiyur (bezete, süsley – İ. K.). Kündoğu tarafı yavaş-yavaş qızarıyur, quşçuğazlar da bahar neşideleri oquyurlardı. Şadiyecik kite-kite quyunın yanına keldi, qoğaları ve ağacı yere bıraqtı. Quyudan suyu nasıl çekebileceğini tüşündi. Derin bir nefes aldı. Bu esnada kendisi kibi bir sefalet (faqır – İ. K.) refiqasınıñ da aynı işle keldigini kördü. Onun yardımıyla qoğalar toldurıldı, kendisine teslim etildi. Şadiyecik qoğaları ağacın uclarındaki çengellere astı, omuzına almaq istedi, faqat qaldıramadı. Kene quyu başında rastkeldigi sefalet refiqasına arz-ı-ihtiyac etti. Qoğalar çamaşırcı qadının evine qadar ketirildi. Şadiyecik küçük, nahif (kücsüz – İ. K.) elleriyle qoğaları birer-birer içeri aldı. Faqat qolları, ayaqları titriyurdu. Bunu kören çamaşırcı kadın: “Haram süt emmişin balası, ne titreyip turuyursın?! Halâ eki qoğa suvmı ketirdiñ? Bunuñle iş bitmez! On qoğa suv daha ketireceksiñ, haydı, çabik ol, şimdi ayaqlarınıñ qırarım!” – diye bağırdı ve başqa bir odaya kirdi. Şadiyecik soqaq qapusının öğüne çıqıp turdu. Uzaq ufuqlarda semaviy bir hayal arayan masumane baqışları nurlar içinde qalmış meşrıqa (küneş doğacaq cihet, şarq ciheti – İ. K.) ilişti. Quşçuğazların qanatlarını, gül ve melevşelerin şebnemlerini (çıqlarını – İ. K.) yaldızlayan ve hayatta bir künnün daha başladığını bildiren sırma saçlı küneş Çatır-Dağın arqasından doğuyurdu.

Şadiyecik boyunu bükük, közleri yaşlı olduğu halda küneşin bu tuluuna (doğmasına – İ. K.) baqarken, derin bir hayret hissiyle mütehassis oldu. Çatır-Dağ ile kökün birleşmiş kibi köründigi yerde annecigini körmek istiyurdu...

Qaç daqıqa yaşlı közleriyle bu tulu levhasını temaşa ettikten sonra suvuq ve nefretli bir nazarle çamaşırcının evine baqaraq: “Artıq burada qalmam! Kitecegim... Annecigimi arayacağım!” – diye tüşüniyurdu. Soñra süratlı adımlarla yürümeye başladı...

Yalı boyu arabalarınıñ durduğu hanlardan (misafirhane – İ. K.) birine kitti. Arabalarınıñ ne zaman kiteceklerini soradı. Murad-aka namındaki arabacı şimdi kitecegini söyledi. Şadiyecik kendisinin de arabaya alınmasını rica etti. Arabacı Murad-aka sabahlarını heyecanlar içinde böyle küçük bir

qızıçğazın yalnız başına yalı boyuna kitmek istedigine meraq etti. “Nereye ve kime kiteceksiñ?” – diye sordu.

– Köyüme, annecigime kiteceğim!

Cevabını verirken, ağlamaya başladı. Murad-aka niçün ağladığını sordu. Şadiyecik araba kirası vermeye parası olmadığını söyledi. Murad-aka onu parasız kötöreceğini bildirdikten soñra, eşyası olup olmadığını da sordu.

– Ne eşyam var, ne kimsem. Kendimden başqa adamım, üstümdekenden başqa da şeyim yoqtur! – cevabını verdi.

Murad-aka qızıçğazın bu halından müteessir oldu. Hatta yüzünde, közlerinde şefqatle qarışaraq bir hüznün, dudaqlarında ağlama alâmetini köstergen bir titreme hasil olunmuştu.

– Pek eyi, qızım, kel arabaya otur, seni köyüne kötüreym. Qarnıñ aç ise, biraz penir, ekmek vereyim de, ye! – dedi.

Şadiyecik arabaya atladı. Murad-aka haneci ile hesabını keserek, yola çıktılar. Lâkin caddesinden keçerken, Şadiyecik yarı açıq qolule sabıq veli qonağını köstererek:

– Bu büyük bina ebe anaylar mektebi emiş, men büyürsem, bizim Çocuq ocağınıñ müdiresi meni de bu mektebe vermek istiyurdu.

– Ebet, qızım, benim torunım Ayşe de burada oquyur. Ebe anay olacaq. Bir yıldan daha mektebi bitirecek, soñra köyümüzdeki ambulatoryada çalışacaq emiş. Dün oña anasından mektüp ve para ketirmiştım.

Kablukov (adına – İ. K.) hastahaneni keçtikten soñra, arabacı Murad-aka atlarını süratle aydamaya başladı. Şadiyecik kaç defa arqasına dönüp baqaraq:

– O artıq meni bulamaz, meni yolumdan qaldıramaz.

– Kim bulamaz, kim qaldıramaz, Şadiye?

– O çamaşırcı qadın.

Şadiyecik bütün başına kelenleri birer-birer Murad-akaya añlattı. Eki saat soñra Sırlı-Köpür nam mahalleye keldiler. Araba turdu, atlar tuvarıldı. Bir saat qadar burada turacaqlarını arabacı Şadiyecige söyledi. Atlarına yem verdi. Şadiyecik o zamana qadar çamaşırcı qadınınñ kelip-kelmeyeceğini sordu. Arabacı: “Kelemez, qızım, kelse bile artıq seni elimden alamaz,” – dedi. Olar qahvehaneye kirdiler. Orada ekmek, penir yediler, çay içtiler. Qavede bulunan yolcu ve arabacıların hepsi Şadiyecigin yüzüne, közlerine baqıyur, onun güzelligine hayran oluyurlardı. Şadiyecik Çocuq ocağında oqumaq-yazmaq da öğrendiginden, masa üzerindeki “Yeñi Dünya” gazetasını oqumaya başladı. Yolcular buña daha ziyade şaşıyurlardı. Şadiyecik qahvehanenin altı qırmızı tula töşemeli sofasına çıktı. Etraflara baqtı.

Quşçuğazların yeşil orman içinde gizlenerek küneşe qarşı qanatlarını açıp, kendilerine mahsus elhan ve neşideleriyle baharı alğışladıqlarını diñledi. Qarşısındaki bağçada sıq yapraklı yüksek ağaçların altında hafif rüzgârın tesiriyle dalğalanan çimenler üzerinde, seherin közlerinden tüşen ve bir damla közyaşı kibi körünen şebnemlerin parıldadığını kördü. Heman yerinden fırlayaraq kendisini bağçaya attı. Nemli çimenlere basaraq yürüyen bir quşçuğazın bir dal üzerinde sallanaraq ötüşine, rüzgârın dalları tahrik idişine baqtı. Çocuqlığı tatlı bir sürü ile ayırmayı mücip olan bütün bu şeyler Şadiyecige ğayri ihtiyari olaraq: “Ah, ne qadar güzel!” – dedirtti. Şadiyecik aynı zamanda küçücük parmaqlarıyla melevşeleri ve türlü çiçekleri qoparmayı da unutmıyurdu. Bunlardan bir demet yaptı. “Annecigime kötöreceğim,” – diyurdu. Ayağa qalqtı. İri mavi közleriyle arabacıya doğru baqtı. Murad-aka dahi onun bu masumane baqışına insanlığın rıqqat (nazikligini – İ. K.) ve şevqatını tefsir iden bir nazarle muqabele iderek: “Kel, qızım, vaqt oldu, gidelim!” – dedi.

Arabaya mindiler. Aluşta tariqile Yaltaya doğru kitmeye başladılar. Şadiyecik bir çerik saat soñra uyumıştı. Murad-aka arabayı durdurdı. Arabada bulunan şeker ve pimiç ile tolu çuvalar üzerine yolluq qalın tonunu yaptı. Yavaşça ve soñ derece bir ihtiyatle Şadiyecigi yattırdı. Başının altında da ailesi için aldığı anterlik basmaları qoydu. Qamçısıyle atlarına toqundı. Araba orta süratle yürümeye başladı.

Murad-aka qarşı taraftan kelen araba ve avtomobillerle çarpışmamaq için atları ne derece diqqatle idare idiyurdu ise, Şadiyecigin uyanmaması için de arabayı o qadar sallatmamaya çalışıyur ve ara sıra Şadiyecige baqıyurdu. Saat on ekiye doğru Ağız-Qır keçidini keçtiler. Mayıs küneşinin kümüş renkli ziyası ve qızdırıcı sıcağını Şadiyecigin beyaz yüzüne, uzun kirpiklerine toqundı. Eñ mahzun yüreklere ümütler vaad etecek qadar cazibeli olan iri, mavi közlerini açtı. Kendisini toplayaraq heman doğruldu. Yolun sağ tarafından köpüre-köpüre aqan saf, berraq (temiz – İ. K.) suv ile yüzünü yıqamaq istedi. Murad-aka arabayı durdurdı. Şadiyecigin bu arzusını da yerine ketirdi. Sırlı-Köpürden annesi için yaptığı çiçek demetini de suvladı. Arabaya mindi. Artıq Aluşta eniyurlardı. Ara-sıra şosse dönümlerinden deñiz körünmeye başlıyurdu. Şadiyecik deñiz körmesiyle: “Vay, köyümüze keliyuruz!” – diye sevinçle bağırdı. Murad-aka: “Hayır, qızım, deñiz siziñ köyün deñizi, ama yalıdaki köy Aluşta, siziñ köyünüze bir künlik yolumuz daha var”.

Arabanın dolanbaçlı yol ile kitmesi, küneşin sıq yapraklı yüksek ağaçlar arasından süzüle-süzüle

parlaq şuaları (ziyalı – İ. K.) serpmesi, dalların yerlere qadar sarqması və hər eki daqiqada qarşısındakı təbiət levhalarının dəyişməsi Şadiyeciyi çox maraqlandırırırdı. Dəniz yaxlaşıqca Şadiyeciyin yüzünü hüznə (hasrət və elem duyğuları – İ. K.), kədər qaplıyır, mavi gözleri yaşarırdı. Hüznü kösterməmək, közyaşları gizləmək üçün Çocuq ocağı müdiresinin kendisinə bağışladığı incə, beyaz mendil ilə yüzünü qayadı. İcini çəkdi. Gəyət yarıq bir səsle “Anne desəm, annəm yox, baba desəm, babam yox!” türküsünü yırlamaya başladı. Murad-aka bundan müteəssir olaraq, o da Şadiyeciyə refaət idi yurdu. Murad-aka bu təsir altında Şuma köyündən keçərək atlarına suv verməyə də unutmuştu...

Dar-Boğaz denilən yere keldilər. Orada da eki saat rahatlandıqdan sonra, Yaltaya kitmək üzrə hərəkət etmişlər. Selbiler, çinarlar, bağ və bağçalar içində boğulmuş sayfiyələr (rusça: “daçalar” – İ. K.) arasından Aluştanın kenarından dəniz yalısına endilər. Şadiyecik dəniz hamamlarını, iskeleyi, iskeley qarşısındakı vapurı, iskeley üzərindəki yolcuların qalabalığını seyr idə-ide gidiyur və Murad-akaya diyurdu: “Burası da gözəl, amma bizim köyümüz daha gözəldir. Bizim köyün selbileri, ceviz ağacları, bağçaları, parkları, sayfiyələri daha dülber, yalı, qayalıqları, qumsalları daha eyi, dağları, qırları daha şırnaqlıdır”. Murad-aka Şadiyeciyin bu mutalâasının (fikrinin – İ. K.) doğru olduğunu təsdiq yollu başını sallıyurdu.

Aluştanın dolanbaçlı yoquşından yavaş-yavaş çıqmaya başladılar. Böyük-Lambat bağ-bağçalarına yaxlaşmaqta eken, küneş də gürub etmiş (batqan – İ. K.) və Şadiyecik kene uyumıştı. Arabanın Dəgirmenköyde eki saat durduğundan Şadiyeciyin xəbəri olmamıştı.

Sabah serinliyinin təsiriylə olmalı idi ki, Massandra nam mahlədə Yaltaya enməkdə eken, Şadiyecik titrəmələr içində uyandı. Başını qaldırıp etrafına baxındı. Yolun sağında yeşilliklər, bağçalıqlar içində bulunan Ay-Vasili, dərə içində Dəreköyü, qarşısındakı Yaltayı körünce:

– Murad-aka, bu körünən yerlər neresidir? Köyümüz daha uzaqmı?

– Köyünüze daha kəlmədik. Körünən köylər Ay-Vasil, Dəreköy köyləri. Qarşımızdakı da Yalta şəhridir.

– Açıq zamanında mən analığımle bərabər Yaltaya kəlip aş qazanlarımızı, ləgenimizi satıp ekmək almış edik. Köyümüze kəterək, yolumuz basılıp ekməgimizi almışlardı. O zaman mən qulağımdakı küpeciklərimi də çıxarıp almışlardı. Ağladığım üçün yolumuz basanlardan biri tüfənək qundağıyla arqama urmuştu... Şimdi analığım mənə körse, kim bilir nə qədər sevinecek!

Yaltaya kirdilər. Murad-aka hənərlərdən birinə kirip,

atlarını tuvaradıqdan sonra Şadiyeciyin köyünə kitecek arabalar yanına vardı. Bir arabacıdan onu kötürməsinə rica etdi. Şadiyeciyi arabaya oturtdu. Alından qaç dəfə öpərək, ona qaç rublə hədiyyə verdi. Şadiyecik ağlayaraq, Murad-akanın elini öptü. Ekisinin də gözleri yaşlı olduğu halda ayrılıştılar...

Şadiyecik, nihayət, dörd yıl əvvəl kendisindən ayrıldığı köyünə kəlmişdi. Arabadan enərək, orada bulunanların hepsi kendisinə diqqətlə baxıyur və: “Maşallah balaya, qoqla kibi!” – sözləri söyləyurlardı. Faqat onu hiç kimse tanıyamamıştı. Çünki köydeşləri Şadiyeciyi açıqdan öldü hesab etərlər.

Şadiyecik arabadan endiyi kibi, kendisinə analıq, babalıq etkən Feride abla ilə Hüseyn-akanın evlərinə kitti. Faqat kendilərinin açıqdan öldüklerini aňladığı kibi, evlərinin də bir taş yığınınan ibarət qaldığını kördü. Bundan çox müteəssir olaraq ağladı. Başını sağ omuzu üzərinə bükərək tüşündü... Nəyə kitecegini, kime müracaət etəcəyini bilmıyurdu. Qomsularından birinin qızı Fatimayı tanıdı. Həman yanına varıp: “Fatima, mənə tanıdını?” – dedi.

– Yox, tanımadım. Sən kimsin?

Şadiyecik bu sualə bir keredən cavab verməkdən çekindi, çünki kendisini tanıdırsa, Fatimadan nəsil muamələ korecegini bilmıyurdu. Fatima Şadiyeciyin güzəlliyinə şasıyur və böylə gözəl bir qızın kendisini tanıdığına təəcib etərək:

– Ya sən mənə nərən biləsin? Adımı kimdən öğrədin?

– Mən sənə çoxtan tanıyurım. Həmsirən Selimecigi də biliyurım.

– Vay, demək, sən həpimizi biliyorsun?! (Ağlamsınaraq) Selimecigimiz al kömlekdən (qızamıqdan – İ. K.) öldü. Dün anam ilə məzarına çiçək kötürdik. Başına İstanbul sünbülü tiktik...

Şadiyecik ağlamaya başladı.

– Ah, o niçün öldü? Onun yerinə mən ölməli edim. Onun anası, babası, həmsirəsi var, onun evi, soyu-sopu var. O yaşamalı idi. Ölüm onun yerinə mənə canımı alaydı...

Fatima da ağladı. Biri-birinə sarılışıp kene ağladılar. Fatima Şadiyeciyin adını öğrənəndən, onu tanımadan evlərinə çağırıldı. Annesi Sayde totay ilə tanış etdi. Sayde totay diqqətlə Şadiyeciyi közdən keçirdikdən sonra, cırayını sıqaraq vəhşiy bir səsle Şadiyeciyə: “Tez evimdən çıx! Közüm öğündən coyul, evimi haramlatma!” – diyə Şadiyeciyin qolundan tutaraq, onu qapudan tıxarı quvdu. Qızı Fatimaya çevirilərək: “Sən bu haramzadəyi, bu piçini nərən bulup kətirdin?! Bu bəlalı, açıq vaxtında gəyib olan Şadiyecidir. Eger onunla bir daha körüşəcək olursən, sənə haram evlät etər, evimdən quvarım!” – diyə bağırdı.

Arası çox keçmədən bütün köy əhalisi Şadiyeciyi tanıdı. Onu tanıyanların hepsi kendisindən nəfər

etiyordu. Bir çox qapulara, pek çox kişilərə muracaat etdi isə də onu himayə etən olmadı. Məktəp muallimi Şadiyecinin aqıllı, tərbiyəli, bəcərikli bir qız olduğunu görəp onu məktəbə almaq istədi isə də, köyün cəmaatı, eger muallim Şadiyəyi məktəbə alırsa, bütün çocuqları məktəptən alacaqlarını bildirməsi üzərinə muallim də niyyətindən vazgəçməyə məcbur oldu.

Bu sürətlə Şadiyecik yaz vaxtını kurotrlara kəlen misafirlərə çiçək satmaqla keçirdi. Biriktirdiyi paralarını saqlamaq üçün kendisindən çiçək aldığı bağçevana vermişdi. Bağçevan apansızdan öldü. Şadiyecik bağçevannın oğluna muracaat etip, saqlamaq üçün babasına para verdini və bu paranın şimdi verilmesini istədi. Bağçevannın oğlu: “Mənim ondan xəbərim yox. Babam öldü. Məzarda yatır. Kit, ondan istə!” – dedi.

Şadiyecik ağlayaraq, yalvararaq pek çox israr etdi isə də, biriktirdiyi qaç kumüşü almaya müvəffaq olamadı...

Nihayət, küz mevsimi, bağ bozum zamanı keldi. Şadiyecik üçün artıq saçaqlar altında, divarlar túbündə gecələmək müşkülleşmişdi. Hatta bir gecə yağın yağmurlar altında ziyadə ısladığından suvuq alaraq, öksürməyə başlamışdı. Bir tərəftən öksürüğünün şiddətlənməsi, digər tərəftən az yemesinin təsiriylə çəhresi solmaya, sararmaya yüz tutmuşdu... Şadiyecik pek həssas (duygulu – İ. K.) edi. Bir yağmur tamlası, bir bulut parçası, bir aqşam zamanı, bir quşun nağməsi, bir qatra köz yaşı, məhzunane bir təbəssüm, gəribane bir bəqış ona pek toqunuyur, onu pek müteəssir etiyordu.

Küz mevsiminin həzin (kədərli, gəmlı – İ. K.), serin bir künündə, sarılıqta verəmlı qızların çəhresini təniz etən (aındırğan – İ. K.) sarı yapraqlar pek manidar (manalı – İ. K.) birer təhəssür (qəsevətli – İ. K.) nidasıyla topraq üzərinə tökülürkən, hər zamanından daha ziyadə mükəddər (kədərli – İ. K.) bulunan Şadiyecik bağçalar, bağlar arasından dağlara doğru kitiyordu. Keçmiş zamanlardan yüzlərcə sənə evvelki hallardan xəbər verən böyük cəviz ağaclarının acip bir hisilti ilə tüşməktə olan yapraqları üzərindən yürüməsindən şaqırdılar həsil oluyordu. Şadiyecik egilərkə avuçına bir yapraq aldı. Onu sıqmaya başladı. Yüzünü dənizə doğru çevirərək bir ağacın altında oturdı. Uyur kibi bir vəziyyət aldı...

Qaç saat soñra, ömürü kibi boş, bəhtı kibi qara və içində güzəl bir ruya bilə körülmək ihtimalı olmayan mənhus (oğursız – İ. K.) uyqusından uyandı. Küz küneşinin aqşam üzəri dəniz üzərində

rənkli şualar bıraqtığını kördü. Altında oturdığı ağacın dalı üzərində yırlayan bir quşçuğa bəqtı. Annesinin də ona yiyecek kətirdiyini görəncə közləri yaşlandı və dedi: “Ah, niçün mənim də annəcim yox? Niçün mən də bu quşçuğaz qadar bəhtlı degilim? Köklərdə yıldırım olmadığı kibi, yerdə də hiç kim sən yox... Nə annə quçağında yattım, nə bəşiktə sallandım... Mən kimim? Annəm, babam kimdilər? Bir şey bilmirəm. Bildiyim bir şey var isə, o da üç aylıq iken, annəcim tərəfindən köyümüzün camı ögündəki musalla taşı üzərində bıraqlılmış bir qız emişim! Köyümüzün bütün çocuqları maña yabanc kızıla bəqıyurlar. Maña köydeş demiyurlar. Oynadıqları oyunlarına mənı qəbul etmiyurlar. Həpsi mənə: “Piç, təmizsiz...” – diyurlar. Köyümüzün bağları, bağçaları, tarlaları arasından keçərkən, şırıl-şırıl aqmaqta olan təmiz, arınıq suvlar başında annələrin balaçılarını quçağına alaraq öptüklerini, ohşadıqlarını, sevdiklərini boynunu bükərək uzaqlardan seyir etərim. Yanlarına kitecek olursam, bıraqmazlar. “Sən mürdarsın (kirli, pis – İ. K.)!” – diyə söyləyurlar.”

Aqşam östü. Köyə enərək Şadiyecik ağlaya-sızlaya camiyə doğru kitiyordu. Çünki gecəyi, qapısı daima açıq bulunan camının bir kənarında keçirmək istiyordu.

Cami azbarına kirdi. Dünyanın, həyatın bütün elem və kədərlerini kendisi üzərində tətməyə başladığı musalla taşına közlərini tiktı. Güya oraya bıraqlıldığı zaman annəcini aqıttığı köz yaşlarının izlərini arıyordu...

Bir keredən yerindən qalqaraq, hər birinin başı ucunda qara səlvilər tikilmiş biñlərcə məzarı həvi olan (bulundırğan – İ. K.) məzarstana doğru qoştı. Hər birinə ayrı-ayrı bəqtı. Ona məzarların həpsi bir körünüyordu. Yer üstündə annəcini, babacığını bulamadığı kibi, yerin altında da bulamayacağına əmin oldu. Boynunu bükərək təkrar ağlamaya başladı. Közlərini silə-silə, ayaqlarını çəkə-çəkə kənə camı ögünə keldi...

Annesinin ağuşından (quçağından – İ. K.) ayrılaraq ağlamaya başladığından, on bir yıllıq bir zaman keçirdiyini hatırladı... Etrafına bəqındı. Bir keredən yere çöktü, titredı, çırpındı. Böyük bir zəhmət ilə qalqtı, musalla taşının üzərinə sərildi. Qollarını köksü üzərinə qoydu. Közlərini köklərə tikərək: “Annəcim, neredəsin?! Kəl ! Mənı al ! Mənı bıraqtığın taş üzərində sənı bəklirəm!” – diyə bəqırdı, közlərini yumdu. Soñ nəfəsini alaraq, əbədi rahatlıq uyqusına yattı...

1927 s.

Osman Murasov Şair İsmetiy ve “Özü Vaqiası Destanı” eseri

Haz.: N. Abdülvahap.

Soñki zamanğa qadar XVIII. a. 2-ci yarısı – XIX. a. ilk çerigi şairimiz İsmetiy haqqında bilingen malumat çox yetersiz olup, 1971 senesi Taşkente basılğan “**Edebiyat Hrestomatiyası**”ndaki küçük bir maqale* ile şairniñ “**Keşe Destanı**” eseriniñ 26 dörtlükli parçasından** ibaret edi. Buña da 1939 senesi Aqmescitte neşir olunğan ve bugünge qadar tam köleminde elimizge keçmegen “**Edebiyat ve Kultura**” jurnalındaki (N 6[27]) A. Gaziyevniñ maqalesi***. ile kene de “**Keşe Destanı**”niñ aynı şu 26 dörtlüğü**** ilâve etilse, İsmetiyniñ “**Bibliografya**”sı tamamlanğan kibi olur*****.

O. Murasovniñ asağıda metni berilmekte olğan çoq qıymetli maqalesi, 1917–20 senelerinde Aqmescitte çıqqan “**Millet**” gazetasınıñ 1919 senesi 20 noyabr (qasım) tarihli 35-ci sanında neşir olunğan edi. Tekstten añlaşılganı kibi, bu yazı – O. Murasovniñ İsmetiy haqqında uzunca bir maqalesiniñ orta kısmı olğan bir parçadır. Teessüf ki, “**Millet**” gazetasınıñ ne 34 (1919 s.) sanını, ne de 35-den soñraki sanlarını bula bildik.

Maqalenin müellifi, o zaman, yani 1919 senesi, “**Millet**”niñ muharriri olğan Osman Murasov (1882–1926) – belli hoca, folklorcı, cemaat hadimi ve gazetacıdır. Keşe şehrinde doğdu. Aslen – Polonya Qırımtatarlarındandır. Yedi yaşında Qur’ân-ı Kerimni ezberlegeni için “**Hafız**” olaraq añıldı. Yaşlılığında Moskva şehrinde oqudı, bir sıra arheolojik ekspeditsiyalarda bulundu (Mısır, Orta Asya). 1917 senesi Keşlev uyezdi vekili olaraq I Qırımtatar Qurultayında iştirak etti. 1919–1920 senelerinde, Aqmescitte neşir olunğan “**Millet**” gazetasında muharrir vazifesinde çalıştı. Bütün ömrü hocalıq etmekle meşğul olup, aynı zamanda, çoq etraflı bir şekilde qırımtatar halq edebiyatı ile oğraştı. Çalışmalarınıñ bir kısmı 1910-cı senelerde çeşitli yayınlarda dünya yüzünü körgendir. Aşağıdaki maqale, işte, o zaman basılğan yazılarından biridir.

* * *

İsmet Efendiniñ pederi olan Şuayb Çelebi ulemâ ve meşâyîh-ı Qırımdan olmağle tabiatı gayet mülâyim, ve kendisi terk-i dünya bir ruhaniy olaraq Tarîq-ı Naqşbendiyeye¹ sülûk eden ve o yolda bir çoq eşârlar ve ilâhiyatlar yazup qaldıran bir şeyh olmuştır.² 1181 (1766) da Hicâz niyetiyle³ Der-Saâdete⁴ gitmiş ve orada büyük müşkilâtta soñra pederi Abdü’s-Samed Efendiniñ⁵ qabrini bularaq bir kaç aylar orada iqamet etmiş; nihayet, pederi haqqında bazı bir haqiqat añlamasıyla ğam-u-ğussadan hastalanaraq, orada vefat etmiş ve Seddü’l-Bahir qalesi⁶ qaribinde pederi qabri yanında medfun olunmuştır.

İsmet Efendi pek genç iken, Köleç⁷ medresesinde, soñradan Keşe medresesi müderrisi Abdü’r-Rahmân Efendi Kefevey⁸ yanında tahsil-i ilme çalışmış, soñra İstanbula giderek orada dahi tahsile güzel surette devam etmiş iken, Türkiye ile Rusiye arasında açılan muharebeye⁹ iştirak etmeye karar verüp, Özü qalesine¹⁰ gönderilmiş; 1888***** Milâdiyede “**Özü**” (Oçakof) muharebesini tamamıyla görüp, qalenin Ruslar tarafından zapt olunmasıyla Rusiye esir düşerek bir kaç seneler içeri Rusiyede qaldıqtan soñra, Köleç qaryesine avdet ederek, camide huddamlıq ve tekkiyede şeyhlik vazifelerle

* Исметий. Къыскъа биографиясы // Эдебият Хрестоматиясы. – Ташкент, 1971. – С.28–29.

** Исметий. “Кеşe дестаны” поэмасындан парчалар // Ады кечкен эсер. – С.29–32.

*** Гъазиев А. Исметий акъкъында // Эдебият ве культура.–1939.– № 6(27).– С.42–44 .

**** Исметий. Кеşe дестаны // Ады кечкен эсер. – С. 45–48.

***** “Кеşe Destanı”niñ yalıñız 7 dörtlükni bulundurğan daha bir metin: Исметий. Кеşe дестаны // Къаранфиль япракълары. Шишлер: Тертип эткен ве редактирлеген Шамиль Алядин. – Ташкент, 1972. – С.15–16.

***** 1788 olsa kerek. (Müellifniñ ihtarı – N. A.)

meşğul bulunmuşdur.

Merhûmın kendi eliyle yazan birq  kitapları, defterleri elimizde bulunduğundan, müş rileyhi  şeyh olmadan ziyade bir vaq n vis ve    r olduğı tahqiq ediyur. M    rileyhi  “   ” vaqiasına, rus mai  et ne, 1812–1813-te Qır mda zuhur eden taun ( uma) vaqialarına¹¹ ve sairelere dair yazdıqları bir  oq eby  t ve e   r  ve destanları yuqarıdaki s   lerimizi isbata k  fidir. Merhum   met Efendini  ilk evvel  yazan destanlarından biri – “    Vaqiası Destanı”dır, biz de merhumı     destanından bir numune yazmayı m  nasip g  riyuruz.

    VAQIASI DESTANI¹²

1

   ni  qalesi da tır,
    li ¹³ g  zi ya tır,
Cenk ilerde Moskof ba tır,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!

*

Tabyalarda top atıcı,
Qalyonlarda qumbaracı,
Askerlerdir can alıcı,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!..

12

Asker dizer Musa Pa  ¹⁴,
H  kmi ge er dağ -da  ,
Bozğ nl q verir H  seyin Pa  ,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!

*

Top ular top ata bilmez,
Ye i eriler cenge girmez,
  -i Osm ndan¹⁵ imdad gelmez,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!..

13

Cuma g  n  cenk kuruldı,
Seks n bi      d qırıldı,
  zanfer Pa   uruldı,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!

*

Kitaptan ge tik¹⁶ varımız,
Sultandan yo  imdadımız,
Katerina¹⁷ degil muradımız,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!..

24

Yine geldi   r tan acı,
     d   ti Seyyid Hacı,
Erenler bize duacı,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!

80

  met, b  yledir yazımız,
Qan ağlayur Vatanımız,
Arttı bizim fiğanımız,
Ah, yesir olduq, vah, yesir olduq,
Cenk i Moskof elinde!

Merhumı  “    Destanı” uzuncadır, bir  oq beyitleri dahi   yet silindiginden oqunması pek g   tir.

Merhum bu destanı  yazaraq, orada asker arasında dağ ttı ını ve askerler dahi topla  araq, maq m ile yırlayur ağla tıqlarını hatıra olaraq kitabı ı  bir kenarına yazur biraqmı tır.

Destanda g  r len isimlere dair mal  mat yazmamı  olduğundan biz tarihleri tedqiq iderek     le muhtasar tarihiy mal  mat     ra bildik.

  lerisi var.
O. Murasov

Açıklamalar:

1. **Tariq-ı Naqşbendiyye** (Naqşbendiyye tariqatı) – XIV. asır Orta Asyadaki tasavvuf hareketiniñ meşhurlarından Buharalı Bahauddin Muhammed Naqşbandnıñ (1318–1389) tarafından qurulğan bir tariqattır, türkiy halqlarınıñ maneviy hayatına eñ büyük tesirler bıraqqan tariqatlardan biridir.
2. Naqşbendiyye tariqatı şeyhi, alim ve şair **Şuayb Çelebiniñ** (ö. 1766 (?), İst) şahsiyetinde qırımtatar edebiyatı daha bir, kendisi de ğayet mahsuldar olğan, müellifke sahip çıqmaqdadır ki, inşallah, eserleri de meydanğa çıkar.
3. **Hicâz niyeti** – hac etmek niyeti olsa kerek ki, **Hicâz** – Arabistanda muqaddes Mekke ve Medine şehirleriniñ bulundığı bir bölgedir.
4. **Der-Saadet** – “Saadet Qapısı” – İstanbulnıñ eski adlarından biri.
5. **Abdü’s-Samed Efendi** haqqında söz maqalenin başı bulunğan öğdeki sanda yürütülse kerek.
6. **Seddü’l – Bahir qalesi** – İstanbul civarındaki bir qale.
7. **Köleç** – eskiden beri Qırımnnıñ çoq meşhur din ve ilim ocaqlarından olğan bir qasaba.
8. Bu zat haqqında hiç bir bilgige sahip degilmiz.
9. 1787 – 1791/92 seneleri Rusiye ve Türkiye Devleti arasında devam etken bir cenktir. Qırım meselesi üzerine başlanğan bu cenk Osmanlıları seziirli ğayıplarğa oğratqan Yaş (Yas) Añlaşmasınıñ imzalanması ile (yañı stil ile : 9.01.1792) neticelengen edi.
10. **Özü** (*rus adı*: Oçakov) qalesi – Osmanlı Devletiniñ Qaradeñizniñ şimal – batısında eñ mühim qalesi. 1492 senesi Qara Kerman adı ile Qırım Hanı I Mengli Geraynıñ (1445–1514) tarafından qurılıp, biraz soñra Hacı Qale adını alaraq Osmanlı eline keçken edi. 6(17).12.1788 Rus ordusu tarafından alınıp, “Yaş Añlaşması” üzerine Rusiyege bıraqlıldı.
11. Baq: Исметий. Кефе дестанындан // Эдебият Хрестоматиясы. – Ташкент, 1971. – С. 29 – 32; veya (aynı şu metin Lâtin harfleri ile): İsmeti. Kefe Destanı// Emel. – 1976. – №94.– S.28–31.
12. Eserge mevzu olğan tarihiy vaqialar: 1787–1791/92 seneleri rus-türk cenki devamında uzun zaman muhasara (qamaçav)da bulunğan meşhur Osmanlı qalesi Özü (Oçakov)nnıñ General – Feldmarşal Prens G.A.Potömkın qumandasındaki rus ordusınıñ tarafından alınması ve teslim olğan türk-tatar garnizonı ile şehirdeki müsülman ehalisiniñ duşman tarafından müdhış bir qatliamğa oğratılmasıdır. Türkiyede basılğan bir tarih kitabında vaqiağa dair şöyle satırlarğa rastkeldik: “Özü şiddetle sıqıştırıl edi. Qaleni seksen biñ asker sarğan edi. Türkler, bir çoq çıqış hareketleri ile duşmannı mümkün olduğı qadar yıprata ediler. Derya Kapitani (Admiralı) Cezayirli Hasan Paşa donanma (deñiz quvvetleri, flotilya) ile kelse de, yanında özen gemileri bulunmadığı içün, say sularğa kirip olamağan edi. Potömkınnıñ yalığa qoydurduğı ağır toplarnıñ ateşi ve rus donanmasınıñ hücumı uzurine Osmanlı donanması 15 gemi ğaybına oğradı. Bundan soñra ruslar şiddetli bir hücum ile 17 dekabrde qalege kirdiler. Mında bulunğan muhafızlardan başqa bütün grajdan halqı, qadın ve balalar şu cümleden, vahşiyce öldürildi. Böylece, 25 biñ türk qatliamğa qurban ketken oldu. Özü, ayrıca, yağma etildi”. (“Tercüman” nıñ Resimli Büyük Türk ve İslâm Tarihi. 4. Cılt. – İstanbul, 1963. – S. 493.)
13. **İsmail** (*rusça şekli*: İzmail) – eñ azdan XV. asırdan beri añılıp kelgen ve çoq muhkem olğan bir türk qalesi. 11 (22).12.1799-da rus seraskeri General A. V. Suvorovnnıñ tarafından alınğan edi. Bu qanlı uruşta türk tarafı 26 biñ ölü ve 9 biñ esir ğaybına oğrağan edi.

14. **Musa Paşa** ve aşağıdaki **Hüseyn Paşa**, **Ğazanfer Paşa** ile **Seyyid Hacı** adlı zatlar – türk seraskerleri olsa kerek, kişiliklerine dair hiç bir bilgi bulamadıq.
15. **Âl-i Osmân** – Osmanlı Devleti.
16. **Kitaptan keçmek** – ömrü bitmek üzre olmaq.
17. **Katerina** – Rus Çariçesi II Yekaterina (1729–1796).

Sözlükçe:

peder – baba;	maişet – yaşayış, ömür, yaşamağa kerekli olğan maddeler;
ulemâ ve meşâyih-i Qırım – Qırımlı alim ve şeyhler;	daş – taş;
terk-i dünya – dünya hayatından el çekme; dünya hayatından el çekken;	ebyât – beyitler, şiirler;
sülûk – bir yolnu taqip etme, bir tariqatqa bağlanma;	yesir – esir, qul;
eşâr – şiirler;	tabya, doğru şekli: tabiye – cenk meydanında toplarnıñ bulundığı yer (<i>форма, бастуон, батарея</i>);
ilâhiyat – ilâhiler;	qalyon – yelkenli ve kürekli harb gemisi;
medfun – defn olunğan, kömüli;	qumbara – bomba, granata; ~cı – bomba atqan (<i>бомбардир, гранатомётчик</i>), topçu;
qarye – köy, qasaba;	qatliam – bir yerde ve bir arada pek çoq insanın öldürilmesi,
huddamlıq – hizmette bulunma, <i>aslında</i> : huddam – hizmetçiler;	ğamm-u-ğussa – ğam ve keder, qayğı ve elem.
müşarileyh, müşarünileyh – kendine işaret etilgen, ismi evvelce añılğan;	
vaqanüvis – <i>mında</i> : tarihçi, <i>aslında</i> : Osmanlı devrinde zamannıñ hadiselerini kayd etmekle vazifeli olğan resmî devlet tarihçisi;	

Qaabil ve Habil qıssası

Eskiden qalma kitaplarda denile ki, Havva anamız hepsi olaraq yetmiş qarın bala doğurğan, her doğurımı da egiz olğan – biri oğul, biri qız. Allahu azze ve celle şeriat qoyğan ki: “Ey Adem, bir doğum egizlerini birbirinen evlendirmeniz, başka doğum egizlerinden qarşılıqlı evlensinler”. Hem öyle de yaptılar, ve balaları, ve torunları, ve torun balaları, ve torun torunları hep arttı, hepsi 47 biñ can oldular. Havva anamız çoq sağlam qadın edi, zürriyetleri bu qadar artqanına baqmayıp o kene bala doğurmaqnıñ artını kesmedi.

Qaçan ki Qaabil ve İqlima dünyağa keldiler ise qızçıq aylaq körklü, yani güzel yüzlü olup doğdu. Eki yıldan soñ Habil ve Ebuda doğdular. Ebuda aylaq körksüz, yani çirkin yüzlü edi. Bular da büyüdiler, evlenmek zamanları keldi. Qoyulğan şeriatqa köre İqlima’nı Habil’nen, Ebuda’nı ise Qaabil’nen evlendirir oldular. Qaabil buña unamadı: “Ebuda körksüzdür, men İqlima’nı isteyim,” – dedi. Adem: “Bu şeriatça degildir, İqlima sennen doğumdaştır,” – dedi. Qaabil ayttı: “İqlima mennen doğumdaş şse Ebuda dahi qarındaştır. Hepimiz bir ata, bir ananın balalarımız,” – dedi, tartışıp ve tireşip oturdı. Adem aytmğa söz tapamadı. Biraz daha tüşüngen soñ dedi ki: “Bu işni çezebilmem. Çezimini Allah’a atqaram. Qurban çalıñız da, dalağa çıkarıp qoyuñız. Kimniñ qurbanı qabul olunsa İqlima’nı o alsın”.

Habil çobanlıq, Qaabil ise tarımcılıq ile oğraşır ediler. Ekisi de birer qoy kesip dalağa çıkarıp qoydular. Kökten bir alev yuvarlağı tüştü, Habilniñ qurbanını yaqtı. Bu demek ki, onuñ qurbanı qabul olundu. Qaabilniñ qurbanına toqunmadı. Qaabil herkeske küstü, kimsenen laf-söz etmeyip yürdü.

Künlerniñ birinde Qaabil’niñ qarşısına İblis kelip çıqtı ve dedi: “Bilesiñmi, niçün Habil’niñ qurbanı qabul olundu? Çünki atañız Adem onu çoqça seve. İsteği şöyledir ki, o ölgen soñ Adem oğullarınıñ tümüne Habil yolbaşçı olsun”. Qaabil’niñ ökesi çıqtı: “Men Habil’ni öldüririm. Qız da, yolbaşçılıq ta maña qalır,” – dedi.

Şöyle etip Habil’ni öldürmek fikri qafasına saplandı. Ama o zamanları “öldürmek” demesi salt bir söz edi, kerçekten öldürmekniñ ne olğanını

kimse bilmez edi, çünki buña qadar hiç bir Adem oğlu başqasını öldürmegen edi.

Kene künlerniñ birinde Qaabil qır tarlada yer süre edi. Bir adamni kördi. O adam bir quş tuttu, bir taş alıp o quşnu urup öldürdi. Quşnuñ ölüsini attı, ketti. Bu İblis edi. Qaabil barıp o cansız quşnu aldı, baqtı, tüşündi. Öldürmek nasıl ola ekenini öğrendi. İşini bıraqup Habil’ni qıdırıp ketti. Habil qoyları artından yürüp, yorulup, bir qum obası üstünde yatıp yuqlay edi. Qaabil bir taş alıp Habil’niñ başına urdu, Habil öldü. Böyleliknen Adem oğulları arasında birinci olup kişi öldürgen, qan tökken insan Qaabil oldu. Bu işni yaptığı zamanda o yigirmi yaşında edi. Habil’niñ qanı yerge suv kibi siñip ketti, körünmedi – sanki qan tökümi olmağan.

Qaabil qardaşınıñ yerde serilip qalğan cesedine şaşqınca baqup turdu, soñ birev körür diye qorqup, iyninde olğan çuvalnı alıp, Habil’niñ cesedini çuval içine qoyup, çuvalnı da sırtına urup, qayda barsa o çuvalnı anda taşıdı. Mevta leş qoqumağa başladı ise Qaabil kene ne yapacağını bilmedi. Kene künlerniñ birinde, Allah’niñ fermanı ile olsa kerek ki, eki qarğa uçup kelip, Qaabil’niñ qarşısına qonup, birbirinen çoquşıp uruştılar. Qarğanıñ biri öbürini öldürdi. Soñ çoquçinen yerni qazğaladı, bir çuqur açıp ölü qarğanı kömdü, uçup ketti. Bunu körüp Qaabil: “Menim bir qarğa qadar aqlım yoq eken,” – dep ökündi. Ökünçi qardaşını öldürgeni için degil, cesedini kömmege bilmeyip, künlerce sırtında taşığanı için edi. O dahi yer qazıp Habil’niñ cesedini yerge kömdü.

Adem safiyullah Mekke’ge hacğa ketken edi. Qaçan ki hacdan qayıtıp keldi ise balaları hepsi onu qarşılamağa çıqtılar. Adem Habil’ni çoqça sever edi. Qarşılایıcılar arasında Habil’ni körmegen soñ soradı Habil qaydadır dep. Qaabil dedi: “Habil’niñ qoyları benim aşığıma tüşken ediler, men onu tazirledim, ondan utanıp kelmedi”.

Adem ayttı: “Sen öyle deysiñ, ama Habil öldürilgen. Qanı yerge siñen, şimdi o qan yer túbünde iñrenip tura. Yer dahi silkine. Söyle doğrusını”. Qaabil ayttı: “Habil’ni men öldürdim”. Adem ayttı: “Allah’niñ lâneti Yer’ge olsun ki,

Habil’niñ tökülgen qanını siñdirdi, gizledi!” Şay derkeç Yer teprendi, Habil’niñ qanı yer üstüne qaynap çıqtı. O künden bu yana tökülgen qan yerge siñmez oldu.

Adem mevlâdan tiledi ki, öz qardaşına qıyğanı içün Qabil’ni yer yutsın. Mevlâdan da yarlıq keldi Yer’ge ki Adem ne aytsa onu yap dep. Adem ayttı: “Ya ardu, huzihi!”, yani: “Ey, Yer, al bunu!” Derken, Qaabil topuqlarına qadar yerge battı. Qorqtu, Adem’ge dedi: “Ey, ata, meni acı!” Adem ayttı: “Sen qardaşını acımadıñ ise men seni nasıl acıyım?” Kene buyurdi: “Ya ardu, huzihi!” Qaabil tizine qadar battı. Daha çoqça qorqtu, Adem’ge dedi: “Ey ata, sen ucmaqta Allah yoruğundan azdıñ ise O’ña yalvardıñ, O dahi saña suçuñı bağışladı. Kene yalvar ki, benim suçumnu da bağışlasın”. Adem ayttı: “Men sadece boğday tereğini yemişinden tatıp körgeñ edim. Sen ise qardaş qanını töktüñ. Böyle bir cinayetni bağışlamaq olmaz” dep. Ve üçüncü kere: “Ya ardu, huzihi!” – dedi. Yer Qaabil’ni boğazına qadar yuttu. Qaabil artıq babasından ümüt kesti, Allaha yalvardı: “İlâhiy, seniñ doqsan doquz adıñ arasında Rahman ve Rahîm adlarıñ eñ öñde kelesin. Rahmanlıq yap, meni qurtar. Qurtarmaz iseñ Rahman adınıñ özüñden ketert,” – dedi. Ses keldi: “Saña ola men Rahman adımıñ özümden ketertmem. Senden başqa insanlar da bardırlar ki, bizden şefqat istecekler. Biz seni boş bıraqamız. Cezañıñ öz balalarıñdan bulursıñ”. Yer’ge hitap keldi, Qaabil’ni qoyuber, dep. Yer qoyuberdi, Qaabil serbest oldu.

Belli bir zaman Qaabil ne işleyceğini bilmeyip, sersemleñip ve şaşmalap yürdü. Ve kene bir kün qarşısına İblis çıqtı ve dedi: “Seni herkes mürtet saya. Öyleyse kerçek mürtet ol da otqa tapın, butqa tapın, çağır iç”. Qaabil’ge bu sözler hoş keldi, bardı otqa tapındı, butqa tapındı, çağır içti, esirdi, gür sesler çıkarıp şeñlendi, yırladı. Adem topar-topar etip hepsi qırq biñ adam yiberdi ki, barıp Qaabil’ni tıyıñız dep. O adamlarınıñ kelgeni Qaabil’niñ

şeñligini körüp suqlandı, olar da şarap içti, şeñlendi, söğünişti, kötekleşti, mürtet oldular.

Kene bir kün Qaabil aylaq esirdi, bardı, İqlima’niñ elinden tuttı, Yemen vilâyetine alıp ketti, büyük yol yanındaki bir qoba içine alıp kirdi, anda eşleştiler. Soñ o qobanı özlerine qonut tuttular. Her kün otqa tapındı, butqa tapındı, sarhoş olup eşleşmelerini devam ettirdiler. Bir oğulları doğdu – közsüz. Çünki soy eşleşiminden sağlam bala doğmaz. Ne kerek bizge bu közü körmez bala dep onu yol kenarına çıkarıp attılar. Adem oğullarından biri o balanı kördü, acıdı, alıp ketti. Büyüdi ise balanı evlendirdi. Onuñ dahi bir oğlu doğdu – közü körer edi. O da büyüdi, bir künü közsüz babasını yeteklep Qaabilniñ yanına ketirdi. Qaabil çıqtı, sarhoş edi, bularni tanımadı. Közsüz de öz oğlundan soradı bu kimdir dep. Oğlu: “Bu seniñ emceñni öldürgeñ adamdır,” – dedi. Közsüz bir taş aldı, Qaabil’ni urup öldürdi. Oğlu dedi: “Bu seniñ babañ edi. Onu niçün öldürdiñ?” Közsüz: “Babam olğanını niçün evvelce aytmadıñ?” – dep oğluna dahi bir sille çarptı, o da öldü. Közsüz yerge oturıp çoq ağladı: “Masıyetlerni babam işledi ise benim suçum nedir? Közlerim körmez ki yahşı ve yamannı, eyi ve kütünü, hayır ve şerni ayırd etebileyim”. Nice ağlap suâl etti ise de bir türlü cevap alamadı.

Eski zaman kitaplarında yazılıdır ki, qiyamet künü günahkârlar cehennemge sürüldükçe Allaha deyecekler: “Rabbena arine ellezeyni ezellene mine’l cinni ve’l insi – necelhüme tahte aqdimine liyeküne mine’l esfalın”. Bunuñ Tatarcası şöyledir: “Rabbimiz, bizni yoldan azdırğan cin ve insanlarnı bizge köster – biz olarnı ayaqlarımız túbüne alayıq ki, eñ aşşalağanlar olar olsunlar”. Allah olarğa İblis ve Qaabil’ni yiberecek. İblis minberge çıkacaq ve deyecek: “Allah her biriñizge aqıl bergen edi, ekişer köz ve qulaq bergen edi. Tüm bozuqlıqlarnı köre-köre ve bile-bile özleriñiz yaptıñız. Bizden ne isteysiñiz?” Cehennemliler aytağa söz tapamayıp, ümitsizlenip susup qalacaqlar.

Sözlükçe

aylaq – ğayet, pek;
çağır – şarap;
dala – azbar tışarısı;
iyinde – omuzında;
ketertmek – ketkizmek;

mürtet – dinden çıqqan;
tümü – hepsi;
unamadı – razı olmadı;
yarlıq – emir, buyruq;
yoruq – kösterilgen yol;

Şis aleyhisselâm qıssası

Qaabil ölümündən soñ 130 yıl keçti, Havva anamız Şisni doğurdı. Süryaniy tilde “Şis” demək– “Tañrının sunuşı” demək olur. Allahu azze ve celle Adem atamızğa dedi: “Habilni sizden aldım ise yerine Şisni berdim”. Muhammed nuru Ademniñ elinden Havvanıñ töllüğine avuştı, Şis doğduqça nur onuñ eline qondu. Adem atamız Şisni aylaq sever oldu. Şiske hitap keldi: “Ey, Şis, nur-i Muhammed şimdilik sende olsun. Oğlanlarıña vasiyet et ki, çiftlerini nikâh qıyıp alsınlar, salt sevmek ile qavuşmasınlar”.

İyemiz azze ve celle Ademge biñ çeşit zenaat ögretken edi ki, sen de balalarıña ögretirsñ dep.

Öyleyse Adem Şiske bözçülikni ögretti, tüm zenaatlerden eñ qolayı bu dep. “Ev içinde, salqında oturıp çalışırsñ,” – dedi, çünki Şisni çox sever edi. Üyken qardaşları mırıldandılar: “Şis evde oturıp iş yapa, biz ise çölde, yabanda qış-yaz emgenemiz, çekişemiz. Biz dahi bözçülik ögreneyik” – dedilər. Adem bunu eşitip dua oqudı ki: “İlâhiy, bözçülikni bularnıñ göñlüne tiksindir,” – dep. Mevlâ duanı qabul etti, o zamandan beri müslümanlar bözçülerni sevmez oldular. Ama niçün sevmedikleriniñ asıl sebebini bilmeylər ve bundan ötrü çeşit uydurma laflar çıxaralar. Birevler der ki, bözçülik işi bereketsizdir. Daha birevler ise “bözçüler Zemzem quyusına küçük hacetlerini def etkenemişler,” – deyler. Halqnıñ daha bir boyu der ki, hazret İsanıñ anası Meryem yehudiylerden qaçtığında eki bözçüden yol sorayan, olar da: “Soyunsın, tenini körürmiz” dep deren ırmaqnıñ öbür tarafını köstergenler. Meryem bunu aňlap Allahu taalâğa: “İlahiy, bularnıñ zenaatlarınıñ bereketini ketkiz” dep dua oquğanemiş. Ve daha da derler ki Salih yalavaçnıñ iñgenini bözçüler öldürgenemişler. Bunıñ hepsi uydurma laflardır.

Adem safiyulahnıñ ömrü biñ yıldır diye vadetilgen edi. Bir kün ğaip güzğüsine baqıp keleekekteki aqtıqlarından bir topar adam kördü.

Hepsiniñ başlarında nur balqımaқта edi. Soradı: “Ya, Rab, bular kimlerdir?” – dep. Ses keldi: “Bular seniñ aqtıqların arasındaki yalavaçlardır” dep. Adem daha esledi ki bularnıñ arasında biriniñ nuru daha da parlaq. Soradı “İlâhiy, bunuñ ömrü kaç yıldır?” Ses keldi ki: “Altmış yıl”.

Yalvardı: “İyem, bunuñ ömrünü arttır,” – dep. Yarlıĝ keldi: “Taqdir kitabında altmış yazılı, deñiştirmek olmaz”. Adem yalvardı: “İlâhiy, benim ömrüm biñ yıldır. Şundan qırq yılını Davutqa berem”. Yarlıĝ keldi: “Aysa bir tanıq ile senet yazıñız,” – dep. O senetni yazdılar. Qaçan ki Azrail can almağa kelgende Adem ayttı: “Sen aşırma. Daha qırq yıl ömrüm bar”. Azrail ayttı: “O qırq yılını Davutqa bağışladıñ”. Adem bunu unutqan edi, sözünden tandı. Mevlâ taalâ o senetni tanıqlıq yapqan melek ile aşağı yarlıĝadı. Öyleyken Adem dünyadan köçtü. Cibrail Ademge uçmaqtan kefen ketirdi. Şiske ayttı: “Atañnı yuv”. Şis yuvdu. Soñ kefenge yorĝadı, Cibrailge ayttı cenaze namazını qıl dep. Cibrail dedi ki: “Artıq halife sensiñ, namaznı sen qıl”. Şis sevap çoqça olsuñ dep üç tekbir yerine dört tekbir ile namaz qıldı. Şundan soñra müslümanlarğa mevtanı kefenge sarmaq, dört tekbir ile namaz qılmaq, mahsus bir yerge qazılğan qabirlerge kömmek sünnet oldu. Aradan yedi yıl keçken soñ Havva anamıznıñ vefatı oldu. O zamandan beri qadınlar erkeklerden çoq yaşar oldular.

Adem Atanıñ vefatından qırq beş yıl soñra yalavaçlıq Şis aleyhisselâmğa keçti. Eki yüz yetmiş yıl halqnı islâmğa davet etti, müslüman oldular. Ama Şisniñ vefatından soñ hepsi kene butqa tapınıcı oldular, şariatnı unuttılar, cahil kesildiler. Soñ bir yerden Ademniñ süretini tapıp, olarnı çoqlaştırıp evlerine alıp ketti, oña tapınmağa başladılar. Bazıları da ağaçtan, taştan, altından, kümüşten butlar yasadılar. Üç yüz yıl öyle buttapar oldular. Soñ Mevlâ olarğa İdris aleyhisselâmnı yalavaç yiberdi.

Sözlükçe

sunuş – bahşış;
töllük – balayatağı;
iyemiz – Rabbimiz;
bözçülik – böz (bez) qumaş toquculıq;
emgenemiz – qıynalamız;

iñgen – ırğaçı deve;
aqtıqları (artqıları) – torunlar ve olardan soñraki nesiller;
yorĝamaq – sarmaq;
halife – bir islâmiy hükümdarnıñ ölümündən soñ yerine keçken birisi;

İdris qissası

İdris aleyhisselâmnın asıl adı Ahnuh edi, balalıqta pek çox ilâhiyat dersleri oquğanı içün adı İdris oldu, yani “ders oquyıcı”. Ahit etken edi ki, insanlar hepsi ne qadar ibadet etseler, men bir özüm o qadar ibadet eterim, dep. Özü tikişçi edi, iyne sançqan sayın “sübhän Allah!” dep tesbih aytıcı oldu. Tüm melekler onun taatına hayret eter oldular. Meleklerin biri bu qadar taqvalı adamnı barıp körecegi keldi. Allahu azze ve celleden izin istedi, kelip kördü. İdris oruçlu edi. Ağız açmaq vaqtı kelgende ucmaqtan iftarlıq yemek keldi. İdris ayttı: “Kel, taam eteyik”. Melek dedi: “İstemeyim”. İdris hayret etti, ama sayğı yüzünden hiç bir şey aytmadı. Dört kün İdrisnin yanında qaldı, hiç bir kere aş aşamadı. Yaz vaqtı edi. İdris ayttı: “Kel, dalağa çıqayıq, gönülün açılıñ”. Çıqtılar. Çölde boğdaylar özerip, sararıp tura ediler. Melek ayttı: “Bu ekinden aşayıq”. İdris ayttı: “Olmaz, birevniñ aşlığıdır. Seni dört kün helâl yemekke davet ettim, yemediñ, şimdi niçün meni haramğa davet etesiñ?” O yerden keçtiler. Bir borlaq kördüler. Melek soradı: “Borlaq aşasaq olurmu?” İdris ayttı: “Bu özlüğünden ösüp yetişken kiyik yüzümdür. Birevniñ bağı degildir. Aşamaq mümkün”. Melek bir salqım borla üzdü, elinde evirdi, çevirdi, ağzına almadı. İdris añladı ki, bu hiç yemek yemez. Soradı: “Adamısıñ yoqsa melek?” Öbüri dedi: “Melegim, seniñ taatına hayret etip, Allah izni ile seni körmege keldim”. İdris ayttı: “Allahu azze ve celle önünde hürmetiñ bar eken. Aysa meni özünñen köklerge alıp çıq, andaki acaibatlarnı köreyim, taatım daha da artsın”. Melek dedi: “Bu iş benim elimde degil, Allahtan izin alayım”. İzin berildi. Ekisi dördüncü qat kökke mindiler. Anda Azrailni kördüler. İdris oña dedi: “Ey, melek-ül-mevt, can bermek pek müşkül şey emiş, eşittim. Menim canımı al ki, can bermek accısını tatıp köreyim. Ondan soñ taatım

daha artar”. Azrail ayttı: “Bu iş benim elimde degil, Allahnıñ desturı ile olucıdır. Ondan destur tileyim”. Destur oldu. İdrisniñ canını qapıp aldı. Soñra İyemiz azze ve cellige tazarruda bulundu, İdrisni tirilt, dep. Allah İdrisini tiriltti. Öyleyse İdris Azrailge ayttı: “Meni tamuğa kirset. Onuñ qattı ve qorquñ azaplarını köreyim”. Mevlânın desturı ile tamu içine kirdiler. Anda günahkarların çektigi azap uqubetlerini kördü. Soñ dedi: “Meni ucmaqqa kirset, onuñ nimetlerini köreyim”. Mevlâdan destur ile cennet qapısı önüne keldiler. Azrail ayttı: “Kir, ama şu şart ile ki, tez çıqacaqsıñ”. İdris razı oldu. Ucmaqqa kirdi, ama onuñ nimetlerini körgeñ soñ çıqacağı kelmedi. Ama şart bozulmasın diye bir hiyle tüşündi. Ayağındaki nalını bir terek túbüne qoydu. Soñ çıktı. Soñra ise ah urdu: “Cennet içinde nalınımnı unutqanı!” – dep. Yayğara qoparıp qayıp kirdi. Azrail bir saat, eki saat bekledi, İdris çıqmadı. Azrail qıçırdı: “Niçün çıqmaysıñ?” İdris cevap berdi: “Sözümde turdum, bir kere çıqtım. İkinci kere çıqmam”. Azrail Ridvanğa ayttı, onu çıkar, dep. İdris bir terekke yapışıp onu quçaqlap aldı, tirendi, çıqmadı. Bir melek uçup keldi, ayttı: “Ey İdris. Cennetke kirecek zamanıñ daa kelmedi”. İdris ayttı: “Menim zamanım keldi, çünkü men bir kere öldüm”. Ses keldi, benim qulum köñü söz söyledi, dep.

Toqunmañız, cennette qalsın. Menim yarlığım ile kirdi, yoqsa kiremez edi. Böleliknen İdrisi cennette qaldı.

Alimler derler ki, şimdi dört peyğamber tirilikte bulunalar. Ekevi kökte – İsa ve İdris. Ekevi yerde – Hıdır ve İlyas. Ama qıyamet küñü bulardan üçevi ölecek, İdris ölmeycek. Niçün ki, bir kere ölgeñ edi. Eki kere ölmek Allahnıñ qaidesinde yoqtur, derler. Doğrusını bilici – Allahtır.

Sözlükçe

ilâhiyat – Allah bilimi;
taam etmek – aşamaq, yemek;
dala – şehir ya da köy dışarı;
özermek – pişmek, olgunlaşmaq;
borlaq – kiyikleşken yüzüm bağı;
borla – kiyik yüzüm;
melek-ül-mevt – ölüm meleği;

tazarru – yalvarış;
tamu – cehennem;
uçmaq – cennet;
nalın – ağaçtan papıç;
Ridvan – cennette qapı bekçisi;
könü – adaletli, doğru;

Harut ve Marut qıssası

Qaabil Habilni öldürgen soñ melekler Allaha yüzlediler: “İlâhiy, biz sizge Ademni yaratmañız, oğulları Cin-ibnil-Cann yolundan ketip adam öldürirler dep ayتماğanmı edik? İşte, aytqanımız kibi oldu,” – dediler. Öyleyse, başta Cin-ibnil-Cann hikâyesini söyleyik.

Mevlâ celle celâluhu tamu içinde eki çeşit yaratıq bar etken edi. Biri arslanğa beñzer edi, adı Ceblit. O biri de öleşinge beñzer edi, adı Teblit. Ceblit quyuğu yılan quyuğına, Teblitniñki ise çayan quyuğına beñzer edi.

Cebrailge yarlıq keldi, Teblitni nikâh qıyıp Ceblitke ber, dep. Cebrail öyle de yaptı, bu dahi bütün yaratılmışlar arasında ilk nikâh oldu. Ceblit ve Teblit çiftleştiler ise ekişer-ekişer balaları doğdu: biri qız, biri de oğul. Oğlanlarını özü ile doğğan qızğa evlendirir oldular. Yedinci qarın balaları doğduqta oğlanın adını Haris qoydular. “Haris” demek – “hırslı, istekli” demektir. Bu Haris dahi aylaq siñsi ve hain edi. Ceblitke yarlıq keldi ki, oğullarına özü ile doğğan qızlarını berme, avuştırıp ber, dep. Haris buña unamadı, özü ile doğğan qızını istedi. Cehennemniñ bir köşesine oturıp taat ve ibadetke meşğul oldu. Çoq yıllar taat etken soñ Allah soñ tamudan çıkarıp beşinci qat yerge yerleşirdi. Anda da çoq taat ve namaz qıldı ise ahiri-soñu yer yüzüne çıkardı. Haris ibadetlerini daha da arttırdı, yer yüzünde bir qarış yer qalmadı ki Haris onda secde etmegen, “subhanallah” demegen olsun. Öyleyse Mevlâ onu birinci, ikinci, tap soñunda yedinci qat kökke çıkardı – bu ise ibadetini hep arttırdı. Allahu azze ve celle onu soñki menzil olğan cennetke yerleşirdi, Haris adını silip “Azazil” yazdılar, “yerinden sürülgen” demek olur. Çoq aqlı keskin olğanı için Allah onu melekler hocası, ustadı tayin etti. İstese cennette oturır, istese – tışarı çıqıp köklerde uçar edi. Ademni yoldan azdırğanı için cennetten quvulğan Şeytan, işte, o edi.

Artıq kelelim Harut ve Marut qıssasına. Melekler Allaha Adem oğullarını yamanlap Cin-ibnil-Cannı, Qaabil ve Habil vaqıasını delil ketirdiklerinde Allahu azze ve celle dedi: “Adem oqullarını ayıplamañız, çünki men olarğa hırs ve istek berdim, birbirini künlemeklerini adet ettirdim. Künleşseler birbirinden artıq olmağa çalışırlar,

dembel olmazlar, mal ve aqılları artar dedim. Ama küncülikten biri başqasına zarar ketirmesini yasaq ettim, bu gūnahtır, cezası bardır. İşte, bir Adem oğlu için kendi hırs ve isteklerini idare etmek çoq müşkül kele, bazıları yañıla, gūnah işleyler. Sizlerge de hırs ve istek berip yer üstünde yerleştirsem siz dahi yañılır, yoldan sapmış olursıñız”. Melekler cevaben dediler ki: “Maazallah, biz bozulmamız!”. Yarlıq buyurdi ki: “Ey, melekler, öyleyse arañızdan eñ oqumış, eñ yūreği tūz üç neferiñiz benim yanıma keliñ”. Keldiler. Biriniñ adı Ūzza, ekincisiniñ Ūzeyya, üçüncisiniñ de Ūzasil. Ekisiniñ yūreğine Allah hırs ve şevhet yerleşirdi, birini öz halında bıraqtı. Yarlıq oldu: “Dūnyağa barıñız, maña taat etiñiz, dūnya zevqlarına qapılmañız, halqqa kōnūlikçe yarğı yapıñız”. Ūçevine bir yüzük berdi ki, istedikleri vaqıt o yüzükniñ yazısını kösterseler kök qapıları açılır edi.

Dūnyağa endiler. Ūzza ve Ūzeyya qadı oldular, halqniñ arzlarını diñlediler. Ūzasil ketip din dersleri oquttı.

Bir kün bir erkek qadınıni Ūzza önüne alıp keldi: “Bunuñ oynası bar, benim qazanğanımnı oña bere. Seni talaq eterim dedim, bütün malıñni maña berseñ talaq et dedi. Halbuki o malnı men çalışıp qazandım. Bizim aramızı açıñız,” – dedi. Ūzza qadıñğa baqtı, kördü ki, çoq güzel qadın. Yūreği qadın tarafqa ağdı. Erkekke dedi ki: “Sen çıqıp tur, men qadınıñni bir soraq eteyim”. Erkek çıqtı. Ūzza qadıñğa dedi: “Ey, hatun, sen yolsuzsıñ, bozuqsıñ. Kel, benimnen ol, seniñ istegeniñ kibi yarğı keserim”. Qadın da dedi ki: “Yahşı, olsun. Yarın felân yerge kel, qoşulırmız”. Bularniñ böyle añlaşmaqta olğanlarını duyup erkek qadınıni süyreklep Ūzeyyağa alıp ketti. Ūzeyya da qadıñğa tam şu teklifte bulundı, qadın da aynı vadeni berdi ve, aynı yerge kelirsıñ, dedi. Ūzeyya qadınıñni faydasına hüküm kesti.

Ayılğan yerge Ūzza da keldi, Ūzeyya da. Birbirini körüp meseleni añladılar. Qadın keldi; oña dediler ki ekimiznen de yaqınlıq yapacaqsıñ. Qadın dedi: “Yoq, tek biriñiznen”. Bular dediler: “Sen ekimizge de söz berdiñ, seni ekimiz de isteymiz”. Qadın dedi: “Aysa sizge üç iş teklif etem, şundan birini yapsañız sizlerniñ istegeniñiz olur. Ya çağır

(şarap) içiniz, ya butqa secde etiñiz, ya da eliñizdeki yüzükni maña beriñiz”. Bular özara keñeştiler: “Butqa secde etsek islâmdan çıqıp mecüsiy olurmız, yüzükni bersek – kökke qayıp olamamız. Eñ qolayı çağır içmektir”. Qadınñ evine bardılar, şarap içtiler. Esirdiler. Barıp qadınñ erini öldürdiler. Soñ butqa tapındılar. Soñ qadın zina işlediler. Soñ oña yüzükni berdiler. Qadın yüzükni aldı, yazısını kösterdi, kök qapıları açıldı, qadın kökke mindi. Meleklerge fermanlar berip başladı. Yarlıg keldi, fırlatıñ onu aşağı, dep. Qadın alıqtırdılar, o yerge tüştü, ezmesi çıqtı.

Yarlıg keldi meleklerge ki, barıp “biz günah işlememiz” degen o oqumış dindar dostlarıñızni baqıñız, dep. Keldi, baqtılar. Üzza ve Üzeyya üst-başları bılaşq, yüzleri qanlı, cinabetten arınmağan, elleri qaltırmaqta, rüsvay bir halda ediler. Melekler Allaha dediler ki: “İlâhiy, haq ta sensiñ, bilici de sensiñ”. Hepsı duv kökke uçtular.

Üzza ve Üzeyya yerde qaldılar, Adem oğullarına yalvarmağa başladılar: “Biz yerde yaşamaqñıñ ne olğanını bilmez edik, bilmeyip Allaha sizni yamanladıq. Dua etiñiz, Allah bizlerni yarlıgıñıñ”. Adamlar dediler ki: “Aramızda İdris peyğamber degen bir kişi bar, onuñ bir özünüñ duası bizim hepimizniñ duamızdan daha quvvetli”. Üzza ve Üzeyya İdris peyğambarnı qıdırıp taptılar. “Bizge şefaət qıl, İyemiz azze ve celle bizlerni yarlıgıñıñ”. İdris dua oqudı. Yarlıg keldi: “Ey İdris, olardan sora – dünya, azaplarını mı isteyler ya ki uqba azaplarını”. İdris soradı, olar hangisi olsa da razımız dediler. İdris dedi ki: “Uqba cavidanedir,

azabıñızniñ soñu olmaz. Dünyanıñ ise soñu bar, dünya azaplarını isteñiz”. Cibrail kelip olarnı Babil quyusına alıp ketti. Ayaqlarına birer qıl bağlap başları aşağı quyu içine astı. Kündüz, ademzatlar namaz qılarken olarğa azap kelmez emiş. Ekindi namazından yatsı namazına qadar azaplar çeke emişler, yer yüzünde ne qadar ciyik, qolansa sasıqlar bar ise olarnıñ burunlarına kirer emiş.

Derler ki, büyücilik, ırmıcılık, etne, bağıcılık öğrenmek istegen insan bu düşmüş meleklerniñ zina işledikleri saatta Babil quyusu yanına barıp turar ekenler. Olarnıñ tillerince: “Ögretiñ maña bağıcılık ilmini,” – der emişler. Olar da seslenir emişler: “Bunu öğrenmek günah, qullanmaq ta küfürdir”. Qabul etmese aytar emişler: “Aysa bar, dalağa çıq, isteğiñni aytıp yırla”. O adam oturıp yırlar, ağzından bir aq gögercin uçup çıkar emiş. Quyu başına kelip olğan şeyni bularğa söyler emiş. Bular dahi der ekenler ki: “Aq gögercin seniñ imanñ edi, senden ayrıldı, artıq öğrenirsñ”. Bundan añaşla ki, cadılıq, sihirbazlıq öğrenmek ve onu qullanmaq – Mevlâ azze ve celle önünde kâfir olmaqtır.

Añlaycağıñız, üç melekniñ biri, Üzasıl günah işlemedi, kene melek olaraq köklerge uçup ketti, niçün ki Allahu azze ve celle onuñ köksüne ünsaniy isteklerini, dünya sevgisini yerleştirmegen edi. Amma Üzza ve Üzeyya insaniy isteklerge mağlup tüştüler, günahlar işlediler ve cezağa çarptırıldılar. Hâlâ dahi, bugünge qadar Babil quyusunda baş aşağı asılı turalar. Olardan Üzza ve Üzeyya denilgen melek adları alındı, yerine Harut ve Marut adları berildi.

Sözlükçe

öleşin – ırğaçı qasqır;

çayan – aqrep;

siñsi – rusçası: коварный;

unamadı – razı olmadı;

maazallah – “Allah saqlasın”;

yarğı – mahkeme;

cinabet – cinsiy yaqınlıqtan soñ yuvunıp

temizlenmegenlik;

uqba – öteki dünya, öbür dünya;

cavidane – ebediy, soñsuz, mengü;

ciyik – çürük sasığı;

qolansa – qoltuq tübü sasığı.

Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha

Haz.: Kemal Qoñurat

(Devamı. Başı 1. ve 2. sayısındadır.)

295. Malik Yusufi aldı,
Meger bir şehre geldi,
Yüklerin baqıb qondı,
Yusufi hürmetleyü.
296. Babıstan şehrin adı,
Hep halqı kâfir idi,
Bunlar Yusufi gördi,
Acebleşdi tañlayu.
297. Bunlar Yusufu ayıtdı:
“Yigit, seni kim yaratdı,
Bu sureti saña verdi,
Biz qamumuz inanmayu?”
298. İnandılar bir Tañrıya,
Hem ol Yusuf peygâmbere,
Muti oldılar¹ buyruğa,
Ol şehrin halqı qamu.
299. Malik bu şehirden gitdi,
Panilus² şehrine gitdi,
Şehir halqı işitdi,
Qarşu geldi... .
300. Yusuf yüzün gördiler,
Bu kez dev haç yondılar,
Biñ yıl aña tapdılar,
Qamusı kâfir olu.
301. Andan dahi gitdiler,
Azm-i sefer itdiler,
Şehr-i Qudus’a³ yetdiler,
Malik çıqdı ilerü.
302. Ol Malik bir düş görmüş,
İqlimine⁴ haber qılmış,
“Çıqıñ! – deyü qıyğırımış, –
İşbu qafileye qarşu!”
303. Qamu qarşu çıqdılar,
Çün Maliki gördiler,
Bunlar haber verdiler:
“Bekümüz oldur,” – deyü.
304. Bu şehir halqı aydur:
“Bu Malik her yıl gelür,
Bizim bek niçün aydur:
– Siz qarşu çıqıñ, – deyü?”
305. Hele qarşu vardılar,
Bu qafileyi gördiler,
Nagâh Yusufi gördiler,
Hayran oldılar qamu.
306. Bir ferişte var idi,
Adam süretlü idi,
Ol Yusufu eş oldı,
Dilden, gözden saqınu.
307. Berberiy¹ oğlu vardı,
Yusuf ile doğmuşdı,
Yusuf süretlü idi,
Uz, güzel Yusufılayu.
308. Qanda bir oğlan doğar,
Bir peri bile doğar,
Yaşda beraber yaşar,
Olursa bile ulu.
309. Ol ferişte söyledi:
“Ol kim saña söyledi,
“Baña qarşu gel” dedi, –
Oldur bu oğlan, – deyü, –
310. Buyurğıl, qafile bilsin,
Bunu görmege gelsin,
Bunıñ sözün, sımasın,
Kimse şöyle bildirü”.
- ¹ muti oldı – boysundı;
² Panilus – efsaneviy şehir;
³ Qudus – İyerusalim şehri;
⁴ iqlimine – ülkesine;
- ¹ berberiy – çöl Arabı;

İhtar: *Tekstteki bir çoq sözlerniñ çeşitli şekillerde yazılışı (virmek–vermek, didi–dedi, idi–edi, gerü–girü, Mısır–Misr v.b.) elyazmadaki imlâ çeşitliliğinden kelip çıqmaqtaadır. (K. Q.)*

311. Ol bek ilerü geldi,
Yusufa selam verdi:
“Sen kimsiñ? – deyü sordı, –
Ayıt baña bildirü”.
312. Andan Yusuf ayıtdı:
“Ol kim saña söyledi,
Yürüyü qarşı çıqdı,
Ben olam,” – der, bir bellü.
313. Bek bu sözi işitdi,
Tañlayub acebledi,
Ulu qonaqlıq itdi,
Yusufi ağırlayu.
314. Yusuf aydur: “İşitgil,
Benim sözüme dönğıl,
Put’a secde qılmağıl,
Haçñ afat üšetü”.
315. Ol bek aydur: “İstedim,
Sözünü qabul itdim,
Buthaneye varalum,
Ol haç’a söz söyleyü”.
316. Aydur: “Ol put aydursa,
“Bu felân kişi” derse,
Sözün gerçek olursa,
Muti’ olam inanu”.
317. Yusuf aydur: “Varalım,
Sarayıña girelüm,
Haçlarıñı görelüm,
Haqqı aña söyledü”.
318. Bunlar saraya vardı,
Ol haç Yusufi gördi,
Deprenüb selâm verdi:
“Sen – peygâmbersin,” – deyü.
319. Heman dem ufalıb sindı,
Bekiñ göñli yumşadı,
Hem quşağını çözdü,
Yusufa bağışlayu.
320. Ol bek müslüman oldı,
Bir Tañrıya inandı,
Bir maani² getürdi,
İmana geldi doğru.

¹ üšetü – çıkarıp;

² maani – dua;

321. Yusufñ elin aldı,
Bu kez evine iltıdı,
Qafile qonuqladı,
Qamusın ağırlayu.
322. Eyü qonaqlıq qıldı,
Bir luqma Yusuf aldı,
Qafile qamusı doydı,
Sini yine top-tolu.
323. Bek ayıtdı bu Malikke:
“Bu qul lâyıq beklikke,
Qul bu mertebe dekke,
Seyyid-i sultan olu”.
324. Malik sözi diñledi,
Ne deyecegin bildi,
“Efendim oldır, – dedi, –
Ben aña qulum bellü”.
325. Yusufı Malik göçdi,
Bir-iki menzil geçdi,
Bu bek tedbire düşdi:
“Yusufı alam,” – deyü.
326. İki bek er atlandı
Yusuf ardınca vardı,
Qafile baquban gördi,
Durdılar yadaqlanu¹.
327. Malik aydur Yusufı:
“Oş bize geldi cefa,
Bir yalvarsañ Allaha,
Bu leşker dönse girü”.
328. Yusuf leşkere baqdı,
Leşker Yusufi gördi,
Qamu hep yere düşdi,
Üç gün hiç tebrenmeyü.
329. Bunların öñi gitdi,
Malik şehire yetdi,
Yusuf göñlinde dutdı:
“Bencileyin kim?” deyü.
330. Halqı acebe qodı:
“Gözümde ibret odı,
Her kim göre yüzümü,
Düşeler hayran olu”.

¹ yadaqlanup – attan tüşüp;

Hz. Yusufnıñ Mısırğa kelmesi. *Ortaçağ minyatürü* (Buhara, 1523–1524).

331. Bunlar biri söyledi,
Gönlinden fikreyledi,
Haq da anı horladı,
Hiç kimse deñe sayu.
332. Yoqarudan ün geldi:
“Ya, Yusuf, görgil! – dedi, –
Halımı bilgil! – dedi, –
Kimse saña baqmayu”.
333. Yusuf atından indi,
Yüzün secde urdı,
Ağlayu feryad qıldı:
“Ya, Rabbi, tevbe!” – deyü.
334. Tevbesi qabul oldu,
Yusuf başın qaldırdı,
Şar¹ baquban gördi,
Hayran oldılar qamu.
335. Arşın şehrinden geçdi,
Mülk-i Mısır yaqlaşdı,
Mısır halqı çağırışdı:
“Gidelüm ulan girü.
336. Malikden baña varıñ,
Qamu anda derilün,
Ol oğlanı hep görüñ,
San, ferişte sıfatlu”.
337. Mısır ehli derilür,
Birbiriyle söyleşür,
“Güzel oğlan,” – deyişür, –
Gelsin, varalım,” – deyü.
338. Malik varuban indi,
Mısır ırmağına qondı,
Mısır halqı tonandı:
“Oş Maliki gör,” – deyü.
339. Malik Yusuf a didi,
“Bu ırmaqdan yun! – dedi, –
Yol tozu gitsin, – dedi, –
Var suya üşenmeyü²!”
340. Varub ol suya yunğıl,
Yol tozundan arıñıl,
Altunlar, donlar kiygil,
Varalum şehre girü”.

¹ şar – şehir;

² üşenmeyü – dembellenmeyip;

341. Vardı ol suvatına,
Yalvardı Haliqine:
“Tenimi örtgil beni,
Halayıqdan gizleyü”.
342. Yine Allah buyurdı,
Bir pare bulut geldi,
Yusuf üstüne durdı:
“Gün toqunmasın,” – deyü.
343. Degire hitab geldi,
Qamu balıqlar çıqdı,
Yusufi çevre oldu,
Halayıqdan saqınu.
344. Dahi bir balıq geldi,
Ayağın öri¹ durdı,
Yusufa selâm qıldı,
Dile geldi söyleyü.
345. Aydur: “Ya, Yusuf sıddıq,
İşitgil benden tahqiq,
Beni yaratdı ol Haliq,
Hem eyledi devletlü.
346. Hep balıqlara sultanım,
Hem qamusına fermanım,
Bir oğula hayranım,
Ol Allahdan dileyü.
347. Ya, Yusuf, halım bilseñ,
Baña bir dua qılsañ,
Haliqıña yalvarsañ,
Baña oğul viresü”.
348. Yusuf bir dua qıldı,
Dergâhda qabul oldu,
Ol Haliq oğul verdi,
Balığa kerem qılu.
349. İki oğula yetdi,
Biri Yunusnı yutdı,
Biri yüzügin yutdı,
Süleymanıñ, saqlayu.
350. Yusuf ol suvda yundu,
Bu kez Cebrail indi,
İki hülle getürdi
Kim: “Yusuf giye,” – deyü.

¹ öri – üstüne;

351. Yusuf hülleyi giydi,
Malik qatına geldi,
Malik ol tonı gördi,
Sordı: “Bu qandan?” – deyü.

352. Yusuf aydur: “Ğufranım,
Virdi baña Sübhanım,
Bilüben halım benim,
Giydirdi ağırlayı”.

353. Malik bunda oturur,
Sultana haber olur:
“Mısır güzel qul gelür,
Saña da varmı?” – deyü.

354. Sultan haber işitdi,
Ar idüb ğayret itdi,
Nice hublar donandı,
Mısır şehrin bezeyü.

355. Yigirmi dört biñ oğlan,
Bezedi ol dem sultan,
Çağırttı, şehirde olan,
Hep çarşuya derilü.

356. Bu halı böyle qıldı,
Mısır şehrin bezedi,
Malike adam saldı:
“Qulun getürsin,” – deyü.

357. Didi Malike: “Gelsin,
Mısır hubarın getürsün,
Kendi qulun gizlesün,
Götürsün doqusduru”.

358. Sultandan haber vardı:
“Malik Mısır girdi,
Hubı dilberi gördi,
Soqaqları doldıru”.

359. Yusuf ardunca geldi,
Bu hublar acız oldu,
Qamusa hayran qaldı:
“Bu qul deyildir!” – deyü.

360. Yusuf çarşıya vardı,
Hubların ussı¹ gitdi,
Sultan teferruc² itdi:
“Bu adam degil!” – deyü.

¹ ussı – esi;

² teferruc – kezinti;

361. Malik çün Mısır geldi,
Evine muştucı¹ saldı,
Acılan tatlu oldu,
Mısır halqı sevinü.

362. Malik evine geldi,
Gece yatdı, uyudu,
İşidiñ, neler itdi,
Mısıra andan girü.

363. Sabahın tañla oldu,
Şehrin uluları geldi,
Malik evine cem’ oldu:
“Quluñ görelüm,” – deyü.

364. Malik köşküne çıqdı,
Bu gelen halqa baqdı:
“Hacetler nedin? – sordu, –
Ayduverüñ bildirü!”.

365. Şehirli aydur: “Bilelüm,
Aç qapuyı, girelüm,
Hem ol qulı görelüm
Kim, ol nice süretlü.

366. Malik aydur: “Giresiz,
Birer altun veresiz,
Andın soñra göresiz,
Nice güzeldür,” – deyü.

367. Birer altun verdiler,
Qapu açub girdiler,
Yusuf yüzün gördiler,
Hem düşdiler ağınu².

368. Ol gün(ki) her kim geldi,
Görmege bin altun verdi,
Altı yüzbiñ altun oldu,
Malik derdi, sevinü.

369. İkinci gün geldiler,
İkişer altun verdiler,
Yusufo yüzün gördiler,
Gıtdiler acebleyü.

370. Üçüncü gün üç altun,
Dördüncü gün dört altun,
Beşinci gün beş altun
Verdiler, “görem” deyü.

¹ muştucı – hoş haber ketirici;

² ağınu – esleri avıp;

371. Tamam altı gün geçdi,
Altun hisabdan aşdı,
Malik göñline düşdi:
“Yusufi satam,” – deyü.

372. Mısr içinde çağırtdı,
Tamam üç gün qıyğırtdı,
Yusufi hoş donatdı:
“Qulum giyinsin,” – deyü.

373. “İmraniy qul alıcı,
Tamam baha verici,
Güzel qul isteyici,
Geliñ berü,” – deyü.

374. Mısırlı hep derildi,
Bazarda hazır oldı,
Qasd idüb tamam qıldı,
“Alam”, deyü imrenü¹.

375. Gezüci, toqmacılar,
Demürce, başmaqçılar,
Başçılar, ayaqçılar,
“Alalım”, dep söyleyü.

376. Mumalike aslında,
Bir qarı vardı anda,
Ol dahi geldi bunda,
Yüz qatar mal yükleyü.

377. Biñ qatar mal getürdi,
Yekün gümüş götürdi,
Qarı oğlanı gördi,
Sorar: “Sen kimsiñ?” – deyü.

378. Aydur: “Sen ne oğlansın?
Bildim, sen qul degilsin,
Sen nereye sultansın,
Ayıtğıl baña doğru.

379. Yoqsa feriştemisin,
Bu cihanı gezersin,
Aslıñ benden gizlersin?
Ayıtğıl baña doğru.

380. Atlanuben ben geldim,
Qamu malum getürdüm,
Seni alayım, dedim
Qaldım seni tañlayu.

381. Seni kimse almaya,
Bahañı yetirmeye,
Kimse qadriñ bilmeye,
Bilmezsin ben ne qılu”.

382. Andan Yusuf söyledi,
Qarıya cevap virdi,
Yaşın döke söyledi,
Eller baqar tañlayu.

383. Der: “Bendeki süreti,
Ol Bir Tañrı yaratdı,
Beni bunda getürdi,
Ol Bir Tañrımdır,” – deyü.

384. Bu kez qarı ayıtdı:
“Eliñ beri ver!” – dedi,
Alıb iman getürdi,
Bir Tañrıya inanu.

385. İqrar itdi Allaha,
Malın dökdi bu hele,
İnandı peyğambere,
Dün-ü-gün “Allah” deyü.

386. Ol qarı iman buldı,
Haliq anı yarlığadı,
Dünyada hem ahiretde,
Kâfirlikden qurtulu.

387. Yusuf bunda bazarda,
Quldur Malik elinde,
Yaqub miskin Kenande,
Qaldı daim ağlayu.

388. Yusuf bunda satıla,
Aceb anı kim ala.
.....
.....

389. Serağaz eyleyüm,
Züleyhayı söyleyelim,
Geçmişini qoyalım,
Gelecege başlayu.

390. Bek diñle işbu sözü,
Zeliha Taymus qızı,
Güneşe beñzer yüzi,
Ucmaq qızı sıfatlu.

¹ imrenü – tırışıp;

- 391 Ol Taymus Mağrib beki,
Yoğıydı anıñ gibi,
Qabul oldu dilegi,
Muradına degirü.
- 392 Ol Zeliha ergen¹ qız,
Haber bilün bu kez siz,
Bir gün uyurken o qız,
Bir düş görmüş ibretlü.
- 393 Bir güzel oğlan görür,
Hem: “Adıñ nedür?” – sorar,
Düşünde alur haber:
“Adım – Yusufdur,” – deyü.
- 394 Uyandı, bulamadı,
Nedesin bilemedi,
Sarayını çözündi,
Yusufı bulam deyü.
- 395 Görür düşdeki bu qonmaz,
Bu kez Zeliha donanmaz,
Çün gezer, hiç diñlenmez,
Ol düşdeki isteyü.
- 396 Gece qarañu oldu,
Uyudı, gene gördi,
Bu kez pek aşiq oldu,
Qız uyandı ağlayu.
- 397 Atası aydur: “N’olduñ,
Yohsa düşdenmi qorqduñ,
Digil baña – ne gördüñ,
Ağlamağıl uyanu”.
- 398 Ol aydur: “Yatur idüm,
Bir güzel oğlan gördüm,
Hem uyandım – bulmadım,
Oldur derdim ağlayu”.
- 399 Atası aydur: “Göreydüm,
Qamu mallar vereydim,
Qandalığın bileydim,
Varam anı getirü”.
- 400 Zeliha oş yatmaz oldu,
Daim uyumaz oldu,
Hem hiç söylemez oldu,
Yusufı arzılayu.

¹ **ergen** – yaşı yetken;

- 401 Atası aydur: “Bilesin,
Bu kez girü göresin,
Qanda olur sorasın,
Ben de bilem ta bellü”.
- 402 Aradan bir yıl geçdi,
Zeliha yine gördi,
Bu kez Zeliha sordı:
“Qanda olursuñ?” – deyü.
- 403 Zelihaya ol söyler:
“Dünyaya ben gelmedim,
Benim saña var ögüdüm:
Kimseye varma,” – deyü.
- 404 Sen – benimsin, bensenin,
Gayrı ere varma, – deyü, –
Benim sözüm tutasın,
Hiç ere varma,” – deyü.
- 405 Zeliha razı oldu,
Uyanu duru geldi,
Süreti bulamadı,
Qaldı aña bağlayu.
- 406 Atası yine gördi,
Aşıq olduğın bildi,
Tımarhaneye¹ koydı,
Eli ayağı bağlu.
- 407 Üç yılda yine gördi,
Zeliha yine sordı:
“Ayıt, qandasıñ? – didi, –
Qıldıñ sen beni delü”.
- 408 Yusuf der: “Beni bilgil,
Varub Mısırdı görgil,
Beni sen anda bulğıl,
Mısıra sultan olu.
- 409 Sen anda var – ben gelem,
Mısıra sultan olam,
Ben anda seni bulam,
Varasın Mısıra duru”.
- 410 Zeliha yine uyandı,
Hiç dertden ayru qalmadı,
Atasına haber verdi:
“İsim oldu, bilgil, bellü”.

¹ **tımarhane** – delihane;

- 411 Atası aydur: “Neymiş,
Sevdiğin qanda imiş?”
Zeliha cevap vermiş:
“Mısırdan sultan olu”.
- 412 Zeliha ah eyledi,
Bu qa(y)ğusın giderdi,
Atası bu kez didi:
“Sevdüğün bulam,” – deyü.
- 413 Ta ol Mağrib ilinde(n),
Ol Zeliha tahtında(n),
Evinmese atından,
Altı ay dün-ü-günü.
- 414 Her kim Mağribden gide,
Ta Mısra sefer ide,
Altı ay kölük, deve,
Varuban Mısra diklü.
- 415 Zeliha hayran oldu,
Atası hem fikre taldı,
Ta Mısra elçi saldı:
“Bir kızım vardır,” – deyü.
- 416 Otuz kişi düzdi elçi,
Başlarında altun tacı,
Virdi mal birle haracı:
“Ben saña ferman,” – deyü.
- 417 Bir biti¹ bile yazdı,
Qasid eline verdi,
“Benim kızım var, – dedi, –
Size vermege umu.
- 418 Ol ayruq ere varmaz,
Hiç kimseye baş egmez,
Senden ğayrıya varmaz,
Alır iseñ gel berü.
- 419 Qızımı saña verem,
Biñ qatar mal yükledem,
Biñ qul-qaravaş virem,
Kişi gönder dileyü”.
- 420 Elçi, gör, n’oldı, gitdi,
Varuban Mısra yetdi,
Eyü haberler yetdi,
Sultan ile söyleşü.

¹ **biti** – mektüp;

- 421 Mısır sultanı edi,
Qatıfır anuñ adı,
Qaçan biti oqudı,
Ol Qatıfır sevinü.
- 422 Buyurdi, cevap yazdı,
Zeliha sevdiğin sezdi,
Bal-u-şekerler ezdi,
Elçiyi qonuqlayü.
- 423 Ayıtdı: “Ben diledim,
Qızın verirse aldım,
Oş, ben de elçi saldım,
Varalar yüz sürüyü”.
- 424 Ol elçi evvel gitdi,
Mağrib eline yetdi,
Zeliha haber itdi:
“Ol seni alur,” – deyü.
- 425 Zeliha çün şad oldu,
Biti cevabın bildi,
Mısır yolun özledi,
Gitmekçün yaraqlanu.
- 426 Bir gün Mısır şehrinden,
Elçiler gitdi andan,
Mısırın sultanından,
Zelihayı isteyü.
- 427 Zeliha hoş donandı,
Atası razı oldu,
Biñ qatar mal yükledi,
Zeliha harcayü.
- 428 Biñ qul-qaravaş verdi,
Qızın bile gönderdi,
Elçisin ağırladı:
“Sultan – güveyim¹,” – deyü.
- 429 Bunlar çün yola girdi,
Altı ay hem yürüdi,
Ahır Mısra irdi,
Zeliha gördi sevinü.
- 430 Mısırdan adam geldi,
Zelihayı qarşuladı,
Alub saraya geldi,
Zeliha girdi içerü.

¹ **güveyim** – kiyevim;

- 431 Altun kürsiye bindi,
Durub yanına baqdı,
Gece döşek döşendi:
“Sevdigim gelür,” – deyü.
- 432 Qatıfır gelib girdi,
Zeliha anı gördi:
“İşbu er kimdir?! – dedi, –
Benim üstüme girü?!”
- 433 Çağırdıñ, girü çıqsın,
Edebsizlik etmesin,
Namahrem üstüne gelmesin!”
Buyurdı: “Uruñ!” – deyü.
- 434 Andan cariye söyledi:
“Ol sultan budur, – dedi, –
Düşünde sevdiñ, – dedi, –
Besim durğul¹ utanu”.
- 435 Zeliha oğundı, düşdi,
Qaravaşlar yügrüşdi,
Qatıfır (da) taña düşdi,
Girü düşdi saqınu.
- 436 Zelihanıñ ussı geldi,
Çevresine nazar etdi,
Cariyeler sorub dedi:
“Nedir halıñ, hatun?” – deyü.
- 437 Zeliha aydur: “Vay, halım!,
Hep yele gitdi emegim,
Üç yıldır düşde gördüğüm,
Geldim bunda umanu.
- 438 Ol düşde gördüğüm,
Bu degil benim beküm,
Ay yüzlü nurludur gördüm,
Üç yıl tamam özenü.
- 439 Ol maña ısmarladı:
“Sabır qıl, qatlan! – didi, –
Ayruya² varma, – didi, –
Eriñ benim, var bellü”.
- 440 Qatıfır’a hem deyüñ,
Beküm ol degil, biliñ,
Anı benden hem soğudıñ,
Ayrıq gelmesin,” – deyü.

- 441 Dediler qaravaşlar,
Zelihayı ögütlerler:
“Eyü söz söyle, – dediler, –
Sabır qıl, qatlan, – deyü, –
- 442 Ol düşünde gördüğün,
Seyyididir bu anuñ,
Ol hud vire dilegiñ,
Buluşasın qavışu.
- 443 Qaçan ki Qatıfır gelür,
Bile yatmaq dilenür,
Bir peri qızı gelür,
Qatıfır bile yatur”.
- 444 Qatıfır Zelihayı sanur,
Peri qızı bile yatur,
Zeliha andan qurtılır,
İver Yusuf gele deyü.
- 445 Bir niçe vaqtlar geçdi,
Ahir va’de irişdi,
Çün Yusuf Mısra düşdi,
Geldi dellâl çağıru.
- 446 Zeliha köşkünde durdı,
Nagehân Yusufı gördi,
Çağırub hem örü durdı:
“Sevdigim gelmiş,” – deyü.
- 447 Qaravaşlar yügürdi¹,
Kendözünü devşirdi,
“Çün Allah dilegin verdi!” –
Deyüb ögütler qamu.
- 448 Zeliha aydur: “Bildim,
Ben üç kez düşümde gördüm,
Sevdigimi oş bugün buldum,
Deyib durur çağıru.
- 449 Varıñ, Malike deyüñ,
Cümle malını virüñ,
Sevdigim alıveriñ,
Ayrıqlar² gitsin girü.
- 450 Ya anı alsam gerek,
Ya hud ölsem gerek,
Ben aña varsam gerek,
Helâl çiftidir, quçaşu³.

¹ **bisim dur** – külümsirep tur;

² **ayrıya** – başqasına;

¹ **yügürdi** – çaptı;

² **ayrıqlar** – başqalar;

³ **quçaşu** – quçaqlaşp;

451 On yedi yıldır gördüm,
Ben andan haber duydum,
Yine ben aşiq oldum,
Yadamayım, ağlayu.

452 Qoñ beni – şehre girem,
Pazar içine varam,
Sevdiğim bellü görem,
Halqlar beni tañlayu.

453 Aşıqlarda ar olmaz,
Görünce karar qalmaz,
Quçmayınca qurtulmaz,
Sevdiğine ögüşü”.

454 Zeliha çoq ağladı,
Göñlün şuña bağladı,
Hadimine söyledi:
“Ol qulu alam,” – deyü.

455 Hadim aydur: “Görelim,
Hem sultana soralım,
Ol alurmu, görelim,
Hem biz andan utanu”.

456 Zeliha bunı işitti,
Sultana haber oldı:
“Göñlüm şol qulu dutdı,
Kerem et, alam,” – deyü.

457 Pes sultana haber vardı:
“Zelihanıñdır söz, – dedi, –
Aqlımı dersin, – dedi, –
Ayıblu sözü qoyu”.

458 Sultan qabul etmedi,
Zeliha sözün dutmadı,
Zeliha utanmadı,
Qaldı şöyle ağlayu.

459 Ferište Yusuf eşi,
Yusufi almaz her kişi,
Qatıfır gördüğü düşi,
Ayrıqlar girsün girü.

460 Pes dellâllar qıyğırdı:
“Oğlanı kim alır? – didi, –
On hüneri var, – dedi, –
Geliñ, işidiñ!” – deyü.

461 “Evvel görüñ – nice nurlu,
İkincisi – nice görklü,
Üçüncisi – açıq dillü,
Dördüncisi – kendi doğru.

462 Beşincisi – bek quvvetlü,
Altıncı – hem mürüvvetlü,
Yedinci – hem amanatlu,
Sekizinci – dini doğru.

463 Toquzıncı – yahşı huylu,
Onuncı – hem yigit sözlü,
Hem güzeldür, yüzü nurlu,
Hem bu peyğamber aslu”.

464 Dilini hem Tañrı dutdı,
Söz söylemegi unuttı,
Allahıñ qudreti n’itdi –
Peyğamberiñ satılu?.

465 Söz çoq – Qatıfır geldi,
Yusufi anda gördi,
Aceblenüb tañladı,
Yusufa hayran olu.

466 Sultan aydur Malike:
“Baha kesgil quluña,
Ayıt, nice altuna,
Veresin anı bellü?”.

467 Bu kez ferişte geldi,
Malik ağzına girdi,
Ol ferişte söyledi,
Sultana haber virü.

468 Aydur: “Ya, sultan, bilgil,
Bu qulı satın alğıl,
Qamu dolu malından,
Ağırınca vir,” – deyü.

469 Qatıfır razı oldı,
Haznedarı getirdi,
Bir terazi ilindi,
Altun qoydu dolduru.

470 Beş yüz biñ altun qıldı,
Bir yaña Yusufi qodı,
Yusufa deñ olmadı,
Altun qaldı yoqaru.

(Devamı bar)

“Günsel” Ensiklopedyası

Haz.: Cemil Remzi

İşbu sayıdan başlap, dergimizniñ her bir nomerinde oquyıcılarğa ““Günsel” Ensiklopedyası”niñ sahifeleri teklif etilecektir. Böyle serlevha altındaki rubrikada soñki zaman, ekseriyetle Türkiye Cumhuriyetinde, çıqqan çeşitli ensiklopedik mahiyetteki kitaplardan Qırımniñ ilim, edebiyat ve sanat erbabına dair bilgiler bulundurğan maqaleler alınıp basılacaqtır. Bular da, ilk evvelâ, Qırım tarihiniñ Ortaçağ devrine ait yazılar olacaqtır. Böylece, bizler içün daha qaranlıqlar içersinde bulunmakta olğan asırlarğa az-çoq ışık tutmağa çalışılacaq. Maqsat – Qırımda pek az sayıda bulunğan türk ensiklopedik kitaplardaki qırımtatar tarihi, ilmi, sanatı ve, hususan, edebiyatı ile alâqalı yazıların “Günsel”niñ vasıtası ile daha geniş oquyıcı kütlesiniñ diqqatına teklif etmektir.

Ensiklopedyamızniñ ilk sahifesi XV. asır eñ tanınğan Qırımlı alim, müderris ve müelliflerinden (ve, ayrıca, şairlerinden) olğan Mevlâna Qırımiy Seyyid Ahmed bin Abdullah Efendige (o.1474) bağışlanğandır. Maqalenin aslı “Türkiye” gazetiniñ tarafından hazırlanıp neşir olunğan “İslâm âlimleri Ansiklopedisi”niñ 12. cildinde (İst., [?]- S. 248–249) yer almaqtadır.

“Günsel” Ensiklopedyası

Mevlâna Qırımiy Seyyid Ahmed bin Abdullah (ö. 1474)

Mevlâna Seyyid Ahmed bin Abdullah, Qırımiy – Osmanlı devri alimleriniñ büyüklerinden. İsmi – Ahmed bin Abdullahtır, “Qırımiy” nisbesi ile meşhur oldu. Aslen Qırımlı olğan bu zatniñ doğum tarihi bilinmemektedir. [Hicriy hesabı ile] 879 (M.1474) senesinde İstanbulda vefat etti. Fâtih Camisi civarında, oğlu Muhyiddin Efendiniñ Molla Kestel Camisi yanında yaptırdığı mescidinde defn etildi.

Qırımda doğup büyüyen Qırımiy, o beldenin¹ (şehir, memleket (?))–C. R.) meşhur alimlerinden, “Fetvâ-i Bezzâziye” sahibi Hâfızüddin Muhammed Bezzâziyden² ve Mevlâna Şerefeddin Qırımiy³ kibi zatlardan aqliy ve naqliy⁴ ilimlerini tahsil etti. Sultan II Murad Han zamanında⁵ Osmanlı ülkesine keldi. Padişah tarafından Merzifon Medresesinde müderris olaraq tayin etildi. Fâtih Sultan Mehmed Han zamanında⁶ İstanbulğa keldi. Onuñ suhbet meclisinde bulundu. İlim oqutması ile vazifelendirildi. Tiledigi yerde vaaz eter, ders berir edi. Yusuf bin Cüneyd⁷ kibi birçoq zatlar ondan ilim tahsil etken oldular.

Padişah, suhbet meclislerinde onu yanından ayırmaz, bazan İstanbul tışına keterken de, onu yınına alır edi. Bir defasında, Fatih Sultan Mehmed

Han İstanbuldan Edirnege ketmek üzere yolğa çıqtığında, Mevlâna Seyyid Ahmed Qırımiyni de qafilesine aldı. Yolculıq esnasında Seyyid Ahmed Qırımiyge: “Qırımda 600 müfti, 300 müellif ve mussanif bardır. O qadar bereketli ve faydalı zatlar bar eken, Qırım içün: “Aşıqların qalbi kibi harap oldu”, – dep aytıla. Bunuñ sebebi nedir?” – diye sorunca, Mevlâna Seyyid Ahmed Qırımiy:

Harap oluptır ol âbâd gördüñiñ gönlüm,
Ğam ile doluptır ol şâd gördüñiñ gönlüm,

– diyerek cevap berdi ve devam ederek: “O diyarda fena bir vezir meydana çıqtı ve bütün ilim ehlini incitti. Onuñ için alimler ile süslü olğan o belde viran oldu. Çünkü alimler bir yerde qalp mesabesinde dirler. Civarındakilerin sihhatı, âfeti ve fenalığı olarğa bağlıdır. Qalpte olğan rahatsızlıq diger uzuvlarğa keçtiği kibi, alimlerin bozulması da çevresinde bulunğanlarğa yayılır”, – diyerek sözünü bitirdi.

Arapça, Farsça ve Türkçeni eyi bilgen, tefsir, hadis ve edebiy ilimlerde teren bilgi sahibi olup, ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmek ile keçirgen Seyyid Ahmed Qırımiy hazretleriniñ bir çoq eserleri bardır⁸.

Bu eserlərinin bazıları şulardır⁹:

1. “Hâşiyetü alâ Serhu Aqâidü’n-Nesefi¹⁰ li’t-Teftâzanî¹¹”;
2. “Misbâhü’t-Ta’dîl fi Keşf-i Envârî’t-Tenzîl”: Qadı Beydâvî¹² hazretlərinin tefsiri üzərinə yazılmış haşiyedir;
3. “Hâşiyetü ale’l-Mutavvel li’t-Teftâzanî fi’l-Me’ânî ve’l-Beyân”;
4. “Hâşiyetü ale’t-Telviḥ”;
5. “Şerh-i Miftâhü’l-Ğayb” (daha doğru şekli: “Şerh-i Mefâtîḥü’l-Ğayb”¹³ – C. R.)
6. “Gülşen-i Râz” Şerhi (“Şerh-i Gülşen-i Râz”¹⁴ – C. R.): Farsça olaraq yazılmış.
7. “Haşiyetü Lübbü’l-Bâb” (Daha bir şekli: “Şerh-u Lübbü’l-Lübâb”¹⁵ – C. R.).

Bibliografya:

1. “Mu’cemü’l – Müellifin” –C.1. –S.297.
2. “Şakâyik-i Nu’mâniyye” tercümesi (Mecdî Efendi). –S.101.
3. “El-A’lâm”. –C.1. –S.159.
4. “Keşfü’z-Zünûn”. –C.1. –S.192, 475; C.2. –S.2. S.1146, 1545, 1546.
5. “Şakâyik-i Nu’mâniyye”. –C.1. –S.141.

“İslâm âlimleri Ansiklopedisi”nin aynı şu 12. cildinin 303 sahifesinde “Molla Hüsrev” başlıklı maqalede Mevlâna Qırımiyge dair daha bir parçağa rastkeldik ki, şudur:

“Molla Hüsrev¹⁶, Edirne’de Şah Melik Medresesinde müdderis eken, Sadeddin Teftâzânînin “Mutavvel” adlı eserine haşiyə yazğan edi. Seyyid Ahmed Qırımiy Edirnege keldiginde, o şehrinin ögde kelgen alimleri ile ilmiy suhbetlerde bulundu. Molla Hüsrev yazdığı haşiyeni Seyyid Ahmed Qırımiyge kösterince, Seyyid Ahmed Qırımiy kitapqa tenqid közü ile baqıp, bazı yerlerine itiraz işaretlerini qoydu. Bu vaziyetke kederlengen Molla Hüsrev, Edirnenin

bütün alimlerini Seyyid Ahmed Qırımiynin bulunduğı bir ziyafetke davet etti. Yemekten sonra kendinin ve Qırımiynin sözlerini tahqiq etip, tatlı bir lisan ile Qırımiynin sözlerinin uygun olmadığını anlattı. Bunun üzerine Seyyid Ahmed Qırımiy Molla Hüsrevnin yazdığı sahife ve satırların doğru olduğunu tasdiq etip, hatasını itiraf etti. Böylece Molla Hüsrevnin ilmiy üstünlüğü isbatlanmış oldu”.

Bu parçadaki diqqat çekken noqta – XV. asır bir Qırımlı aliminin, o devirnin en tanınğan Osmanlı alimleri ile boy ölçüşecek qadar hazırlıqlı olmasıdır. Bunu da, o zaman Qırımdaki ilim seviyesini köstergen çox manalı bir fakt olaraq bilmelidir.

Açıqlamalar:

¹ Soñradan adı Eski Qırımğa çevrilecek Qırım şehri közde tutulsa kerek.

² Hâfizüddin Muhammed el-Bezzâziy (ö.1424) – büyük fıqh alimi (baq: ““Günsel” Ensiklopedyası”)

³ Mevlâna Qırımiy Şerefeddin bin Kemal (ö. 1443 /44(1436/37– ?), Bursa (Edirne– ?)) – tanınğan Qırımlı fıqh alimlerinden, bir sıra diniy – ilmiy eserlərinin müellifi.

⁴ Aqliy ve naqliy ilimler – İslam ilimlərinin eki qısmı ki, bulardan aqliy ilimler – *hiss organları ile duyularaq, aqlı ile tedqiq etilerek, tecrübə və hesap yolu ile elde etilgen bilgiler ile oğraşğan matematika, fizika, kimya, bioloji, mantıq* və ilh. ilimler (ratsional ilimler), naqliy ilimler (veya “din ilimleri”) ise naqılge (rivayət, hikâyəge) esaslanmış **tefsir, kelâm, fıqh, tasavvuf** kibi ilimlerdir (traditsional ilimler).

- ⁵. Sultan II Murad Hannî sultanatı: 1421–1451 yıllarıdır.
- ⁶. Sultan Fatih II Mehmed Hannî sultanatı devri: 1451–1481 seneleridir.
- ⁷. *Yusuf bin Cüneyd Toqadiy* (ö. 1499, İst) – Osmanlı alimlerinden, *Ehî Çelebi* olarak da bilinir.
- ⁸. Mevlâna Seyyid Ahmed bin Abdullah aynı zamanda quvvetli bir şair olarak tanılğan edi. Şiirlerinde “*Qırımıy*” mahlâsını kullanırdı.
- ⁹. Mevlâna Seyyid Ahmed Efendiniñ eserleri – eñ tanınğan İslâm alimleriniñ meşhur eserlerine yazılğan şerh ve haşiye şekilli risalelerdir. **Şerh** ve **haşiye** – birde bir kitapnıñ metnini aynı veya başqa til ile (kimerde kelime-kelime olarak) açıqlap izah etken eserlerdir.
- ¹⁰. *Nesefî, Ömer* (1069–1142, *Samarqand*) – hadis ve kelâm (İslâm teolojisi) alimleriniñ büyüklerinden. “**Aqâid-i Nesefî**” eseri – yüzge yaqın eserleriniñ arasında eñ meşhurıdır.
- ¹¹. *Teftazanî, Sadeddin Mesûd bin Ömer* (1312–1389, *Samarqand*) – eñ büyük İslâm alimlerinden, tefsir, hadis, kelâm, nahiv, mantıq ilimlerinde mütehassıs; asrınıñ müceddidi (reformatorı) sayılır edi. Onıñ “**Aqâid-i Nesefî**”ge yazdığı şerhı (açıqlama kitabı) klassik bir eser olarak tanılğan edi.
- ¹². *Beydavi* (Beyzavi), *Abdullah bin Ömer* (ö. 1286, *Tebriz*) – tefsir ilminiñ (Qur’ân yorumlaması ilmi) eñ meşhur ustadlarındandır; “**Envârü’t – Tenzîl ve Esrâru’t – Te’vîl**” adlı kitabı – onuñ eñ tanınğan eseri, “**Beydavi Tefsiri**” (“**Tefsir-i Beydavi**”) olarak da bilinir.
- ¹³. “**Mefâtühü’l-Ğayb**” – meşhur tefsir alimi İranlı *Fahrüddin-i Râzîniñ* (1149–1209) eñ tanılğan kitabı. “Büyük Tefsir Kitabı” (“Tefsir-i Kebir”) olarak da añılır.
- ¹⁴. “**Gülşen-i Râz**” – meşhur İran şairi *Şeyh Mahmud-i Şebüsteriniñ* (ö. 1320) tasavvufiy eseri.
- ¹⁵. “**Lübbü’l-Lübâb**” – nahiv alimlerinden *Seyyid Abdullah Nukrekârniñ* eseri.
- ¹⁶. *Molla Hüsrev, Muhammed Feramuz* (ö. 1480, İst.) – hanefi mezhebi fıqh alimi ve üçüncü Osmanlı şeyhülislâmı.

Hâfızüddîn Muhammed el-Bezzâziy (ö. 827/1424)

İslâm tarihiniñ eñ büyük fıqh alimlerinden Ibnü'l-Bezzâziyniñ (ö. 1424) hayatı ile ilmiy faaliyeti üzerine yazılğan aşağıdaki maqale, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanğan “İslâm Ansiklopedisi”nde neşir olunğandır.* Altın Ordu Devletiniñ paytahtı Saray şehrinden olğan Bezzâziy, vaqtı ile Qırımğa kelip, o devir (XIV.a. soñu – XV.a. başı) Qırımniñ eñ ileri alimlerine ilmiy rehberlik yapqan oldu. Bezzâziyniñ bu faaliyeti Qırımniñ ilmiy hayatına olduqça sezilirli bir tesir biraqtıǵı içün, haqqındaki maqalenin “Ensiklopedya” mızğa alınmasını pek lâyıq kördük. Maqale biraz qısqartılğan şekilde berile. Bezzâziyniñ diger eserleri ve haqqında yazılğanlar ile tanış olmaq istegenler maqalenin asıl metnine muracaat etmeliler.

Bezzâziyniñ bir minyatürü (“eş-Şakâyiku’-Nu’mâniyye”, TSMK, Hazine, nr. 1263, vr. 27^a)

Bezzâziy (Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderiy el-Hârizmiy el-Bezzâziy, ö. 827/1424) – hanefiy mezhebi fıqh¹ alimi, Ibnü'l-Bezzâziy diye de bilinir. Hârizm² köylerinden Kerder asıllı olup, “el-Bezzâziy” nisbesi ile şühret qazandı. (Böyle nisbe ile anılması da, muhtemelen, babası ve kendisi bezcilik mesleği ile meşğul olmaları sebebindendir.) İlk tahsilini memleketi olğan Sarayda³ (Idil özeni boylarında) yaparken, babasından da ders aldı. İlimde terenleşti ve şühretke qavuştı. Qırım ve Bulğaristanğa⁴ ketti. Yıllarca qaldığı Qırımda öğde kelgen alimler ile qarşılıqlı bilgi alışıverişinde ve tartışmalarda bulundu. (Kursivimiz bizim – N. A.). Daha soñra memleketi olğan Sarayğa döndü ve andan Anadoluğa keçti.

Bezzâziy usul ve fûru ilimlerinde⁵ zamanınıñ eñ tanınğan alimlerinden sayıldı. Ibn Arabşah⁶, Qadı Sadeddin Ibnü’l-Deyri⁷ ve Muhyiddin el-Qafiyeci⁸ kendisinden ilim tahsil etken oldular. Anadoluda bulunduǵı sıralarda Molla Şemseddin Fenari⁹ ile müzakere ve tartışmaları oldu. Qaynaqlarda Bezzâziyniñ umumiyet ile fûruda, Molla Fenariniñ ise usulde üstün olduǵı kayd etilmektedir. Bezzâziyniñ Timurlenknin¹⁰ küfrüne fetva¹¹ bergeni bilinmektedir. Hac maqsadı ile kettiği Mekke’de vefat etti (ramazan 827/ağustos 1424).

Eserleri:1. “**el-Fetâva’l – Bezzâziyye**”. Bezzâziy, asıl adı “**el-Câmiu’l-Veciz**” olğan ve “**Fetâva’l – Kerderî**” diye de bilinen bu

* Özel, Ahmet. Bezzâzî. // İslâm Ansiklopedisi. – İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992. – Cilt 6. – S.113–114.

meşhur eserini Anadoluğa ketmezden evvel, 812 (1409–10) yılında bitirgen edi¹². Eserde ilk hanefiy imamlarının körüşleri ile daha sonraki devirlerde hanefiy alimler tarafından berilgen fetvalar, muteber kitaplardan özetlenerek, derlengendir. Kerek Imam Ebu Hanife¹³ ve talebelerinin, kerekse sonraki alimlerinin körüşlerini berirken, bular üzerinde degerlendirmelerde bulunaraq fetvağa uyğun tercihler yapması Bezzâziyniñ ilmiy qudretini köstermektedir... Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendiden¹⁴, niçün mühim meselelerni toplağan bir kitap yazmağanı sorulduğında: ““**el-Bezzâziyye**” bar eken, böyle bir şey yapmaqtan utanam”, – cevabını bergen edi. Bir çoq yazma nüshası bulunğan eser bir kaç defa basılğan edi (Qazan. 1308, Bulaq 1311, Qahire 1323...).

Açıqlamalar:

1. *Hârizm* – Orta Asyadaki Horezm (veya Ürgenç) şehri merkezli tarihiy bir bölge, Ortaçağ İslâm medeniyetiniñ eñ meşhur ocaqlarından biridir.
2. *Fıqh* – İslâm huquqı.
3. *Saray* – Yañı Saray (“Saray Berke”) olsa kerek ki, Altın Ordu Devletiniñ ikinci paytahtı.
4. Diger bir qaynaqta (“Kerderi // İslâm âlimleri Ansiklopedisi. – İst., [?] – C.12. – S.245–248) Bezzâziyniñ ziyaret ettiği yerler olarak Qırım ve Eflâk kösterile ki, bu soñuncu Osmanlı hakimiyeti devrinde Doğu Avropanıñ tarihiy bir bölgesi edi ki, bugünkü Romanyanıñ cenübiy kısmıdır.
5. *Usul ve fûru ilimleri* – fıqh ilimine ait ilim dalları.
6. *Ibn Arabşah (Ibn-i Arabşah: 1381, Dimeşk – 1451, Qahire)* – meşhur tarihçi, alim, edip ve şair. XV asırnıñ başında Deşt-i Qıpçaqta seyahat yaparken, bir müddet Qırırda da qalğan edi.
7. *Qadı Sadeddin İbnü’l – Deyri (1367, Qudüs – 1462 Mısır)* – hanefi mezhebi fıqh, tefsir, kelâm alimlerinin büyüklerinden.
8. *el-Qafıyeci, Muhyiddin Muhammed bin Süleyman (1386, İzmir – 1474, Qahire)* – hanefi mezhebi fıqh alimi, çoq mahsuldar bir müellif.
9. *Molla Şemseddin Fenari (1315–1431, Bursa)* – Osmanlı Devletiniñ ilk şeyhülislâmı, kendi zamanınıñ müceddidi, büyük İslâm alimi.
10. *Timurlenk (Timur Han; 1336 – 1405 Samarqand)* – dünya tarihiniñ eñ büyük hükümdarlarından, cihangir. XV asırnıñ ikinci yarısında Orta Asyanıñ büyük bir kısmında Samarqand şehri merkezli büyük bir devlet qurup, 35 yıl (1370–1405) başında turdu.
11. *Fetva* – müftiniñ tarafından fıqhıy bir meselege dair yazılı veya sözlü olaraq berilgen cevap, ortağa qoyulğan hüküm.
12. Eserniñ üzerinde Qırırda da çalışması ihtimali bar.
13. *Ebu Hanife, Numan b. Sabit (699–767)* – “İmâm-ı A’zam” (“Eñ Büyük İmâm”) olaraq tanılğan meşhur İslâm âlimi, hadis, fıqh, kelâm ilimlerinde mütehassıs, İslâmdaki dört mezhebinden biri ve eñ nüfuzlı olğan hanefiy mezhebiniñ qurucısıdır.
14. *Ebüssuûd Efendi (1490–1574, İst.)* – on üçüncü Osmanlı şeyhülislâmı, Osmanlı alimlerinin eñ meşhurlarındandır.

el-Fetâva'l-Bezzaziyye'niñ ilk sahifesi
(Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 245)

Evliya Çelebi Seyahatname

(Seçmeler)

Haz.: Cemil Remzi

Meşhur türk seyahatçı ve tarihçisi Evliya Çelebiniñ (1611–1682) “Seyahatname” adlı on ciltli muhteşem eseri dünya edebiyatınıñ bu türde yazılğan eñ büyük abideleriniñ arasında yer almaqtadır. Bütün ömrü seyahatlar ile keçken müellifniñ qaleminden çıqqan ve Avropa ile Asyanıñ pek çoq memleket ve halqlarınıñ siyasiy-içtimaiy, medeniy, diniy, edebiy ve ilh. hayatlarına dair fevqulâde qıymetli ve hayret berici şekilde etraflı bilgiler bulundurğan bu eser, şu cümleden, Ortaçağ Qırımniñ tarihi bakımından da emsalsiz bir qaynaqnı teşkil etmektedir. Teessüf ki, soñ derece zengin mündericeli bu eser soñki vaqıtqa qadar Qırımniñ ilim erbabına lâyiğı ile tanıtılmadı ve, neticede, zemanе Qırım-ve Qırımtatarşınaslığında ondan, degerine ait derecede, faydalanılmadı. Şükür, soñki bir qaç yıl içinde “Seyahatname”niñ Qırımğa ait qısımınıñ (7.cilt). rus tercimesi şeklinde eki defa basılması (Эвлия Челеби. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667). Пер. с польского М. Б. Кизилова. – Симферополь: Таврия, 1996 ve, ayrıca: Книга путешествия. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666 – 1667.)// Перевод и комментарии Е. В. Бахревского. – Симферополь, 1999) Qırımdaki ilim ehliniñ eserge qarşı alâqasını qat-qat arttırıp, onu bir sıra ciddi araştırmalarğa mevzu yapqandır.

“Seyahatname”niñ, ve ilk evvelâ, onuñ Qırımğa ait bölümünüñ qırımtatarcağa tercimesi daha yapılmağandır. Hiç şübhesiz, pek çoq quvançlı daqiqalar bağışlaycaq bu işni biraz ilerige qaldırıp, biz oquyıcıları eserniñ bazı qısımları ile bugünkü türkçege tercimesi yardımı ile tanış etecek olduq. Aşağıdaki maqalege “Seyahatname”niñ 7. cildiniñ 1980 senesi İstanbulda yapılğan basqısınıñ bir nüshası esas alınğandır*. Muhterem Tefik Temelkuran, Necati Aktaş ve Mümin Çeviklerniñ tercimeleri, yalınız, qırımtatarcağa uyğun bir şekilde adapte etilgendir.

“Evliya Çelebiden seçmeler”ni XIII – XV. asırlarda pek büyük ve çoq mühim bir qırımtatar yerleşim merkezi olaraq tanılğan Eski Qırımniñ tasvirinden başlaymız. “Günsel”niñ her üç sayısında bu şehrniñ Ortaçağdaki tarihine dair bir sıra atıflar keçken edi ki, onuñ tarihiy manzarasınıñ umumiy bir tasvirini bermek çoq yerli olacaqtır.

Evliya Çelebi eki kere Qırımda bulundu – 1641–42 ve 1666–67 senelerinde. Aşağıdaki parça onuñ ikinci kelişindeki hatıraları ile bağlıdır.

Oquyıcınıñ diqqatını bir şeyge celp etmek ister edik ki, o da – Evliya Çelebiniñ hikâye etme üslubıdır. “...Biñ aded sıbyan mektebi, biñ aded han, uç yüz altmış medrese...” ve buña beñzer yerlerni harfiyen añlamaq, elbette, hata olacaqtır. Böyle açıq “qabartma” yerlerni yalınız üslupniñ bir hususiyeti olaraq bilmeli ve “pek çoq” veya “pek” manasında añlamalıdır.

* Evliya Çelebi. Seyahatnamesi. Yedinci Cilt /Sadeleşirenler: Tefik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik. Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik. Cop.: Mümin Çevik/ Üçdal Kollektif Şirketi. Dizgi ve Baskı: Uludağ Matbaacılık İşletmesi. – İstanbul, 1980. [S. 419–424.]

Eski Qırım(Solhat, Qırım), “İnci Bey Hatun Medresesi” (1332 s.) ile
“Özbek Han Camisi” (1314 s.). XVIII. asır gravürinden

ESKİ TAHT MERKEZİ, YANİ ESKİ QIRIM QALESİ

Qırım adası Ceneviz frengi¹ elinde eken Tatar hanlarından [...] ² Hanı, Qırımın elge keçirmege başlar³. Bu Tatar Hanı kâfir ile bir aňlaşma yapar ki, sahilde bulunğan sarp qayalardaki Tat-İli dağları, Kefe qalesi, Sudaq qalesi, Mangub qalesi, Balıqlava qalesi, İn-Kerman qalesi, Sar-Kerman⁴ qalesi ve daha nice qaleler kâfirlerniñ elinde qalır, Qırım adasınıñ yarısını teşkil etken ve ta Orta⁵ qalege qadar uzanğan sahralar ise tatarlarınñ olaraq tanılır. Böylece, Qırım adasınıñ yarısı frenkniñ, yarısı da tatarniñ olur.

O asırda Özbek padişahınıñ⁶ büyük oğlu ticaret yapmaq içün çoq miqdarda mal ile bu Eski Qırım yurdunda qonaqlar. Allahnıñ hikmeti, o gece kâfirler kelip, Özbek padişahı kervan halqınıñ mallarını yağma ve talan eterler. Bu qadar malından hiç bir şeyi qalmağan Özbek padişah-zadesi kederli bir halda adamları ile birlikte Sudaq qırılma⁷ barır. Sayğı köstererek, hallarını aňlatır. Qıral derhal bularnıñ mallarınıñ qarşılığını ödeyerek, ihsanlarda bulunır ve özürler tiler. Kervan halqı qırılmañ kösterdiği bu yaqınlıq ve alâqadan dolayı kendisine yalvarıp, mallarınıñ yağma etildiği yerde qale beñzeri bir bina yapmaları ve şu yerde ticaretle oğraşmaları içün izin isterler. Olarnıñ teklifinden hoşlanğan qıral: “Barıñ, istediğiñiz yerde bir qale ve şehir yapıp, yerleşin”, – der. Bunuñ üzerine Özbek padişahı halqı, yağmağa oğradıkları yerde bir qale yapmağa başlar ve adını Qırım-Kerman qoyarlar, yani duşmanlarından mallar alıp intiqam aldıkları içün Qırım-Kerman derler⁸. Soñra bütün Hıta ve Hoten⁹, İran ve Turan¹⁰, Belh ve Buhara, Horasan ve diger ülkeleriniñ zengin tuccarları Özbek padişahı oğlunuñ Qırım adasında bir şehir ve bir qale yaptıрмаğa başladığını eşitince, hepsi Qırımğa kelir ve büyük yardımlarda bulunıp, bu Eski Qırımıñ öyle abadan ve mamur yaparlar ki, şehir sanki Qırım adasınıñ bezestanı¹¹ olur. Bir yılda yedi kere yüz biñ Özbek, Moğol, Noğol, Qıbçağ, Qumuq ve diger diyar qavimleri toplanıp künden künge büyüyen bu şehir büyük bir yerleşme yerine çevrilir. İşte, bu Eski Qırım, quruluşu böyle başlap, qırq yılda tamamlanğan bir diyardır. Bu Eski Qırım sebebiyle Hulâgü¹², Çingiz¹³, Timurlenk¹⁴ ve Toqtamış Han¹⁵ tatarları nice kere Qırımğa kelip, yağma ve talan

eterek, kene dönüp keter ediler. Şehir ise, sonra kene eskisi kibi tamir olunır edi. Nice hükümdarlarının eline keçken, başında nice qavğa, cenk ve savaşlar yapılgan, alınıp-berilgen eski bir diyardır.

Soñunda Qırım devleti Cuçi Hanğa¹⁶ keçti ki, bu Cuçi Han, şimdiki şanı yüksek hanların Qırımğa ilk sahip çıqqan ecdadıdır.

Mengli Geray Han¹⁷ zamanında, onun yardımı ile cenevizlilerin elinden Sultan Bayezid Veliniñ¹⁸ eline keçmekle Qırım Osmanlı mülkü oldu ve bu Eski Qırım Mengli Geray Hanğa ihsan etildi. Şimdi hanların hakimiyeti altında olup, Qalğa¹⁹ sultanların idaresindedir. Yüz elli aqçe payesi ile²⁰ şerif qazadır.²¹ Nahiye²² ve köyleri bardır. Başqa idarecileri yoqtur. Hatta qale dizdarı²³ ve qale neferleri²⁴ bile yoqtur. Zira Qırım vilâyetiniñ iç ilidir.

Eski Qırım qalesiniñ yapısı

Qalenin batı ve doğu tarafları alçaq topraq zeminlidir. Alçaq dağların arasında, geniş bir vadi içinde yapılgandır. Qalenin çevre uzunluğu on yedi biñ adımdır. Dört köşelidir. Yontma taştan yapılgan güzel bir qaledir. Bazı yerlerinde duvarlarının yıkılğan qısımları şimdi bile körölmektedir. Bu Eski Qırım keçken zamanda öyle mamur ve şeñlikli, büyük bir şehir olğan ki, biñ aded mihrabı bar eken. Bir kimse, başka birisinin camisine barıp ibadet etmege tenezzül etmediğinden, herkes kendi taraftarları ile yaptırdıkları camilerde ibadet etip, namaz kılarlar eken. Biñ aded hammam, kırq biñ tükân, biñ aded han²⁵, üç yüz altmış aded medrese, kırq aded aş evi, biñ aded sıbyan mektebi²⁶, eki biñ çeşme, üç yüz tekke²⁷, üç yerde bezestan, eki biñ yerde sebilhane²⁸, üç biñ müslüman mahallesi, biñ kefer²⁹ mahallesi, eki biñ aded ileri kelgen kişilerin sarayları, üç yüz aded kervan-saray, altı yüz yerde ğarip odaları³⁰, yetmiş aded hastahane, altı yüz aded degirmen, kırq biñ aded evde su quyusu, üç yüz yerde kezinti ve eglence yerleri, hepsi eki merhale³¹ uzaqlıqta yüz yetmiş altı biñ bağı, sekiz yüz altmış aded kilise olğan bu büyük şehrin bir ucundan başka bir ucuna qadarki mesafesi bir merhale kadar olğan eken. Bu büyük şehir mamur halındaki asırda yer yüzünde bulunğan büyük şehirlerden Iraq-ı Dadyan³², Banhan³³, Ejderhan³⁴, Alatr³⁵, Medayin³⁶, Kufe, Benderabad, Nihavend, Dabul³⁷, Çin, Maçin³⁸, Qaşğar, Qahire, Şam, Halep, Antakya, Kayseriye, Konya, Sivas, Bursa, Konstantiniye³⁹, Kavala, Atina⁴⁰, Paris, Kartuba, Amsterdam, Aq-Kerman⁴¹ kibi bir künde dolaşılmaz şehir ve qalelerden daha büyük ve daha mamur olğan eken. Şimdi bile yuqarıda saydığımız eser ve binaların çoğu bir fersah⁴² kadar meydanlıqta turmaktadır. İçlerinde insan yaşamayıp, yırtıcı quşlarğa—yuva, qarınca, yılan ve çayanlarğa—mesken oldular.

Evvelce halqı soñ derece zengin tuccarlar eken. Mallarının zekâtlarını bermez, küçlü olğanlar hacğa ketmez, aciz ve yoqsullarğa yardım etmez, misafir sevmez, hasetlik ve cahilliklerinden qapılarını qapap, alim, salih ve ğariplerge yüz çevirir kişiler olğanlar eken. Allahnıñ hikmeti, bir gece zayıf, yoqsul bir derviş qışta, kıyamette aç qalır. Perişan ve ağlar bir halda zengin birinin evinin penceresine kelir ve küz yaprağı kibi titrep, pencerenin ögünde “Allah rızası için bir şey” diye feryat eter. Bu dervişniñ yüzüne bir kimse dahi baqmayıp, onu quvarlar. Derviş hangi qapığa kelip, bir şey istese de, kimse onu misafir olarak kabul etmez. O derviş, her nasıl ise, bir köşede zar-zor sabahını tapar. Seher vaqtı olunca, derviş eline bir sipirtki alır ve Qırım şehriniñ soqaqlarını sipirmege başlar. O künden, Allahnıñ emri ile, şehir halqı sipirilip, kimi ölmege, kimi köçmege başlar. Bir yılğa barmadan, böyle büyük bir şehir harap ve yıqıq qalır. Sözü keçken derviş de harap olğan evlerde oturıp, yatıp, qalqıp, zevq ve safalar etip, ahiretke köçer. İşte, Eski Qırımın harap olmasına sebep budur. Eger menden, yazdığım bu kadar eser ve binaların ne yerden bilip yazdın, diye sorulırsa, şimdi bile bir merhalelik yerde yüz biñ kadar eser, bina ve qubbeler turmaktadır. Qırım qapısının iç yüzünde,

Mengli Giray Han camisiniñ yanında bulunğan yüksek mermer bir sütunniñ üzerinde Qırımniñ bütün imaretleri ile vaqıf⁴³ eserleriniñ ve olarnıñ sahipleriniñ isimleri yazılğandır. Men o yerden alıp, bu kitabıma yazdım. İnşallah, yerleri keldikçe, kerige qalğan imaretlerni⁴⁴ de yazarım.

Eski Qırımniñ imaretleri

Bu şehirde beş aded mihrap⁴⁵ bardır. Ekisinde cuma namazı qılınır. Digerleri mahalle mescitleridir. Bir aded eski hamamı bardır. Dört müslüman mahallesi, bir yahudi mahallesi, beş aded de rum ve ermeni kefereleri mahalleleri bardır. Beş yüz aded evleri – yer-yer tek qatlı ve qatlı kârgir⁴⁶ yapılı ve kiremit örtülidir. Şehirniñ diger qısımları bağ, bağça, çayır ve tarlalardır. Eki tekke, eki medrese, bir sıbyan mektebi, bir han ile yigirmi aded kiremitçi ve testici⁴⁷ tükânı ve daha yigirmi aded diger çarşı tükânları bardır.

Bu eski şehirniñ içinde eki yerde dere bardır. Eskiden olarnıñ kenarlarında olğan imaretlerni ve harap olğan eserlerni yazsaq, bir harabe eseri olur. Suv ve havası ğayet hoştur. Beyaz solaq balınıñ yeryüzünde beñzeri yoqtur. Misk ve amber kibi qoqulu olup, aşğan kimselerniñ dimağları qoqulanır. Bal ve sarı yağını testiler ile vilâyet-vilâyet hediye yiberirler. Onuñ içün bütün kefereler bal ve yağ qoymaq içün topraq testi işlerler. Öyle güzel temiz bir toprağı bar ki, çeşit-çeşit sürahi⁴⁸, bardaqlar, çanaqlar ve hoşaf kâseleri işlenir.

Şehirdeki imaretlerniñ tarihleri⁴⁹:

Eski Qırım(Solhat, Qırım). “Özbek Han Camisi” (1314 s.).
Şimdiki körünişi.

Ulu Caminiñ qapısı üzerinde celi yazı⁵⁰ ile yazılğan tarih şudur:

“... Hâze’l – imâretü’l-mescidi’l-mübâreki fi eyyâmi devletü’l-Hane’l-a’zâme Muhammed Özbek Geray Han.”⁵¹. Bu mescidni soñradan cami yaptıqlarına dair minber üzerinde şu tarih yazılıdır:

“Qad emere bi-inşâi hâze’l-minberü’ş-şerifü’l-mikerremü zürriyyetü’s-selâtn Mengli Geray Han hallede mülkehü. Sene 918”.⁵²

Bu caminiñ içinde dört aded sütun⁵³ bardır. Naqışlı tavan üzerinde kiremit örtülidir. Bir qıble qapısı bardır. Bu qıble qapısından mihrapqa qadar eki yüz ayaq, [caminiñ] eni ise yüzelli ayaqtır. Eski üslup işlemeli mihrap ve minber–büyüleyici keyfiyettedirler. Caminiñ mihrabı ögünde İnci Bey Hatun Medresesi bulunmaqdadır. Medrese qapısınıñ üzerindeki tarihte medrese 733 [h.] senesinde Mehmed Geray Han zamanında Qıl-Burun Beyiniñ qızı İnci Hatun tarafından yaptırıldığına dair bir yazı bardır⁵⁴. Bu qapı soñ derece işli ve süslü bir sanat eseridir. Tahir Beg Tekkesiniñ qapısı üzerinde uzun bir tarih bardır. Bu tarihte tekkeni yaptırganıñ adınıñ

yeri boş biraqlıĝan, senesi de yoqtur. Bu tekke soñradan mahalle mescidi yapıldı ki, yuqarıda sözü keçken uzun tarihniñ yanında daha bir uzun tarih yazılĝandır. Bu tarihte binanıñ 825 [h.] senesi cemaziyelahir ayında⁵⁵ Şeyh Ali el-Baqiriy tarafından yaptırıldıĝı yazılıdır. Bu mescit şimdi bile büyük bir cami olmaĝa elverişlidir. Qırmızı kiremit örtülü, kârgir, büyük qubbeli bir mescittir. Kefe qapısınıñ

Eski Qırım (Solhat, Qırım.). Ög planda – “İnci Bey Hatun Medresesi”niñ (1332s.) qalıntıları.

yanında el-Hacı Mehmed Camisiniñ qapısı üzerindeki kitabede⁵⁶ caminiñ 807 [h.] senesi recep ayında⁵⁷ Şadi Giray Han⁵⁸ zamanında yapıldıĝı yazılı olup, uzun tarihi bardır. Çarşıĝa yaqın el-Hacı Ömer Mescidi bar ki, 661 [h.] senesi zilqade ayında⁵⁹ Buharalı Hacı Ömer tarafından yaptırılĝandır. Kene çarşı içinde Paşa Hatun Mescidi bardır. Tarihi olup, senesi yazılı degildir.

Çarşı içinde Kemal Ata Sultan⁶⁰ hazretleriniñ qabri yanında bir çeşme bar ki, üzerindeki yazılar şöyledir: “Ve mine’l-mâi külle şey’in hayy”⁶¹ ve “Kemal Ata ruhu için Fatıha. Sene 1057”⁶². Söznüñ kısqaşı, eger bu eski şehirde olĝan sayısız han, cami, hamam, mescit, tekke, medrese ve diger eserlerniñ tarihlerini yazacaq olsaq, bir kitap olur. Nice binalar şimdi bile usta elinden yañı çıqqan kibi turalar. Amma hepsi quş ile hayvanlarĝa yuva oldular. Allah bu harap şehirmi yañıdan tamirlengen bir halda körmekni nasip etsin.

Hikâye:

Bu eski şehir mamur halda eken, bu yerde pek coq zengin adamlar ve tuccarlar yaşar eken. Bir kün, Qırım qalesiniñ Kefe qapısı iç yüzünde zengin bir tuccar bir cami yaptıрмаĝa başlar. Hemen biñlerce kişi toplanıp, yardım etmege qoyulırlar. O sırada şehirge Hoten, Çin ve Maçinden büyük bir tuccar kelir ve on qatar deve yükü misk ve amber ile cami öĝünden keçecek olur. Şu arada caminiñ qurucusı kervan sahibinden sorar: “Ey kervan ve qafile başı, ne yerden kelip te, ne yerge ketesiñiz, develerdeki yükleriñiz de nedir?...” Kervan sahibi bu sözlerni eşitmegen kibi olup, kibirli bir halda cami qurucusınıñ yanından keçer. Bu soñuncısı da böyle bir hareketlerni hazm etemeyip kervanciniñ on qatar deve yükü misk ve ambernı yıqtırıp, caminiñ çamurı içine qarıştırtır. Miskli, amberli bir çamur yaptırır. Kervancı bu halnı körüp, hayretler içinde qalır ve söylenmege başlar. Cami sahibi o tuccarnı alıp evine götürir ve oña büyük bir ziyafet berir. Yemekten soñra on qatar develerine on qatar yük altın yükletip: “Bar şimdi, ket, can qardaşım,”— dep, gönlünü hoş eterek yollar. (İşte, bu

Eski Qırımda bu derece mal-mülk sahibi zenginler olğan eken. Şimdi ise bu yerniñ halqı bir pulğa bile sahip degildir). Soñra cami sahibi, caminiñ quruluşını tamamlay, ismini “Amber-i Çin Camisi” (yani “Çin Amberi Camisi”) qoyar. Şimdi bu cami Eski Qırımniñ Kefe qapısı túbünde viran bir halda bulunmaqdadır. Ne zaman ki yağmur yağsa, qalğan divarları misk ve amber qoqur. Hatta men, denemek içün, toprağından bir parça ateşke qoydım, haqiqaten, amber qoqudı. Bunuñ kibi daha nice camiler harap turmaqdadırlar.

Eski Qırımniñ ziyaret yerleri:

Kefe qapısı yanında Kemal Ata Sultanniñ ziyaret yeri bardır. Onuñ yanında da bu Eski Qırımniñ harap olmasına sebep olğan Derviş Harabiyniñ mezarı bulunmaqdadır. Qırım halqı bunu ziyaret etmeyip, “Allahniñ lâneti üzerine olsun” derler... Bazar yerinde Kemal Atanıñ qardaşı Çoban Atanıñ, Egri qapı yaqınında sahabelerden⁶³ Alemdar Sultanniñ, hamam yanında da Pençeli Baba Sultanniñ mezarları bardır... Bular kibi daha nice yüz biñ Horasan ve Belh, Buhara ve Qırım evliyaları bu şehirde yatmaqdadırlar. Amma hepsini yazmaq mümkün degildir. Allah hepsine rahmet eylesin. Maña da halihazırda hayatta olup Ulu Camide qırq yedi senedir inzivağa çekilgen, bir közü kör olğan Kör Yusuf Dede ile körüşmek ve şerefli sohbetleri ile şereflenip, dualarını almaq nasip oldu. Huda mertebesini daha yükseltsin. Amin!..

(Bunuñ ile Evliya Çelebiniñ “Seyahatname” sindeki Eski Qırımniñ tasviri bite.)

Açıqlamalar:

- ¹ **Frenk** – müsülman halqlarınıñ tarafından eskiden beri herhangi bir avropalığa berilgen bir addır. Ceneviz frengi – Ceneviz Cumhuriyeti halqından olğan kimse.
- ² Evliya Çelebide de boş biraqılğan bir yerdir.
- ³ 1238–1239 senelerinde tamamı ile qocaman “Moğol Devleti”niñ (diger adları: “Çingiz İmperatorlığı”, “Türk-Moğol (veya “Tatar-Moğol) Haqanlığı”) içine kirgen Qırım yarımadası, 1243 senesinden soñra ayrı bir administrativ bölgeni – ulusnı – teşkil etip başlay. Altın Ordu Hanı Mengü Timurnıñ zamanında (1266–1281) Qırım Ulusınıñ idaresine Çingiz Han oğlu Cuçi Hannıñ küçük oğlu ve Batu Hannıñ emcesi olğan Toqay Timurnıñ oğlu Oran (Öreng) Timur tayinlene. Bu Oran Timur, Qırımğa kelip yerleştiği 1266 yılında, kendisine muracaat etken cenevizliler ile bir añalaşma yapar ki, Kefe şehri cenevizlilerge kirağa berilir. Biraz soñra aynı şekilde kirağa Sudaq şehri de berilir, lâkin diger italyan kolonistlerine – venediklilerge.
- ⁴ **Sar-Kerman** – büyük ihtimal ile, Aq-Yar civarındaki qadimiy Hersones (Herson) şehri.
- ⁵ **Orta qale** – Or qalesi.
- ⁶ **Özbek** – Altın Ordu Hanı Muhammed Özbek (1314–1342).
- ⁷ Sudaq şehri o zaman venediklilerin elinde olup, idaresi başlığında konsul unvanlı bir memur bulunır edi.
- ⁸ Qırım şehriniñ meydana kelmesi haqqındaki bu rivayet quvvetli bir şübhe doğurmaqtadır, çünki “Qırım” sözü yarımadağa izafeten – bir bölgeniñ veya yerleşme noqtasınıñ adı olaraq – taa XIII. asırdan bilinmektedir.
- ⁹ **Hıta ve Hoten (Hata ve Hutun)** – eskiden Çin(Qıtay)niñ şimaliy kısmı ile Doğu Türkistanniñ topraqlarına berilgen bir addır.
- ¹⁰ **Turan** – qadimiy iranlılar tarafından eskiden beri türk-tatar qavimleriniñ oturdıkları yerlerge berilgen bir isimdir.
- ¹¹ **Bezestan (bedestan)** – hususan kıymetli mallarınıñ satıldığı büyük çarşı.
- ¹² **Hülâgü** – Çingiz Hannıñ torunu, İran, Iraq, Azerbaycan ve Ermenistanni zapt ederek Tebriz şehri merkezli bir devlet qurğan büyük bir hükümdardır.
- ¹³ **Çingiz Han (Timuçin, 1155–1227)** – muhteşem “Moğol Devleti” (“Çingiz İmperatorlığı”)niñ qurucusı, büyük cihangir.
- ¹⁴ **Timurlenk** – Timur Han (1336–1405, Samarqand) – dünya tarihiniñ eñ büyük hükümdarlarından, cihangir. XV asırniñ ikinci yarısında Orta Asyanıñ büyük bir kısmında Samarqand şehri merkezli büyük bir devlet qurup, 35 yıl (1370–1405) başında turdı. 1395 senesinde Qırımğa kirerek, Kefe şehrini büyük tahriplerge oğratqan edi.
- ¹⁵ **Toqtamış Han** – Altın Ordu hanlarınıñ meşhurlarından (1376–1391). Qırım Ulusu etrafındaki pek çoq siyasi-harbiy hareketlerde eştiirak etti.
- ¹⁶ **Cuçi Han (ö.1227)** – Çingiz Hannıñ büyük oğlu, gelecekteki Altın Ordu Devletiniñ topraqları oña berilgen edi. Pek erte vefat etkeni sebebinden, Qırımniñ ilk sahibi olaraq, elbette, sayılmaz.
- ¹⁷ **Mengli Geray Han** – Qırım Hanı I Mengli Geray (1445–1514, hanlığı: 1467–74, 1475–76, 1478–1514).

18. Osmanlı Sultanı Bayezid Veli (1481–1512).
19. **Qalğa (Qalğay)** – Qırım Hanlığı zamanında Qırımın idariy iyerarşisinde Handan soñra kelgen eñ yüksek eki resmiy maqamlardan birincisiniñ sahibidir. (Ekincisi – “Nureddinlik” maqamıdır.) Geray Hanedanından seçilir ve tahtnıñ varisi sayılır edi. Merkezi – Aqmescit şehrı olup, Qalğay mından Qırımın orta qısınıñı kontrol eter edi.
20. **Paye** – rütbe, derece.
21. **Qaza** – bir qadınıñ hükümeti altında bulunğan bölge, qadıllıq.
22. **Nahiye** – qazadan küçük, köyden büyük olğan bir yerleşme merkezi, qasaba.
23. **Dizdar** – muhafız, bekçi, qoruyıcı.
24. **Nefer** – kişi, asker, er.
25. **Han** – yolcularnıñ misafir olduqları bina, kervan-saray.
26. **Sıbyan mektebi** – bala mektebi.
27. **Tekke** – tariqattan olğanların barındıqları, ibadet ve tören yaptıqları yer, dergâh.
28. **Sebilhane** – Allah rızası içün su dağıtılğan yer.
29. **Kefere** – kâfir, müsülman olmağan.
30. **Çarip odaları** – yabancı ölkelerden kelgenlerniñ qonaqlap qaldıqları evler.
31. **Merhale** – menzil, qonaq; eki qonaq arası mesafe, bir künlük yol.
32. **İraq-ı Dadyan** – Dadyanlı İraq, Şimaliy Kafkasda Elbrus dağı etegindeki qadimiy bir şehir, Evliya Çelebinin zamanında harabeler içinde yatmakta edi.
33. **Banhan (Baluhan)** olarak da keçe) – tayinlenmesi küç olğan bir şehir.
34. **Alatır** – bugünkü Çuvaşya Cumhuriyetiniñ cenübindeki qadimiy bir şehir.
35. **Ejderhan** – bugünkü Astrahan şehrı.
36. **Medayin** – İrannın Sasanıyan sülâlesinden olup, adaleti ile nam qazanğan ve “Kisra” (yani “Büyük padişah”, “Padişahlar padişahı”) unvanı ile añılğan Nuşirevan adlı bir hükümdarnıñ zamanında (531–579) Bağdad yaqınlarında qurulğan muhteşem bir şehirdir.
37. **Dabul** – Qabul şehrı adınıñ başqa bir şekli.
38. **Çin ve Maçin** – Qıtaynıñ adlarından ki, Çin – Qıtaynıñ orta (iç) qısımlı, Maçin ise – aşığı, cenübiy qısımdır.
39. **Konstantiniye** – Konstantinopol, İstanbulnıñ eski adlarından biridir.
40. **Atina** – Yunanıstannıñ paytahtı Afını şehrı.
41. **Aq-Kerman** – bugünkü Ukrainanıñ Belgorod – Dnestrovskiy şehrı.
42. **Fersah** – yaqlaşq beş kilometrelik bir uzaqlıq ölçüsü.
43. **Vaqıf** – bir hizmetniñ gelecekte de yapılması içün belli şartlar ve resmiy bir yol ile ayrılaraq, bir kimse tarafından bıraqlılğan mülk veya para.
44. **İmaret** – *mında*: herhangi bir mimarlıq eseri, bina, yapı.
45. **Mihrap** – *mında*: mescit veya cami kibi ibadet yeri.
46. **Kârgir** – taş veya tuğladan yapılğan.
47. **Testi** – qulaqlı, geniş kevdeli, tar boğazlı, emzikli veya emziksiz topraq bardaq.
48. **Sürahi** – cam veya büllür qap, grafin.
49. **Tarih** – *mında*: bir vaqianıñ küñünü, ayını ve yılını bildirgen söz (mısra, beyit veya cümle), hronogramma.
50. **Celi yazı** – arab harfleri ile, uzaqtan oqunacaq şekilde tizilgen iri sülüs levha yazısı.
51. **“Bu mübarek mescit Ulu Han Muhammed Özbek Geray Han zamanında yapılğandır.”** – Bu tarihte bir hata keçe kerek ki, Altın Ordu Hanı Muhammed Özbek (1314–1342) hiç bir zaman Geray olarak añılmaz edi.
52. H. 918=M.1512/13.
53. **Sütun** – kolonna.
54. Altın Ordu Hanı Muhammed Özbek (1314–1342) olsa kerek ki, hicriy 733 senesi milâdiy taqviminde 1332–33 senelerine rastkelmektedir.
55. Hicriy 825 senesi cemaziyelâhir ayı – milâdiy 1422 senesi may-iyün ayları.
56. **Kitabe** – taş, mermer ve buña beñzer sert cisim üzerindeki oyma veya qabartma yazı, tarih.
57. Hicriy 807 senesi recep ayı – milâdiy 1405 senesi yanvar-fevral ayları.
58. **Şadi Geray Han** – Altın Ordu Hanı Şadibek (1400–1408) olsa kerek.
59. Hicriy 661 senesi zilqade ayı–milâdiy 1263 senesi sentâbr-oktâbr ayları.
60. **Kemal Ata Sultan** – Qırımın çoq meşhur evliyalardan biridir.
61. **“Ve mine’l – mâi külle şey’in hay”** (“Hayatı olğan her şeyni suvdan yarattıq”) – Qur’an-ı Kerim ayetlerinden (“Enbiya” suresi (№21), 30 ayet.)
62. H. 1057=M.1647.
63. **Sahabe** – Hz. Muhammedni sağ eken körgen, meclis ve qonuşmalarında bulunğan kimseler.

ÇİBÖREK

İsmail OTAR

İsmail Otar 1911 senesi 1 ekim (oktâbr) künnü, 1908 senesi Qırımdaki Bağçasaray şehrine bağlı olğan Otarköy nam qasabadan Türkiyenin Bursa şehrine hicret etip yerleşken Hafız Ali Otarnın ailesinde doğdu.

Küçlü millet ve vatanseverlik terbiyesini körgen I.Otar, yaşlıq çağından başlap Muhaceretteki Qırımtatar Milliy Hareketinin eñ aktiv iştirakçilerinden biri oldu. Vaqtı ile, bu Hareketnin lideri olğan Cafer Seydahmet Qurımer (1889-1960) ile tanıştı, ve, ayrıca, 1930 senesinde Dobrucada (Romanya) “Emel” mecmuasını neşir etmege başlağan Müstecip Ülküsalnıñ (1899-1996) yolbaşçılığındaki bir qırımtatar milliyetçi gruppasınıñ işinde iştirak etti.

“Emel” dergisi 1960 senesinden itibaren ikinci defa neşir etilmege başlağanınen (Türkiye: İstanbul-Ankara), dergideki faaliyetini devam ettirdi ve, hatta, 1962 senesindeki 12 sayısından 1977 senesindeki 103 sayısına qadar onun sahipliğini yaptı.

Zenaatı boyunca muhasebeci (бухгалтер) olğan I.Otar çoq aktiv bir şekilde diasporadaki Qırımtatar Milliy Hareketinde iştirak etmekten ğayrı, bütün ömrü qırımtatar edebiyatı tarihi, ve, şu cümleden, büyük qırımtatar alim ve şairi Bekir Çoban-zadenin (1893-1938) hayatı, şahsiyeti ve eserleri üzerine araştırmalar yapmaqla meşğul oldu. Bekir Çoban-zadege dair çeşitli yayınlarda onlarle maqaleler neşir etken I. Otar, 1999 senesinde “Kırımlı Türk Şair ve Bilgini Bekir Sıdkı Çoban-zade”(İstanbul, 1999) adlı muhteşem bir kitapnı bastırmağa nail oldu.

Şimdi üç balası ve torunları olğan İsmail Otar İstanbulda yaşamaqtadır.

1938 senesi yazılğan ve ilk defa (?) 1962 senesi 12 sayısındaki “Emel”de basılğan “Çibörek” şiiri Türkiyedeki qırımtatarları tarafından çoq begenildi ve onun metni pek çoq ev ve çibörek tükânlarının divarlarında asılıp tutuldu. “Emel”niñ 62 sayısında (Ocak-Şubat 1971, s. 25-30) şiir ikinci kere, ve bu defa biraz kenişletilgen şeklinde basıldı ki, “Günsel”ge alınğan variantı – işte, onun şu basqısının bir nüshasıdır. “Sözlükçe”, esasen, müellifniñ hazırladığı şekilde berilmektedir, tarafımızdan içine yalnız biraz qoşma malumat kirsetilgendir.

Ataydan qalğan bizge etli, maylı qamuraş,
Köbetemen qatlama, laqşa, cantıq, tataraş,
Sarıburma, qalaqay, qavurma börek, ummaç,
Şilter, salma, irimçik, tabaq börek, bazlamaç,
Qurma cemiş, kesmeçe, ögüz börek, qıyğaça...
Saysañ – pitiralmazsıñ, adlarını yıllarca!..
Eñ başında bularnıñ kele qutlu çibörek!..
Yüzyıllardan biyaqqa bularman qatkan süyek;
Miyimizge işlegen, kündük buman kesilgen,
Qan bularman qoyurğan, hep bularman ösülgen...
Biydaynı biz tapqanmız, qamuraş – baş aşımız.
Aşağan sayın bonu, ösetura yaşımız;
Bala-çağa, qalqımız sağlam, aqıllı bola,
Ne iş körse – boldurmay, gene de küçlü qala.

* * *

Qayaqtan kelse, balam, bir çibörek qoqusı
Uyaqlarda yaşaydır bir Qırım qorantası.
Qırımlıman çibörek ayrılmay bir birinden,
Qırımlılıqtan çıqa, ayrılса çibörekten.
Qaysı qız bilmiy bolsa çibörek yasamağa –
Soramaylar, almaylar anaylar caşlarına.
Keçse çibörek sözü – köz uyaqqa aylanır,
Qursaq çalışa başlar, avuz suvu çibırır.

* * *

Çibörek pişirmege keldi ya endi sıra:
Aşqanada cayuvnı cay qonanını astına,
Un, suv, tuzunı qarıştır, ölçülü bas qamurnı,
Qulaq memesidayın bolmalı cımşaqlığı.
Kesmeçe, qıyğaça day bolmaz açılğan undan.
Qatlama, şilterdayın açılmağan undan
Yasalır hep çibörek. Bala cumurtğınday
Ya qaz cumurtqasınday qamurlarnı keseqoy;
Unğa bula, qonağa un serp te, cabışmasın.
Al qoluña oqlavnı, töğerek aç her birin.
En – bir süyem bolmalı, qalınlıq – qoy terisi,
İnce bolsa – teşilir, qalın bolsa – qalır çiy.
Bolsun eki qapımlıq, yasalmalı kiçkene.
Alayının boyu da uymalı birbirine.
Etiñ bolmasın, balam, arıq, semiz, çandırın,
Bolsun süt danasından, az maylı boş büyürden.
Sölü hiç alınmağan, cañı qıyğan qıymanı
Qarıştır tuz-büberman, unutma bol soğanı.
Al bir qaşıq qıymadan, sal qamurnıñ içine,

Yarımayday ettirip, cap yarisın üstüne...
Bir-ekiçik “nasip” sal, capqan çetin kes, bastır.
Çoyun qazan içinde ocaqta may da azır –
Qaynaq bolmalı, – eksik bolmasın, saqın,
Eki yüz dereceden – avur bolur soñ aşñ.
May qoqusı da üyge cayılmasın, dep aytsañ,
Aruv çeksin çağaraq, tıqanmazsñ qoqudan.
Qamurnı al, qazanğa sal bir çetten aqırtın,
Şır-şır etip, şırılday pişe başlar qamurñ.
Bir-ekilep köbdürüp qaynat, biraz üyrülsin
Qızarganda, eñ soñu, mına, pişti baş aşñ.
Şilter, ulqum, salmaday çığarılmaz çolpuman,
Qaşq ya da maşaman almalısñ qazandan.
Üy savutnñ içine, sal tögerek qonağa,
Körünmesin üyümden – kim otursa aldñda.

* * *

Toplaşsın qorantamız endi qona başına,
Son, sıraman otursın herkes, qarap yaşına.
“Pismillâ!” dep başlasa qartımız aşamağa,
Kimse bir şey qonuşmaz, ortağa bir lap aytmaz;
Bir qol qalabahğı körünir, – hiç toqtamaz,
Avuzlarman savutnñ arasında qatarlar,
Qol işler, avuz oynar, tamaqlar da cutarlar.
Sorpasını çıbırtmay ekiçik tür, bir – qatla;
Cıllı-cıllı aşayber, çatal, pıçaq qullanma.
Birin – calma, birin – cut, birin – qolda azır tut;
Tirkelsin artlartından, hiç toqtamay aş, cut.
Cıyırıq bolsañ – toymazsñ, aç turarsñ sopradan.
Tapqanda – aş, balam, peşman bolma soñradan.
Kertme turşusu, qatıq ya cazmaman toqmaqla
Kimerde bir, aşayber, qursağ alğacı aş.
Qasta bolsañ – toqtama, saqın, toquzlamadan –
Avursınır soñ rızqñ, tabalmazsñ qıdırsañ.
Sav ekende toquzdan soñ açılır iştahñ.
Aş, balam, aşayber, yatışqanda aşavıñ,
Tirnekle gene aş, oğa naz etilirmi?
Oqşınğacı aşayber, oğa hiç toyulırmı?
Eger bilmek isteseñ, neğadar aşğanıñ –
Her çibörek alğanda qopar, saqla kenarın.

* * *

“Aşamayman köp” deseñ – alıp-alıp sayarsñ.
Qatındaki qırsılsa bo belleğini seniñ –
Qaytabaştan başlarsñ kenardan qoparmağa.
Köbdeşlenir qursağñ yaqlaşqanda qırıqqa*
Tolasımaq gerekir. Bundan artıq aşasañ,
Belkim bastırıq keler, belkim cemlersñ yarın.
Ne zarar bolaken şo, beş-on fazla aşalsa,

* **qırıq** – kırq;

Zaten, şehit sayıla – çibörekten kim ölse;
 Yarlıqanır günahı, oğratılmaz Sıratqa,
 Ciberilmez tamuğa, keter doğru uçmaqqa.
 Arada aytar anay: ““Nasip” saldım sizlerge”.
 Üylenecek demektir – çıqsa üzüm qızlarğa;
 Zeytin çıqsa caşlarğa – işi aruv bolacaq;
 Ekevi kimge çıqsa – o Qırımğa qaytacaq.
 Neğadar aşalsa da, qolayca siñirilir, –
 Keçeniñ bir vaqtında açlıqtan uyanılır.
 Toyğandan soñ bir aruv buyuqır, qalğır insan,
 Bir çırımçıq, ay, balam, ne tatlı bolur, bilseñ...
 Canğa can qata, diyler, aruv bolsa çibörek;
 Raat yuqlana, diyler, qursaq tolsa çibörek...

* * *

Başqa aşday tuvuldır, aşagğa tam cuğar.
 Tez östürir kişini, hem de erginlik tuyar.
 Çibörekmen kim össe – qastalıq neken bilmez;
 Ülser,kanser, veremden taşıkardiden ölmez.
 Aytuvlı doqtur aytqan tansiyonlu bir qartqa:
 “Babay, başka çare yoq, çibörek kerek sağa!”
 Qarnıñ avursa, balam, pırasaman qabaqtan,
 Zeytin, maylı aşıardan, pasulya, ıspanaqtan;
 Saruvıñ küyse, kadam, kirevizden, büberden,
 Havuçtan, patlıcandan, pazı, qarnıbahardan;
 Başıñ avursa, ya da kelse avur bir sancı, –
 Daqıqasında keser, çibörektir ilâcı...
 Bolsa eger soprada bir qaç tane çibörek,
 Her bir dertke – devadır, başka ilâç ne kerek...

* * *

Baharda, cıllı cazda, küzde ya qattı qışta,
 Erte-cariq, üylede, aqşam vaqtında aşta,
 Arman başlap pitkende, üyde, toyda ya colda
 Men onsuz etalmayman, çiböregim hep qolda.
 İptarlarda, temçitte bol çibörek aşasañ
 Raat eter qursağıñ, maqbul bolur orazañ.
 Her bir yerde, er vaqıt aruv keter çibörek ,
 Protein, kalori, ğıdası bol, mübarek...
 Caş keling – çibörek, caş kiyevge – çibörek,
 Savlıq, huzur bolsun dep, qart, sabiyge çibörek.
 Tez tüzelir zavallı – ber çibörek loqsağa,
 Sağlam bolur müçesi. Qırkı tolğan balağa
 Biraz quyruq suvurttır, biraz da çibörek ber.
 Bir yaşında, balam, kes sütün, qızım, yeter,
 Başqa bir aş tüşünme, çibörek bir qaç tane...
 Oquğan, çalışqanğa anavdan ber sen gene.
 Cavnı bek tez öttürsin – askerlerge çibörek,
 Ber, köp yıllar yaşasın, – qart, qartiyge çibörek...
 Közü cumdurılğanda bir Qırımlı kişiğe,
 Toqtatılmadan ketsin, tez barsın, dep cennetke

Zemzem suvuman birge çibörek sorpasından
Tamğızırsıñ avzına, çibörek qoqlatırsıñ.
Çekmesin, dep sıqıntı, Qırımlılar uçmaqta
Huriler taşıy eken bol çibörek aldına...

* * *

Otarköyde, Qırımda aşasam bir çibörek,
Tostaqanman cazmanı kötergende diy cürek:
“Aq duvağın Çatır-Tav bir kün, elbet, cabınır,
Bir balaban toy yasap, öz qalqıman üylenir.
Dare urar “Toquz”nı **, çalınır “Qoş keldiñiz!”
“Hannıñ sopra avası”, “Borlu” hem “Qaradeñiz”,
“Avur ava”, “Qaytarma”, “Beyim odaman”, “Çoban”,
“Ant etkemen”den soñ keleecektir “Aqtaban”,
“Atımın başı” aylanır türk elleri betine,
Tutsaq Türklük qurtulır, duşman erer sıırma!...
Celpiriy körsem kökte Türk Birliği Bayrağın –
“Yaşav endi yeter!”dep qaz, mezarıcı, toprağım!”

* * *

Şükür, elhamdülillâ! Çibörekni aşadıq.
Savlıqman bir kün ta üyümüzde yaşadıq.
Raamet bolsun canına, bonu ilik*** tapqannıñ.
Tañrım dert körsetmesin qoluna – pişirgenniñ,
Tiline – aşagannıñ. Sen ber bizge köp bala.
Körgen sayın olarnı, Qırımnı unuttırma!
Asretlerge acı da, sağıngannı kavuştır,
Cavlarğa kün körsetme, qardaşnı tez körüştir.
Sen bizlerge her vaqıt bunday aşav qısmet et!
Alay qalqımızğa da toplu yaşav qısmet et!
Bizni ayırma, Rabbim, yurttan, hem çiböreken,
Qısmetimizni kesme bir vaqıt mübarekten!..

Sözlükçe:

açıtlğan – mayalandırılğan;
alayı – hepsi;
alğaçı – alğanğa qadar;
aqırtın – yavaşça, ağırdan;
arman – harman;
artlı-artından – ardı-ardına, biri-birini taqıben;
aruv – eyi, yahşı;
asret – hasret;
aşqana – aşhane, mutfaq;
atay – baba, ata;
avur – ağır;

avursınmaq – ağırsamaq, ağırsınmaq, ağırlıq duymaq;
avuz – ağız;
azır – hazır;
bellek – hatırdı tutmaq içün qaldırılğan şey;
bir-ekiçik – bir-eki, bir qaç;
biyday – boğday;
biyaqqa – bu tarafqa;
bolaken – ola eken;
bolmaq – olmaq;
boş büyür – insan ve hayvan vucudınıñ qaburğa ile qalça arasındaki bölümi.

** “Toquz”, “Qoş keldiñiz”, “Hannıñ sopra avası”, “Borlu”, “Qaradeñiz”, “Avur ava”
“Qaytarma”, “Beyim odaman”, “Çoban”, “Ant etkemen”, “Aqtaban”, “Atımın başı” –
belli qırımtatar milliy hava ve türküleri.

*** **ilik** – ilk;

bularman – bular ile;
buman – bunuñ ile;
buyuqmaq – vucütqə kevsəklik, ağırlıq, tembellik
 çökmək;
büber – biber;
cabınmaq – yapınmaq, örtünmek;
cabışmaq – yapışmaq;
calmamaq – bir şeyni ağızda bir-eki çaynap yutmaq;
cañı – yañıçıq;
capmaq – yapmaq, örtmek;
caş – yaş, genç;
cayılmaq – yayılmaq;
caymaq – yaymaq;
cav – düşman;
caz – yaz;
cazma – yazma (*içimlik*);
celpiremek – yelpiremek, dalğalanmaq;
cemiş – yemiş;
cemlemek – yemlemek;
cıllı – sıcaq;
cımşaqlıq – yımşaqlıq;
cıyırıq – çekingən;
cibermək – yibermək;
col – yol;
cuqmaq – yuqmaq;
cummaq – yummaq;
cumurtqa – yımırta;
cumurdıq – yumruq;
cutmaq – yutmaq;
çolpu – süzgeç;
dana – tana;
ergenlik – ergin (*yetişken*) olma durumu;
erte-carıq – erte-yarıq, sabah tañ atqanı ile;
fazla – ziyade, artqaç;
huzur – rahatlıq, gönül rahatlığı;
iptar – iftar;
kanser – rak (*hastalıq*);
karnabaxar, karnıbahar – renkli lâhana;
keçe – gece;
köbdeşlenmek – çoxsunmaq, artqaçından,
 ziyadelikten şişmek;
köbdürmek – köpürtmek, qabartmaq;
kündük – köbek;
lap – laf;
“nasip” – kim nasıl “qısmətli” olğanını bilmək için
 yemek içine gizliden qoyulğan baqla, nohut
 ve bb. daneleri;
neğadar – ne qadar;
neken – ne eken;
okşınmaq – kekirmək;
öttürmek – öldürmek;
pasulya – fasulya, baqla;

pazı – yabaniy ıspanaq;
“pismillâ” – “bismillâh” (*ar.*: “Allahnıñ adı ile”);
pitmek – bitmek;
qalğınmaq – oturdığı yerde yuqlamaq; abdırap turmaq;
 seskenip uyanmaq;
qalq – halq;
qamur – hamır;
qaramaq – baqmaq;
qasta – hasta;
qatalamak – qoşuşmaq, çapıp yürmek;
qatmaq – *munda*: qoşmaq;
qattı qış – qara qış;
qırsılmaq – hırsılmaq;
qıymaq – çox ince ve küçük parçalarğa doğramaq;
qoranta – aile, horanta;
qoş – hoş;
qutlu – mübarek;
raat – rahat;
raamet – rahmet;
sav – sağ, sıhhatlı;
Sırat (~köprüsi) – islâmiy inanışqa köre, mahşer
 küñü, üstünden yalınız günahsızlarınñ
 keçebilecegine inanılğan köpür;
Sopra – sofrası;
söl – pişmegen etniñ qanlı suvu;
süyem – elniñ baş parmağı ile şahadet parmağı
 arasındaki mesafe, küçük qarış;
şilter – küçük-küçük delikli börek;
şiy – şey;
tamu – cehennem;
tansiyon – qan basıncı;
taşikardi – tahikardiya (*vyürek hastalığı*);
tıqanmaq – soluğı tutulmaq;
tolasınmaq – hıznı (*süratnı*) coymaq, yavaşlamaq;
toquzlama – *munda*: doquz dane çibörek aşamaq;
tutsaq – esir;
tuvul – değil;
tuymaq – duymaq;
türmek – qatlamak, büklemek;
uçmaq – cennet;
ulqum – yağda pişirilgen ekşi hamır tomalaçıqları;
ummaç (*daha doğrusı: uvmaç*) – bir çeşit un şorbası,
 omaç;
ülser – *rus*: язва (*yara*);
üymek – yığmaq, destelemek;
üy – ev;
üylenmek – evlenmek;
üyrlük – çevrilmek, kendi mihveri etrafında
 dönmek;
üyüm – yığın, deste;
üzüm – yüzüm;
yarlıqanmaq – affolunmaq;

Haz.: R. Cemil

FOLKLORIMIZNIÑ İNCİLERİ*

Haz.: İsmail Hasan oğlu Kerim

“Günsel”niñ keçken nomerinde “Folklor incileri” serlevhası altında 19 asırnıñ soñuna ait qırımca lâtifeler (fıqralar) hususunda söz yürütülip, “Nevadir-i-nefise” kitabından bir sıra misaller ketirilgen edi. İşte, şu mevzunı devam eterek, oquyıcılarınñ diqqatına kene de 19 asırnıñ soñunda “Terciman” gazetasında (1886, yanvar 17) neşir olunğan lâtifelerini teklif etemiz. Bularnıñ hem mevzuları, hem de qahramanları başqa-başqa olsa da, aslında mezkür janrnıñ mahiyetini köstergen fikir keskinliği, yaratılğan levhalarınñ özellikleri ve obrazlılığı aynıdır. Aşağıdaki misaller soñ derece veciz, yani lâkoniktirler ki, qahramanlarınñ adları bile añılmadan yalınız “Bu” yahut “Bu kişi” diye tarif etile. Meraqlı yeri şu ki, bazıda bu işaret sözleri bile qullanılmay. Meselâ, 12 nomerli fıqra böyle başlay: “Qarısından ğayet bezgeninden bir kün tüşünip tururdi”.

Lâtifelerimizniñ mündericesi ve üsluplerinde daha biñ-bir türlü özgün şeyler, biñ-bir türlü mergin ve aydın ibareler, ğayet uyğun kıyaslamalar bulunmaqdadır. Bularnıñ hepsi qırımca bediy söznüñ terenligini ve küçünü açıq köstermekteler ki, olar ayrıca araştırmalar ve incelemeler talap etmektedirler.

* * *

1. Bu kişi henüz beş-altı yaşında idi. Bir sabah babasına şöyle bir sual berdi: “Ata, bu gice tüşte şekerleme kördüm?!”

– Oğlum, hayırdır, on pare vir de, tabir ideyim!
– On parem olsaydı, şekerlemeyi tüşte körmezdim!

2. Yine bu sene mektebine giderdi. Vilâyetin padişahı o künü sabahleyin tebeddül (qıyafetini deñiştirip – İ. K.) gezerken, kendisine rast-keldi ve zeki bir çocuq oluğın baqışından añlayıp, aytışmaya başladı:

– Oğlum, qayda gidiyursıñ?

– Mektebe.

– Al şu bir altunı, şekerleme alırsıñ.

– Atam körer, bu altunı qaydan aldıñ, diye sorar?!

– Sen al, eger atañ sorasa, padişah verdi, dersıñ, o saña indemez.

– İnanmaz!

– Niçün?

– Padişah verdigi zaman, yalınız bir daneçik altın verirmi?! Eger ceblerimi altunle toldursanıñ, o zaman inanırlar!

Padişah çocuğın cevaplarından quvanıp, onuñ ceblerini altun ile toldurıp, hanesine yiberdi.

3. Atası ile yolda bir cenazege tesaduf ittiler. Cenazeni qayda kötürüyurlar, diye atasından sordu.

– Oğlum, öyle bir yere kötürüyurlar ki, ne yiyecek, ne içecek, ne de kiyecek, velhasıl, (qısqaşı – İ. K.) bir şey yoq dünyaye...

– Hay, atam, onu saqın bizim eve kötürmesinler!

4. Bir kün eşekke binerken, sağ ayağın özge (aksi) attı. Hayvannıñ üzerine oturduğı kibi, yüzü eşekniñ art tarafına keldi. . . “Niçün ters mindiñ?” – dediler. “Men ters minmedim, eşek ters turdu,” – dedi.

5. Gençliğinde bir ramazan künü şarap içmiş idi. Tutup qadıya kötürdiler. Qadı: “Oğlum, bu işi niçün ittiñ?!” – dedikte: “Hudanın sağlığına içtim!” – demiş.

6. – Anne, anne !

– Ne?

– Sütümüz içine sıçan tüştü!

– Çıqardıñmı?

– Yoq, içine mışıqnı bıraqtım!

* Devamı. Baş 2-nci sayıda.

7. Taze evlenmiş idi. Bir sağır dostu vardı, hiç işitmez idi. Yolda tesadüfle görüşkənde, sağır: – Hayırlayım, evlenmişsiñ, dep işittim, – dey. – Ebet, dostum, heman bir şeye taacip etem. Hiç bir şey işitmeyip, benim evlengenim nasıl işittiñ?!
8. Bir kün ziyade sarhoş olup, yürümege iqtidarı olmadığı halda, küç hal ile eviniñ qapısı ögünde yuqlay edi. Öteden polis kelip: “Qalq, polise kötürecegim!” – deyince: “Ağalar, insaf idiñ, gidecek halım olsaydı, evimniñ qapusına kirerdim, oraya gidemedigim halda polise nasıl giderim?!” – deyip qurtulmuş.
9. Bu kişi bir ihtiyare rastkeldi. Kördügi biçare adamın beñzi turamaycaq halda hasta idi. Hastalığını sual eyledi. İhtiyar: – Oğlum, hiç sorama. Üç qadınım var, onların qayğısını çekip hastalığa oğradım, neyleyim, sağlığım iriyur. Allahım, ilâcım nedir, bilmem?! – Hepsine talaq et! – demiş.
10. Küçük iken, pederi (babası – İ. K.) bir terziye (tikici ustağa – İ. K.) şakird vermiş idi. Ustadı bir kün bir çanaq bal ve bir köşe ötmek alıp, aşamaq için dükkâna kötürdi. O aralıq bir işi zarur itti. Buña dedi ki: “Oğlum, ben felân yere gidecem, bu kâsedeki – zeherdir, saqın yeme!” Ustadı kittigi kibi, o oğlan bir köşe ötmek ile balınen pek sıylandı. Ustadı kelip sorunca: “Ötmegi köpek qaptı, ben qorqtum, barem öleyim de ustadımın cezasından qurtulayım, diye zeheri yedim, lâkin ölmedim, iradesizim,” – dedi.
11. Bir sene ziyade qıtlıq idi. Bu kişi açıqtan ölüm derecesine kelip, bir köye yetişti. Köyün imamı hasta olduğunu haber alıp yanına kitti. Nabızını eline alıp: “Hastalığımı añladım, heman bir köşe ötmek, bir çanaq bal ketiriñ!” – dedi. Ketirdiler. Ötmegi qoparıp bala batırır ve hastanıñ başından üç defa dolaştırıp ballı ötmegi qapardı. Sabah oldu, hasta vefat eyledi. Bu kişiye: “Dün ittigiñ ilâc ne idi ki, bugün hasta vefat eyledi?!” – dediler. “O ilâcı ben yapmasaydım, ondan evvel ben vefat idecektim,” – dedi.
12. Qarısından ğayet bezgeninden bir kün tüşünip tururdu. Dostlarından biri kelip: “Seni ğayet kederli körüyurım, sebebi nedir?” – dedi. Bu kişi dedi ki: “Evlendigim vaqt, qarımı o qadar severdim ki, aşaycağım kelirdi. Şimdi, niçün yemedim, diye teessüf idiyurım,” – dedi.

Qırımtatarca'nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı

Hazırlağan Kemâl Qoñurat.

aman -esenlik, -gi	здравие и безопасность	amirâl, -li	адмирал
amanlıq, -ğı	благополучие	amirâllik, -gi	1) адмиральское звание; 2) адмиралтейство
amansız	беспощадный	âmirlik, -gi	пост, функция начальника
amansızca	беспощадно	amiy	простой, простонародный
amansızlıq, -ğı	беспощадность	amiyane	просторечный, -о;
amazon	амазонка		вульгарный, -о
ambal	<i>жарг.</i> амбал, увалень	amiyat, -tı	посредник, примиритель
ambalaj	упаковка, тара	amma	<i>см.</i> ама
ambisyon, -nı	амбиция	amme	1) всеобщий; 2) народная масса
ambisyonlı	амбициозный	ammeviy	всенародный, массовый
ambon	(церковный) амвон	ammeviyleş -mek	становиться всенародным
ambulans	карета скорой помощи	ammeviyleştir -mek	делать всенародным,
ambulatorik	амбулаторный		популяризовать
ambulatorya	амбулатория	ammeviylik, -gi	всенародность
amel, -li	1) действие; 2) практика	ammiak, -ki	<i>хим.</i> аммиак
amelen	практически, на деле	ammiaklı	аммиачный
ameliy	1) практический; 2) действенный	ammonal	аммонал
ameliyat, -tı	1) практическая деятельность; 2) хирургическая операция	ammonyak, -ki	<i>хим.</i> нашатырный спирт
ameliyatçı	1) практик; 2) практикант; 3) хирург-оператор	ammonium	<i>хим.</i> аммоний
ameliyathane (x)	операционная	amnesti	амнистия
amelsız	бездеятельный	amnestile -mek	амнистировать
amenna	ну хорошо! ладно!	amnezya	амнезия, потеря памяти
amer	настойка (водка)	amnion	<i>анат.</i> амнион
Amerikalı	американец	amor	<i>миф., поэт.</i> Амур
Amerikan	1) американец; 2) американский	amorâl	аморальный
amerikanca	по-американский	amorâlce	аморальный, -о
amerikancı	американист	amorâllik, -gi	аморальность
amerikanizm	американизм	amorf	аморфный
amerikanlaş -maq	американизироваться	amorflıq, -ğı	аморфность
amerikanlaştır -maq	американизировать	amorti	погашение (облигаций)
amerisium	<i>хим.</i> америций	amortizator	<i>тех.</i> амортизатор
ametal	неметалл	amortiz	<i>тех.</i> амортизация
ametallik	неметаллический	amortizel	амортизационный
ametist	<i>минер.</i> аметист	amortizle -mek	амортизировать
amfibrakis	<i>лит.</i> амфибрахий	amortizman	<i>экон.</i> амортизация
amfibya	<i>зоол.</i> амфибия	amper	<i>физ.</i> ампер
amfiteatro	амфитеатр	amperlik	в ... ампер
amfor	амфора	amperölçer	амперметр
Amhar	амхарец, эфиоп	ampersaat	<i>физ.</i> амперчас
amibye	<i>зоол.</i> амёба	ampir	<i>архит.</i> ампир
amibyesim	амёбовидный	amplife	<i>физ., элек.</i> усиление
amidler	<i>хим.</i> амиды	amplifikator	<i>элек.</i> усилитель
amil	1) действующий; деятельный; 2) фактор; мотив	amplitüd	<i>физ.</i> амплитуда
amin	<i>хим.</i> амин	amplua	амплуа
amin	аминь!	ampüte (etmek)	<i>мед.</i> ампутировать
aminoekşilikler	<i>хим.</i> аминокислоты	amyant	<i>минер.</i> асбест
aminoplast	<i>хим.</i> аминопласт	an	момент, мгновение
âmir	1) начальник; 2) военачальник, командир; 3) правитель	ana	мать
		ana - baba	родители, мать и отец
		anabaptist	<i>рел.</i> анабаптист
		anabaptizm	<i>рел.</i> анабаптизм

anabaş	(овце)матка	anaqara	материк
anabioz	биол. анабиоз	anaqaz	гусыня
anaca (sına)	как подобает матери	anaqız	любимица матери
anacıl	привязанный к матери	ana -arı	пчеломатка
anaç	достигшая зрелости, взрослая;	anarşi	анархия
	матерая	anarşik	анархический
anaça	названная мать	anarşist	анархист
anaçıq, -ği	матушка	anarşistçe	(поступать) как анархист
anaçla (n) -maq	достичь зрелости	anasanlı	носящий фамилию матери
anaçlıq, -ğı	зрелый возраст	anasır	элементы (<i>арабск. мн. ч.</i>)
anadaş	родные по матери	anasız	сирота без матери
Anadolulı	анатолиец	anasızlıq, -ğı	сиротство без матери
anaerki	матриархат	anason, -nı	<i>бот.</i> анис
anaerkil	матриархальный	anastomoz	<i>мед.</i> анастомоз
anafor	I. отражённая волна (<i>морская</i>)	anaşa	маковая соломка (наркотик)
anafor	II. деревенщина	anaşacı	наркоман
anáfora	<i>лит.</i> анафора	anatañrı	мать-богиня
anatorcı	любитель даровщины,	ana tili	родной язык
	халявщик	anatomik	анатомический
anatorcılıq, -ğı	халявщина	anatomist	анатом
anatorik	<i>лит.</i> анафорический (<i>стих</i>)	anatomla -maq	анатомировать
anatorla -maq	наживаться	anatomya	анатомия
anagram	анаграмма	anayasa	конституция
anahtar (x)	ключ	anayasal	конституционный
anahtarcı (x)	ключник	anayasacı	конституционалист
anahtarlıq (x), -ğı	футляр для ключей	anayasacılıq, -ğı	конституционализм
anakoluf	<i>линг.</i> анаколуп	anayasalı	имеющий конституцию
anakonda	<i>зоол.</i> анаконда	anayol	магистральная дорога
anakronistik	анахронический	anayön	сторона света
anakronizm	анахронизм	anayurt	родина
analı	имеющий мать	anbar	амбар, кладовка
analıq, -ğı	1) материнство; 2) мачеха	anbarcı	кладовщик
analitik	аналитический	anber	амбра
analitika	аналитика	anberçiçek	<i>бот.</i> гибискус
analiz	анализ	anberli	содержащий амбру
analizator	<i>физ.</i> анализатор	anca	но, однако
analizci	тот, кто занимается анализом	ancaq	только, лишь только
analizle -mek	анализировать	ancılayın	так, таким образом
analji	<i>мед.</i> анальгия	ançizle -mek	<i>разг.</i> улигнуть
analjezi	<i>мед.</i> анальгезия	ançüez	<i>зоол.</i> анчоус
analog	аналог	anda	там
analoji	аналогия	andaki	тамошний
analojik	аналогичный	anda -mında	там-сям
anamal	капитал	andan -mindan	отдель-отсель
anamalcılıq, -ğı	капитализм	andante	<i>муз.</i> анданте
ana -mına	вот-вот, с минуты на минуту	andantino	<i>муз.</i> андантино
anamnez	<i>мед.</i> анамнез	andavallı	дурачок
ananas	ананас	andavallıq, -ğı	дурачливость
ananassoylar	<i>бот.</i> ананасовые	andezit	<i>минер.</i> андезит
anane	традиция	andız	<i>бот.</i> девясил, дягиль
ananeci	традиционалист	ane	<i>анат.</i> лобок
ananeperest, -ti	традиционалист	anekdot	анекдот
ananeperestlik, -gi	традиционализм	anekdotik	анекдотический
ananet, -ti	<i>мед.</i> импотенция	anele	<i>мор.</i> скоба якоря
ananeviy	традиционный	anemi	<i>мед.</i> анемия, малокровие
anaoqulı, -na	детский сад	anemik	<i>мед.</i> анемичный
anapest	<i>лит.</i> анапест	anemon	<i>бот.</i> анемона
anaqadın	матрона	anteroid	<i>тех.</i> анероид

anestezele -mek	анестезировать	Anqa	мифол. феникс
anestezya	анестезия	ansambl	ансамбль
anestezyolog	анестезиолог	aňslag	аншлаг
anestezyoloji	анестезиология	antagonist	антагонист
anevrizma	мед. аневризм	antagonistik	антагонистический
anfas	анфас	antagonizm	антагонизм
angaje etmek	ангажировать	Antanta	ист. Антанта
angajement	ангажемент	antarktik	антарктический
anglikan	англиканская (церковь)	Antarktika	Антарктика
anglikanci	приверженец англиканства	antbitik	полит. конвенция
anglo -amerikan	англо-американский	antenna	антенна
Angolali	анголец, житель Анголы	anter	женское платье
aňgar	ангар	anterlik	материя на платье
aňgarya	принудительные работы	Antey	мифол. Антей
aňgut	зоол. огарь	antibiotik	антибиотик
anhidrid	хим. ангидрид	anticisim	физ. антитело
anhidrit	хим. ангидрит	antidemokratik	антидемократический
anıq	точный	antidetektor	антидетектор
anıqla -maq	уточнять	antifaşist	антифашист
anıqlan -maq	уточняться	antifriz	антифриз
anıqlıq, -ğı	точность	antifüze	антиракета
anilin	хим. анилин	antihigyenik	антигигиенический
animist	анимист	antijen	биол. антиген
animizm	анимизм	antik	античный
aniy	моментальный	antikolonyal	антиколониальный
aniylik -ğı	моментальность	antikolonyalizm	антиколониализм
anjelika	бот. анжелика, дягиль	antilopa	зоол. антилопа
anjina	мед. ангина	antimilitarist	антимилитарист
anket	анкета	antimilitaristik	антимилитаристский
anklav	анклав	antimilitarizm	антимилитаризм
anneksle -mek	аннексировать	antimonopolistik	антимонополистический
anne	мать	antimadde	антивещество
annelik, -gi	материнство	antimon	хим. сурьма
anneksya	аннексия	antine	мор. гик (паруса)
annihille -mek	аннигилировать	antinomya	антиномия, противоречие
annihilâsyon	аннигиляция	antipatik	антипатичный
annot	аннотация	antipatya	антипатия
annotla -maq	аннотировать	antipirin	фармак. антипирин
anod	элек. анод	antipod	антипод
anodla -maq	тех. анодировать	antiproton	антипротон
anodlanğan	анодированный	antiqa	антикварный, редкий
anofeles	зоол. анофелес	antiqacı	антиквар
anomâl	аномальный	antiqalıq, -ğı	антикварная редкость
anomâlya	аномалия	antisemit	антисемит
anonim	аноним, -ный	antisemitizm	антисемитизм
anonimlik, -gi	анонимность	antiseptik	антисептический
anons	анонс	antistatik	антистатик
anonsla -maq	анонсировать	antiteza	антитеза
anorganik	неорганический	antitezis	антитезис
anoreksya	мед. анорексия, потеря аппетита	antitoksin	антитоксин, противоядие
anormâl	ненормальный	antlaş -maq	1) поклясться взаимно; 2) заключить договор
anormâllik, -gi	ненормальность	antlaşma	договор; соглашение
anoş	разг. дружок	anthi	1) давший клятву; 2) присяжный
anosmya	мед. anosmia, потеря обоняния	antraknoz	биол. антракноз

antrakt	антракт	aşırdə -maq	растрчивать
antrasit	антрацит	aşırdəma	растрата
antrenman	тренировка	aşırdəvcı	растратчик
antrenör	тренер	aşırı	1) чрезмерный. о; 2) по ту сторону, за
antrenörlik, -gi	занятие тренера		сверхтяжёлый
antrepo	комм. товарный склад, пакгауз	aşırı-ağır	фамильярный, развязный
antropofobyə	антропофобия	aşırı-aşna	гипертрофированный
antropoid	антропоид	aşırı-besli	восторженный
antropolog	антрополог	aşırı-coşqun	чрезмерный
antropoloji	антропология	aşırı-çoq	переоценка
antropolojik	антропологический	aşırı-dəger	фанатично верующий
antropometriya	антропометрия	aşırı-dindar	сверхчувствительный
		aşırı-duyğaq	сверхтрудный
aşer	уст. десять	aşırı-küç	перерасход
aşer -mek	хотеть поесть чего-либо необычного (о беременной)	aşırı-masraf	ультрафиолетовый
aşeraşı	блюдо из десяти продуктов	aşırı-mor	сверхмодный
aşhane	столовая	aşırı-mot	сверхприбыль
aşı	1) черенок для прививки; 2) прививка	aşırı-qazanç	ультракороткий
aşıboyalı	украшенный в терракотовый цвет	aşırı-qısqa	тех. перегрев
aşıboyası	терракотового цвета	aşırı-qızğın	тех. перегретый
aşıl -maq	страд. от aşmaq	aşırı-qızğın	сверхосторожный (о человеке)
aşıla -maq	прививать	aşırı-saqınğan	сверхосторожность
aşılan -maq	быть привитым	aşırı-saqınğanlıq, -ğı	приторный
aşılaş -maq	мед. спаяться	aşırı-tatlı	приторность
aşılat -maq	понуд. от aşılamaq	aşırı-tatlılıq, -ğı	сверхскоростной
aşılav	прививка	aşırı-tezgin	хим. перенасыщенный
aşılı	привитый	aşırı-toyungan	хим. перенасыщенность
aşılmaz	непреодолимый	aşırı-toyunganlıq, -ğı	пересолённый
aşım; zaman aşımı	срок давности	aşırı-tuzlu	сверхдальний
aşın -maq	протираться; разъедаться	aşırı-uzaq	архилгун
aşındır -maq	протирать; разъедать	aşırı-yalancı	сверхлёгкий
aşındırıcı	разъедающий; абразивный	aşırı-yengil	сверхбедный, паупер
aşındırma	1) геол. эрозия; 2) мед. абразия	aşırı-yoqsul	сверхбедность, пауперизм
aşıntaş	абразивный камень	aşırı-yüklü	перегруженный
aşıntı	протёртое место (на одежде)	aşırı-yüksek	сверхвысокий
aşiq	бабки, игральные кости	aşırı-edebiy	вычурный (о стиле)
âşiq	1) влюблённый; 2) ашуг, поэт	aşırı-situv	физ. перегрев
aşiq -maq	торопиться	aşırı-zaman	сверхурочный, -о
âşiqane	влюблённо; любовный	aşırım	арго. похищение
âşiqdaş	возлюбленный	aşırı-yorğunlıq, -ğı	сверххрусталость
âşiqdaşlıq, -ğı	шуры-муры; флирт	aşırı-imalât	перепроизводство
aşiqış	1) спешка; 2) спешный	aşırı-lı -maq	страд. от aşırmaq
aşiqışcan	торопливый, вечно спешащий	aşırı-cı	экстремист
âşiqlı	разг. влюблённый	aşırı-lıq, -ğı	чрезмерность
âşiqlılıq, -ğı	влюблённость	aşırma	переброшенный через что-л.
aşiqmadan	неторопливо	aşırmaçı	воришка; плагиатор
aşiqtır -maq	торопить	aşırta -maq	понуд. от aşırmaq
aşır, -şı	чтение Корана	aşırta	хищение, кража
aşır -maq	передавать; переправлять	aşirtma	гл. имя от aşırmaq
aşıra: күн	через день	aşirtmaçı	вор
aşırmento	арго кража	aşısız	с.-х., мед. непривитый
		aşıtaş	охра
		aşikâr	явный -о; очевидный, -о
		aşikârlıq, -ğı	ясность, очевидность
		aşına	с.м. aşna

aşinalıq	см. aşnalıq	aşyolu	пищевод
aşir	часть из 10 стихов Корана	at	лошадь, конь
aşiret, -ti	(кочевое) племя	at -maq	1) кидать, бросать, метать;
aşıyan(e)	поэт. гнездо		2) стрелять
aşla -maq I	дать корм (скоту)	ata	отец
aşla -maq II	см. aşılamaq	atâ	дар, подарок
aşlama	окулированное деревце	ata -maq	1) посвящать, дарить;
aşlamalıq, -ğı	с.-х. подвой		2) назначать
aşlaq, -ğı	корыто для корма, кормушка	atabek	ист. воспитатель наследника
aşlav	см. aşlaq		престола
aşlıq, -ğı	зерно; пшеница	atabey	см. atabek
aşlıq-aşar	зерноядный	atabeyil	патриархальный
aşlıqçı	торговец зерном	atabeyillik, -gi	патриархальность
aşlıqtımar	зерноуборочный	atabeyligi	ист. патриархат
aşna	приятель	atacıl	атавистический,
aşnacılıq, -ğı	кумовство, блат		наследственный
aşnalıq, -ğı	приятельские отношения	atacılıq, -ğı	биол. атавизм
aşnı	древний, старинный	ataç	самец
aşodası	кухня	atadaş	родные по отцу
aşpıçaq, -ğı	кухонный нож	ataerkil	см. atabeyil
aşq, -qı	1) любовь; 2) рвение	atakişi	опекун
aşqabı	котелок	atakişilik, -gi	опекунство
aşqaşiq, -ğı	столовая ложка	ataköküş	зоол. индюк
aşqazan	разг. желудок	atalar sözü	пословица
aşqın	превосходящий	atalet, -ti	1) инерция; 2) инертность
aşqınla -maq	преувеличивать	atalıq, -ğı	1) отцовство; 2) шефство над
aşqınlıq, -ğı	1) превосходство;		кем-л.
	2) чрезмерность	ataman	1) ист. агаман; 2) самец (у птиц)
aşqıy	любовный	atamanlıq, -ğı	атаманство
aşqolsun	браво, молодец	atan	зоол. верблюд-мерин
aşsavut	кухонная посуда	atan -maq	1) посвящаться кому-л.;
aşsın -maq	испытывать чувство сытости,		2) называться
	получить удовольствие от пищи	ataq	атака
aşsız	без пищи, без еды	ataqaz	зоол. гусак
aşşa	см. aşağı	ataqla -maq	атаковать
aşşala -maq	унижать кого-л.	ataqlıq, -ğı	удальство, дерзновенность
aşşalan -maq	1) унижаться; 2) пасть низко	at-araba	подвода
aşşalav	унижение кем-л.кого-л.	ataraksya	филос. атараксия
aşşalayıcı	унизительный	atardamar	биол. артерия
aşşalıq, -ğı	низость	ataşar	разг. едящий конину
aşşasoylu	подонки	atav	поминки
aştaşlav	голодовка (в знак протеста)	atavlı	именитый
aştaşlavcı	объявивший голодовку	atavistik	атавистический
aştır -maq	понуд.от aşmaq	atavizm	биол. атавизм
aşure	мус. десятый день месяца	atayurt	отечество, -венный
	мухаррем (праздник)	atbalığı	зоол. сом
aşure ayı	месяц мухаррем;	atbaqa	зоол. жаба
aşure aşı, şorbası	сладкое кушанье из пшеничных	atbaqar	конюх
	зёрен и 10 видов сухофруктов;	atboğa	зоол. антилопа-гну
	перен. мешанина, “винегрет”	at cambazı	наездник-циркач
Asüfte	1) безумный от любви;	atçapar	1) жокей; 2) разг. мальчик
	2) распутная женщина	atçı	коневода
aşüftelik, -gi	1) шальная любовь;	atçılıq, -ğı	1) коневодство; 2) конный
	2) распутство (женщины)		спорт
aşuv	горный перевал	atçibini	зоол. овод
aşvadis	зоол. съедобный моллюск	atebe	1) порог; 2) ступенька

ateist , -ti	атеист	atış -maq	1) бросать что-л. друг в друга; 2) стреляться; перестреливаться
ateistik	атеистический	atışman	стрелок
ateizm	атеизм	atıştır -maq	<i>понуд.</i> от atışmaq
atelye	ателье	atışuv	перестрелка
aterosklerotik	атеросклеротический	atik , -gi	ловкий, -о; проворный, -о
ateroskleroz	<i>мед.</i> атеросклероз	atiklen -mek	проявлять проворство
ateş	огонь	atikleş -mek	становиться ловким, проворным
ateşbaz	1) пиротехник; 2) фокусник, упражняющийся с огнём	atiklik , -gi	ловкость, проворство
ateşbazlıq , -ğı	1) пиротехника; 2) фокусы с огнём	atıq , -qı	1) древний, античный; 2) прекрасный
ateşböceği	<i>зоол.</i> светляк	atıqa	<i>уст.</i> отпущенная на волю рабыня
ateşçi	истопник, кочегар	atıqlıq , -ğı	древность, античность
ateşçiçeği	<i>бот.</i> шалфей великолепный	atıy	грядущий, -ее; будущий, -ее
ateşçilik , -gi	занятие кочегара	atıyen	в будущем; 2) ниже (<i>в письме</i>)
ateşfeşan	<i>поэт.</i> огнедышащий	atıyülbeyan	объяснённый ниже
ateşin	<i>пр.</i> и перен. огненный	atıyüzziqr	нижеупомянутый
ateşiy	огненного цвета	atıyye	дар, подарок
ateşkede	храм огнепоклонников	at keşanesi	<i>бот.</i> конский каштан
ateşkes	прекращение огня, перемирие	atla -maq	прыгать, перепрыгивать
ateşle -mek	1) зажигать; поджигать; 2) вести огонь	atlam (a)	прыжок
ateşleme	<i>тех.</i> зажигание	atlambaç	чехарда
ateşlen -mek	1) загораться; 2) <i>перен.</i> распаляться	atlan -maq I	<i>страд.</i> от atlamaq
ateşlendir -mek	разжигать; <i>перен.</i> распалять	atlan -maq II	садиться на лошадь
ateşli	1) огненный; 2) <i>перен.</i> пламенный; 3) огнестрельный	atlandır -maq	1) сажать верхом (<i>на лошадь</i>); 2) собрать и отправить в путь
ateşlik , -gi	топка; жаровня	atlanğan	пропущенный, забытый
ateşperest	огнепоклонник	atlanğış	камень для перехода (<i>через ручей, лужу</i>)
ateşperestlik , -gi	огнепоклонничество	atlanıl -maq	<i>страд.</i> от atlamaq
ateşqayığı	<i>воен.</i> брандер	atlant , -tı	<i>архит., анат.</i> атлант
ateşsiz : ~silâh	холодное оружие	atlantik	атлантический
ateşzede	погорелец	atlantik-ötesi	трансатлантический
atfen	ссылаясь на кого-что-л.	Atlantis	<i>миф.</i> Атлантида
atfet -mek	ссылаться на кого-что-л.	atlas I	<i>текст.</i> атлас
atıcı	1) стрелок; 2) <i>спорт.</i> метатель	atlas II	атлас (<i>географический</i>)
atıcılıq , -ğı	искусство стрельбы	atlasçıçeği	<i>бот.</i> эпифиллум
atf I (atfı)	отсылка, ссылка	atlasçıçeksoylar	<i>бот.</i> кактусы
atf II	склонный к чему-л.	atlassediri	<i>бот.</i> кедр атласский
atfet , -ti	1) благосклонность; 2) <i>ком.</i> льгота	atlat -maq	заставить прыгнуть
atfetkâr	благосклонный	atlatıl -maq	<i>страд.</i> от atlatmaq
atıl	1) ленивый; 2) <i>физ.</i> инертный; 3) негодный	atlatış	устранение (<i>опасности</i>)
atıl -maq	<i>страд.</i> от atmaq; 2) бросаться, кидаться	atlatma	см. atlatış
atılğan	бесстрашный; дерзкий	atlav	прыжок
atılğanlıq , -ğı	бесстрашие; дерзость	atlavcı	<i>спорт.</i> прыгун
atılım	бросок; прыжок	atlayış	прыжок, скачок
atılış	см. atılım	atlet	атлет
atım	выстрел	atletik	атлетический
atıq , -ğı	<i>ист.</i> вольноотпущенник	atletika	атлетика
atış	1) стрельба; 2) запуск (<i>ракеты и т.п.</i>)	atletizm	атлетизм
		atlı	1) всадник, кавалерист; 2) конный
		atlıqarınca	1) <i>зоол.</i> крупный муравей; 2) карусель

atlıtop	конное поло	attraksyon	аттракцион
atma	метание, бросание	ATY (avtomatik telefon yamı)	АТС
atmaca	охотничьи птицы	atyıldızı	<i>астр.</i> Пергас
atmasyon	<i>арго.</i> трепология, враки	audifon	<i>тех.</i> аудифон
atmasyoncu	<i>арго.</i> враль, хвастун	audiovizüel	аудиовизуальный
atmıq, -ğı	сперма	audit	аудит
atmosfer	атмосфера	auditorya	аудитория
atmosferik	атмосферный	auksyon	аукцион
Atol	атолл	avI	охотничий и рыболовный
atom	атом		промысел
atomal	атомный	avII	ширинка штанов
atomar	атомарный	av -maq	скоситься, наклониться вбок
atomcı	1) филос. атомист; 2) атомник	avaç	сговорчивая (<i>о женщине</i>)
atomcılıq, -ğı	филос. атомизм	avadan	ящик для инструментов
atomgemi	<i>мор.</i> атомоход	avadanlıq, -ğı	набор инструментов
atomik	атомный	avâl, -li	<i>фин.</i> аваль
atomistik	атомистический	aval	<i>арго.</i> чокнутый, придурок
atomistika	атомистика	avam	простонародье
atom-ıçı	внутриатомный	avamca	1) простонародный;
atomizlengen	атомизированный		2) вульгарно
atomlu	ядерный	avamfirib	демагог
atomsal	атомный	avamfiribçe	демагогически, -кий
atomsallıq, -ğı	<i>хим.</i> атомность	avamfiriblik, -gi	демагогия
atomsız	безъядерный; ~bölge	avamiy	простонародный; грубый
	безъядерная зона	avan	резвый (<i>о ветре</i>)
atonal, -li	<i>муз.</i> атональный	avanaq, -ğı	простофиля, остолоп
atonik	<i>мед.</i> атонический	avanaqça	по-дурацки, по-идиотски
atonya	<i>мед.</i> атония	avanaqlıq, -ğı	легковерие, простодушие
atqar -maq	спроводить. выпроводить	avangard	<i>воен.</i> авангард
atqı	1) <i>текст.</i> уток; 2) шарф, кашне	avangardist	авангардист
atqıç	метательное орудие, -мёт;	avangardizm	авангардизм
	qumbaga гранатомёт	avanla -maq	1) убыстрять (<i>шаги</i>), поспе- шать; 2) усиливаться (<i>о ветре</i>)
atqıla -maq	<i>текст.</i> продёргивать уточную нить	avans	аванс
atqulaq	<i>бот.</i> щавель конский	avansıra -maq	<i>см.</i> avanlamaq
atquyruq	<i>бот.</i> хвостник	avansla -maq	авансировать
atribut	атрибут	avanta	<i>разг.</i> нажива
atributiv	атрибутивный	avantacı	<i>разг.</i> ищущий лёгкой наживы
atrofi, -fiyi	<i>мед.</i> атрофия	avantaj	выгода, преимущество, фора
atrofile -mek	<i>мед.</i> атрофировать	avantajlı	выгодный; дающий
atrofilen -mek	атрофироваться		преимущество
atrofilengen	<i>мед.</i> атрофированный	avantür	авантюра
atsever	<i>разг.</i> лошадиный	avantürçi	авантюрист
atsız	безлошадный	avantürcilik, -gi	авантюризм
atsinegi	<i>см.</i> atçibini	avantürist, -ti	1) avantürcü;
atsülügi	<i>зоол.</i> конская пиявка		2) авантюристический
atşan	<i>пр.и перен.</i> жаждущий	avantürizm	<i>см.</i> avantürcülük
attāşe	<i>дип.</i> атташе	Avar	1) аварец, -ка; ~lar <i>ист.</i> авары, обры (<i>тюркское племя</i>)
attestat, -tı	аттестат		<i>мор.</i> отчаливай!
attestle -mek	аттестировать	avara	бездельник, бродяга
attestleme	аттестация	avare	безделье, праздность
attestlen -mek	быть аттестированным	avarelik, -gi	авария
attestlengen	аттестированный	avarya	аварийный
attır -maq	1) <i>страд.</i> от atmaq; 2) извергать	avaryal	аварийно-спасательный
attik	аттический; ~tuzıçu аттичес- кая соль (<i>тонкое остроумие</i>)	avaryal-qurtarış	безаварийный
		avaryasız	

avaryasızlıq, -ğı	безаварийность	avla -maq	охотиться, ловить
avav	детск.собака	avlan -maq	1) быть пойманным; 2) <i>пр. и перен.</i> попасться
avavla -maq	разг. лаять	avlanma	занятие охотничьим промыслом
avaz	крик, вопль	avlaq, -ğı	1) отдаленный, безлюдный; 2) место, богатое дичью
avcı	охотник	avn, -nı	1) помощь; 2) помощник
avcılıq, -ğı	охотничий промысел	avna -maq	1) кататься, валяться (<i>на траве, снегу</i>); 2) сваливаться
avcıotu	бот. горицвет, адонис	avnat -maq	свалить, опрокинуть
avdet	возвращение	avrat, -dı	1) жена; 2) баба
avdetçi	возвратившийся на родину	avret, -ti	1) срамные места; 2) баба; жена
avdetiy	возвратившийся к мусульманской вере	avrı -maq	<i>диал.</i> болеть
avdetname	дип.отзыв	avrit -maq	<i>диал.</i> 1) причинять боль; 2) болеть
avenü	авеню	avrupaca	европейский; на европейский лад
avgur	авгур	Avrupalı	европеец
avğın I	покосившийся (<i>о строении</i>)	avrupalılaş -maq	европеизироваться
avğın II	отверстие в стене для стока воды	avrupalılaştır -maq	европеизировать
aviabenzin	авиабензин	avruq, -ğı	1) больной, пациент; 2) больной (<i>о части тела</i>)
aviabildirim	авиасообщение	avsaq, -ğı	бот. осокорь
aviabirleşme	авиасоединение	Avstralyalı	австралиец
aviabomba	авиабомба	avsul	<i>вет.</i> ящур
aviadispetçer	авиадиспетчер	avşaq	<i>тех.</i> упорный диск
aviadonanma	авиация, воздушный флот	Avşar, afşar	огузское племя
aviaendirim	авиадесант	avtarki	автаркия
aviaespionaj	авиашпионаж	avto, -su	автомобиль
aviafaros	авиамаяк	avtoanayol, -lu	автомагистраль
aviakompanya	авиакомпания	avtobaqman	автоинспектор
aviamakinetüfek	авиапулемёт	avtobaqmanlıq, -ğı	автоинспекция
aviamekanikçi	авиамеханик	avtobaz	автобаза
aviamekanika	авиамеханика	avtobenzin	автобензин
aviamektep	авиашкола	avtobiografya	автобиография
aviamodel, -li	авиамодель	avtobuçurğat	автолебедка
aviamodelci	авиамоделист	avtobus	автобус
aviamotor	авиаomotor	avtoçana	автосани
aviaöğretmen	авиаинструктор	avtodrom	автодром
aviapaket	авиапакет	avtodrezin	автодрезина
aviapoçta	авиапочта	avtodümeni	автопилот
aviaqaza	авиакатастрофа	avtoeczahane	автоаптека
aviaqısım	авиачасть	avtofriç, -ci	авторефрижератор
aviaradiobağlaşım	авиарадиосвязь	avtogen	автоген
aviaradiofaros	авиарадиомаяк	avtogreyder	автогрейдер
aviasanayi	авиапромышленность	avtohocalıq, -ğı	автохозяйство
aviataşı, -tı	авиатранспорт	avtoişletme	автозавод
aviateknisyen	авиатехник	avtokar	автокар
aviatersane	авиаверфь	avtokarcı	автокарщик
aviatop	авиапушка	avtoklav	<i>мед.</i> автоклав
aviator	авиатор	avtokombinat	автокombинат
aviatorpil	авиаторпеда	avtokötergiç	автоподъемник
aviayetek	авиазвено	avtol	автол
aviayolcu	авиапассажир	avtolaboratorya	автолаборатория
avisto	ком. ависта		
Avisto	<i>лит.</i> Авеста		
avize	люстра		
avizeterek	бот. юкка		
avizo	ком. авизо		
avla	двор (<i>огороженный</i>)		

avtolâstik	автопокрышка	avtoyam	автостанция
avtomat	автомат	avtoyapıcılıq	автомобилестроение
avtomatçı	воен.автоматчик	avtoyazğıç	авторучка
avtomatik	автоматический	avtoyemlik	с.-х. автокормушка
avtomatikçe	автоматически	avtoyol	автотрасса
avtomatike	автоматика	avtoyükleviç	автопогрузчик
avtomatizle -mek	автоматизировать	avuç, -cı	1) ладонь; 2) горсть
avtomatizlengen	автоматизированный	avuçla -maq	набирать горстями
avtomekanikçi	автомеханик	avuçlan -maq	<i>страд.</i> от <i>avuçlamaq</i>
avtomektep, -bi	автошкола	avul	аул
avtomobil, -li	автомобиль	avulda -maq	лаять
avtomobilci	автомобилист	avuldaş	из одного аула
avtomobilcilik, -gi	автомобилизм	avuldi	лай
avtomobilyapıcılıq, -ğı	автомобилестроение	avun -maq	утешаться
avtomodelizm	автомоделизм	avunç	утешение
avtomotoklub	автомотоклуб	avunçaq	быстро успокаивающийся (<i>о ребёнке</i>)
avtomögedek	автофургон	avunçsız	безутешный, -о
avtonom	автономный	avundur -maq	утешать, успокаивать
avtonomik	<i>тех.</i> автономный	avuntı	утешение, утеха
avtonomya	автономия	avuq	покосившийся вбок (<i>о строении</i>)
avtooperator	автооператор	avuqluq, -ğı	отклонение от вертикали
avtopark	автопарк	avurça	сцеженная простокваша
avtopilot	автопилот	avurt, -tı	<i>анат.</i> защёчный мешок
avtoportret	автопортрет	avurtla -maq	пробовать на вкус (<i>что-л. жидкое</i>)
avtoqaplavıç	автошина	avurtlan -maq	<i>страд.</i> от <i>avurtlamaq</i>
avtoqatar	автоколонна	avurtlı	<i>перен.</i> с надутыми щёками, надменный
avtoqatırançı	автогудронатор	avus	воск
avtoqoşu	автогонки	Avusturyalı	австриец
avtor, -n	автор	avuş I	косой; ~ <i>baqmaq</i> косить (<i>о глазе</i>)
avtoralli	авторалли	avuş II	смена
avtoreferat	автореферат	avuş -maq	1) перемещаться, переходить; 2) сменяться; 3) перемежаться, чередоваться
avtoritar	авторитарный	avuşdaş	сменщик (<i>по работе</i>)
avtoritet	авторитет	avuşucı	переменный
avtorizlengen	авторизованный	avuşla -maq	<i>см.</i> <i>uvuslamaq</i>
avtorsal	авторский	avuştur -maq	1) менять местами; 2) сменять (<i>на работе</i>); 3) чередовать
avtosaban	автоплуг	avuşuv	1) смена; 2) чередование
avtosanayi	автопромышленность	avuşuvsız	бессменный
avtosarnıç	автоцистерна	avut I	водоём
avtoservis	автосервис	avut II	вьючное седло (<i>верблюда</i>)
avtosever	автолюбитель	avut III	<i>спорт.</i> аут
avtostop	автостоп	avut -maq	1) утешать, унимать; 2) отвлекать, развлекать
avtosuvlaq, -ğı	автопоилка	a-vü	<i>офиц.</i> по предъявлении
avtoşilte	автокамера	ay I	<i>межд.</i> ай!, ох!, о!
avtotaleke	автотележка	ay II	луна, месяц
avtotamirci	авторемонтник	ay III	святой; ~ Petri святой Пётр
avtotamircilik	авторемонтный	aya I	ладонь
avtotaşıt	автотранспорт	aya II	святой (<i>христианский</i>)
avtoterazi	автовесы		
avtotırkev	автоприцеп		
avtotren	автопоезд		
avtoturist	автотурист		
avtoturizm	автотуризм		
avtotükan	автолавка, автомагазин		
avtovagon	автовагон		
avtovokzal	автовокзал		
avtoyağ	автомобильные масла		

âya	<i>поэт.</i> ужели, разве	ayaqucu	1) изножье (<i>кровати</i>); 2) <i>астр.</i> надир, нижняя точка
aya -maq	щадить, пощадить	ayaqüstü	1) на ногах, стоя; 2) быстро
ayabuz	льдина	ayaqyolu	отхожее место, туалет
ayal	1) жена; 2) семья, домочадцы	ayar	1) эталон; 2) клеймение;
ayal -maq	<i>страд.</i> от аутамақ		3) проба; 4) регулятор;
ayala -maq	1) мазать, размазывать ладонью; 2) затирать (<i>штукатурку</i>)		5) регулировка; 6) точное время; 7) точность (<i>часов</i>);
ayalaq, -ğı	тёрка (<i>инструмент штукатурки</i>)	ayarcı	8) характер
ayalav	размазывание; затирка		1) контролёр измерительных приборов; 2) пробирщик
ay-altı	подлунный	ayarla -maq	1) выверять и исправлять измерительные приборы;
ayamadan	без пощады; беспощадно		2) стандартизовать;
ayan I	ясный, явный	ayarlan -maq	3) налаживать
ayan II	знать; Qıgım ~lağı <i>ист.</i> знатные люди Крыма	ayarlat -maq	<i>страд.</i> от ayarlamaq
ayan-beyan	совершенно ясно	ayarlavıç	<i>понуđ.</i> от ayarlamaq
ayanen	воочию	ayarlavıç	регулятор
ayanğan	оберегающий себя	ayarli	1) отрегулированный;
ayanla -maq	1) ходить ступью (о лошади); 2) ступать осторожно	ayarsız	имеющий пробирное клеймо
ayanlav	ступь (походка лошади)	ayarsızlıq, -ğı	1) неотрегулированный;
ayaq, -ğı	1) нога; лапа; 2) ножка; 3) шаг; 4) ступенька; 5) фут	ayart -maq	2) без пробирного клейма
ayaqaltı	1) проезжая дорога; 2) бойкое место		неточность, неотрегулированность
ayaqça	<i>биол.</i> ложноножки	ayartı	1) сбивать с толку;
ayaqçaq, -ğı	педаль	ayartıcı	2) соблазнять; 3) переманивать
ayaqçı	1) <i>уст.</i> , <i>поэт.</i> виночерпий; 2) обслуживающий гостей на свадьбе	ayartıl -maq	соблазн
ayaqçım	педаль (<i>станка, рояля и т.п.</i>)	ayartılış	соблазнитель, -ный; искушитель
ayaqdaş	1) идущие в ногу; 2) собутыль-ники; 3) товарищ, попутчик	ayat	<i>страд.</i> от ayartmaq
ayaqla -maq	1) шагать; 2) мерить ногами; 3) топтать ногами	ayav	искушение
ayaqlan -maq	1) подниматься на ноги; 2) восставать	ayavlı	сени, приходящая
ayaqlandır -maq	поднять на ноги (<i>людей</i>)	ayavsız	пощада
ayaqlanma	восстание, бунт	ayavsızlıq, -ğı	1) щадящий; 2) щадяще
ayaqlaş -maq: ~ıp yatmaq	лечь валетом	ayay	беспощадный, -о
ayaqlı	1) имеющий какие-л. ноги; 2) длинноногий; 3) с ножками	ay-ay	беспощадность
ayaqlıq, -ğı	1) педаль; 2) скамеечка для ног; 3) ходули	ayaz	о, если бы!
ayaqqap, -bı	обувь	ayazdede	<i>зоол.</i> ай-ай
ayaqqapçı	1) обувщик; сапожник; 2) продавец обуви	ayazgöl	мороз
ayaqqapçılıq, -ğı	1) производство обуви; 2) торговля обувью	ayazla -maq	дед-мороз
ayaqqaplıq, -ğı	место, шкаф для обуви	ayazlan -maq	морозные узоры (<i>на стекле</i>)
ayaqsız	безногий		1) морозить; 2) замерзать
ayaqsızlar	<i>биол.</i> безногие земноводные	ayazlan	становиться морозной (<i>о погоде</i>)
ayaqtaqımı	простонародье, чернь	ayazlandır -maq	закалять холодом (<i>о семенах</i>)
ayaqteri	плата за доставку чего-л.	ayazlat -maq	замораживать, держать на морозе
ayaqtop	футбол; см. tepmetop	ayazlı	морозный
		aybalıq, -ğı	<i>зоол.</i> луна-рыба
		aybalta	алебарда
		aybar	<i>поэт.</i> светлый, как луна
		aybaşı	месячные, менструация
		aybetle -mek	холить, нежить,
		aybetli	ухоженный, холённый
		aybet-qiybet: ~östürmek	взрастить (<i>ребёнка</i>) в
			холе и неге
		aycıl	подверженный влиянию луны

ayça	серп луны, молодой месяц	ayın -maq	1) отрезветь; 2) очнуться;
ayçıq, -ği	арх. тимпан; лонет		3) оправиться (после болезни)
ayçiçek, -gi	бот. подсолнечник	ayındır -maq	1) отрезвлять; 2) приводить в сознание; 3) перен. спереть, стащить
ayda-maq	гнать; 2) водить		1) приводящий в чувство; отрезвляющий; 2) воришка, вороватый
aydal-maq	страд. от aydamaq	ayındırıcı	разг. краденный
aydamaq, -ği	разбойник; гайдамак		протрезвевший; тж. перен. трезвый
aydamaqlıq, -ği	занятие разбоем	ayındırma	трезвый (в суждениях)
aydangül	любящая наряжаться девочка	ayınıq	пр. и перен. трезвость
aydar	чуб, клочок (как у казаков)	ayınıqlıq, -ği	пр. и перен. отрезвление, протрезвление
aydaştır -maq	погонять, усиленно гнать	ayınuv	1. 1) стыд, позор, срам;
aydat -maq	понуд. от aydamaq	ayıp, ayıbı	2) дефект, изъян; 2. постыдный
aydav	1) перегон; 2) вождение	ayıpla -maq	стыдить; осуждать
aydavcı	1) перегонщик (скота); 2) водитель	ayıplan -maq	подвергаться нареканиям, осуждению
aydavcılıq, -ği	вождение	ayıplanuv	гл. имя от ayıplanmaq
aydı	межд. 1) айда!, давай!, ну!	ayıplat -maq	понуд. ayıplamaq
	2) ладно, пусть; 3) да, ну;	ayıplav	осуждение, порицание
	4) пусть	ayıplı	1) достойный осуждения;
aydı aydı	межд. Ладно! Короче!	ayıpsız	2) имеющий недостаток (изъян)
aydın	1) светлый; 2) интеллигент(ный)	ayıpsızlıq, -ği	1) безукоризненный;
aydınlı -maq	освещать		2) бесстыжий
aydınlan -maq	1) освещаться; 2) проясняться;	ayıq -maq	1) безукоризненность;
	3) просвещаться	ayıqmadan	2) бесстыдство
aydınlanma	1) освещение; 2) прояснение;	ayır	бояться подойти к кому-чему-л.
	3) просвещение	ayır -maq	безбоязненно
aydınlaş -maq	1) просветлеть; 2) стать ясным, проясниться		бот. аир
aydınlət -maq	1) освещать; 2) просвещать	ayıraç	1) разделять; 2) разъединять;
aydınlatici	1) осветительный, 2) просветительный, просветительский	ayırdet -mek	3) разнимать; 4) разлучать;
aydınlatma	1) пр.и перен. освещение;	ayırdetici	разводить; 5) различать,
	2) просвещение	ayırdetil -mek	отличать; 6) делить на части;
aydınlı: ~oluñ	и вам того же! (ответ на поздравление közüñiz aydın!)	ayırdetilir	7) хим. расщеплять
aydınlıq, -ği	1. 1) свет, освещённость;	ayırğa	хим. 1) реактив, реагент;
	2) освещённое место; 3) ясность, отчётливость; 2. светлый	ayırğacı	2) реактивный
aydıñız	прост. давай	ayırğacılıq, -ği	отличать, различать что от чего
aydisana	прост. айда же!; ну давай же!	ayırğaş -maq	отличительный
aydut	бандит; ист. гайдук		иметь отличие, отличаться,
aydutlan -maq	разг. вести себя как бандит	ayırğaşuv	быть отличаемым
aydutlıq, -ği	бандитизм	ayırğan	различимый
ayet	стих Корана		неразличимый
aygidi	межд. ах!, о!		раздор, раскол
ayğaçqı	соглядатай, шпион		раскольник
ayğaçqılıq, -ği	тайное наблюдение, шпионаж		раскольничество
ayğaqla -maq	тайно наблюдать, шпионить		делить(ся) на своих и чужих.
ayğır	пр.и перен. жеребец		раскалываться
ayğırlan -maq	разг. проявлять сладострастие		междуусобица
ayğırlıq, -ği			1. 1) физ. диспергирующий;
ayğıt, -tı	1) прибор, аппарат; 2) физиол. органы, аппарат		2) мат. дискриминантный;
ayğıtçı	техн. аппаратчик		2. мат. дискриминант
ayhay	межд. о, если бы!		сепаратор
ayıl	подпруга		

ayırıcı	1. отличительный, различительный; 2. 1) выключатель; 2) <i>тех.</i> отделитель	aynesiz	1) без зеркала, отражателя; 2) арго неважный, -о
ayırma	гл. имя от <i>ayırmaq</i>	aynı	тот же самый
ayırmaçılıq, -ği	дискриминация	aynılıq, -ği	тождественность
ayırt: ~etmek	см. <i>ayırdetmek</i>	aynıq -maq	прийти в себя (<i>после сна</i>)
ayırtı	1) различие; 2) нюанс, оттенок	aynısafa	<i>бот.</i> календула
ayırtla -maq	выбирать сор, камушки (<i>из риса и т.п.</i>)	ayni	см. <i>aynı</i>
ayırtlan -maq	<i>страд.</i> от <i>ayırtlamaq</i>	aynileş -mek	становиться таким же
ayırtlav	выборка, очищение от сора	aynleştir -mek	делать одинаковым
ayırtqıç	триер, зерноочиститель	ayniyet, -ti	тождественность
ayıruv	гл. имя от <i>ayırmaq</i>	aynorlu	вычурный; витиеватый (<i>о стиле</i>)
ayıt	<i>бот.</i> целомудренник	aynorluluq, -ği	вычурность, выпренность
ayın	1) религиозный обряд; 2) ритуал, священнодействие	aynurlu	лунный (<i>о ночи</i>)
ayın-oyun	надувательство, обман	aynüşşems	<i>мин.</i> опал
ayla	ореол, нимб	ayqaş	крест-на-крест
aylan -maq	1) ходить кругом; вертеться, вращаться; 2) поворачиваться	ayqaştır -maq	расположить крест-на-крест
aylanavuc	вертлявый	ayqırı	1) недозволенный; 2) противоречащий
aylançaq	непостоянный (<i>о человеке, характере</i>)	ayqırılacaq -maq	идти вразрез с чем-л.
aylançaqlıq, -ği	непостоянство	ayqırılıq, -ği	несоответствие
aylançiq	окольный, кружный (<i>о пути</i>)	ayrağaç	рогатина
aylançılı	см. <i>aylançiq</i>	ayran	пахта
aylandır -maq	вертеть, вращать, крутить	ayrasız	без исключения
aylanış	поворот (<i>пути</i>)	ayravuq, -ğu	<i>бот.</i> пырей
aylant	<i>анат.</i> айлант, шейный позвонок	ayrı	отдельный, -о; частный
aylanuv	кружение, вращение	ayrı-ayrı	1. отдельно, врозь; 2. разный
aylaq	очень, чрезвычайно	ayrıbaşına	отдельно, обособленно
aylaq aylaq	<i>возглас недоверия</i>	ayrıca	1) отдельно, врозь; 2) особенно, в особенности
aylı	лунный	ayrıcalıq, -ği	привилегия, преимущество
aylıq, -ği	1. (еже)месячный; 2. месячный заработок, оклад	ayrıcalılıq, -ği	обособление, обособленность
aylıqçı	получающий жалованье	ayricinsten	<i>физ., хим.</i> неоднородный, гетерогенный
aylıqlı	оплачиваемый помесечно	ayrıl -maq	1) раз-, отделяться; 2) разъединяться; 3) разводиться; 4) отличаться; 5) <i>хим., физ.</i> распадаться
ayman	большое круглое корыто (<i>для купания</i>)	ayrıla	1) отделять; 2) дискриминировать; 3) классифицировать
aymaq, -ği	пятно (<i>от чего-л. вяжущего, красящего</i>)	ayrılamaz	неотделимый
aymaqla -maq	размазывать	ayrılamazlıq, -ği	неотделимость
ayn, -nı	1) <i>уст.</i> око; 2) источник; 3) сущность; 4) подлинник; 5) точное подобие	ayrılan -maq	отделяться
ayne	1) зеркало; 2) зеркало воды; 3) арго лафа; 4) отражатель	ayrılanuv, -vu	раскол, разлад
ayneci	1) зеркальщик; 2) <i>перен.</i> хитрец, плут	ayrılaş -maq	отделяться
aynecilen -mek	хитрить, плутовать	ayrılaşuv, -vu	обособление
aynecilik, -gi	хитрость, плутовство	ayrılıq, -ği	1) разделение; 2) расставание; 3) разногласие; 4) развод
ayneli	1. 1) с зеркалами; 2) с отражателем; 2. красавчик, красotka	ayrılış -maq	разводиться
aynen	1) в точности; 2) натурой	ayrılışuv, -vu	развод (супругов)
ayneniy	колыбельная (<i>песенка</i>)	ayrılmaz	неразлучный
ayneniyle -mek	убаюкивать	ayrıqsın	эксцентричный, экстравагантный
		ayrit I	<i>мат.</i> ребро, грань
		ayrit II	обрат(ка), сепарированное молоко

Bağçasaraydaki Han Sarayının mezarlığında Qırım Hanı “Qattı” II Selim Geraynıñ (ö. 1748)* qabriniñ körünişi

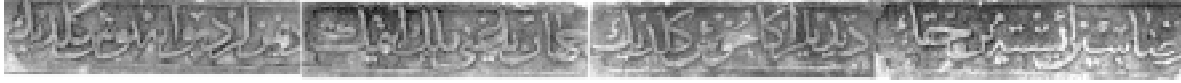
ve baştaşı ile
sanduqasınıñ
üzerindeki
kitabelerniñ
metinleri.

Hüve'l-Hallâqu'l-Bâqî

*Merhûm ve mağfûr Selîm Geray Han
bin merhûm Qaplan Geray Han
bin merhûm el-Hac Selîm Geray Han
rahimehumullâhi teâlâ bi-hürmeti'l - Fâtiha
Sene 1161***

Sanduqanıñ sol tarafındaki yazı:

*Rızâsın isteyen Haqqıñ,
Dediler oña: “Hoş geldiñ”.
Cihân bağını mülk etmeñ,
Demezler: “Divâne boş geldiñ”.*

Sanduqanıñ sağ tarafındaki arapça bir beyit ve onuñ tercimesi:

الموت كاس كل حي شاربها
القبر مأوى كل ناس داخلها

*Ölüm [öyle] bir kâsedir ki, her yaşağan ondan içecek,
Qabir [öyle] bir mekândır ki, her insan oña kirecek.*

* II Selim Geray (1708–1748) – Qırım Hanı I Qaplan Geraynıñ (1680–1738, hanlığı: 1707–08, 1713–16, 1730–36) oğlu ve meşhur Hacı I Selim Geray Hannıñ (1634–1704, hanlığı: 1671–78, 1684–91, 1692–99, 1702–04) torunıdır. 1743–1748 senelerinde Qırım Hanı oldu. Heybet ve vaqar sahibi olup, şahsiy hayatında ve devlet işlerinde pek sert davrandığından ötrü avam halq ve ordu tarafından “Qattı” Selim Geray olaraq anıldı.

** 1161 hicriy yılı milâdiy taqviminde 1748 yılına rastkelmektedir.

Nevbetteki sayıda:

Umer İpçi: hayatı, faaliyeti ve eserleri.

Noman Celebi Cihan. Şiirleri.

Evliya Çelebi “Seyahatname” (seçmeler).

Adam Mickiewicz “Qırım sonetleri”.

Peyğamberler qıssaları.

Folklor incileri.

Haza Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha (devamı).

“Günsel” Ensiklopedyası.